YEDİTEPE

Anadolu'ya ve İran'a Seyahat

Josaphat Barbaro

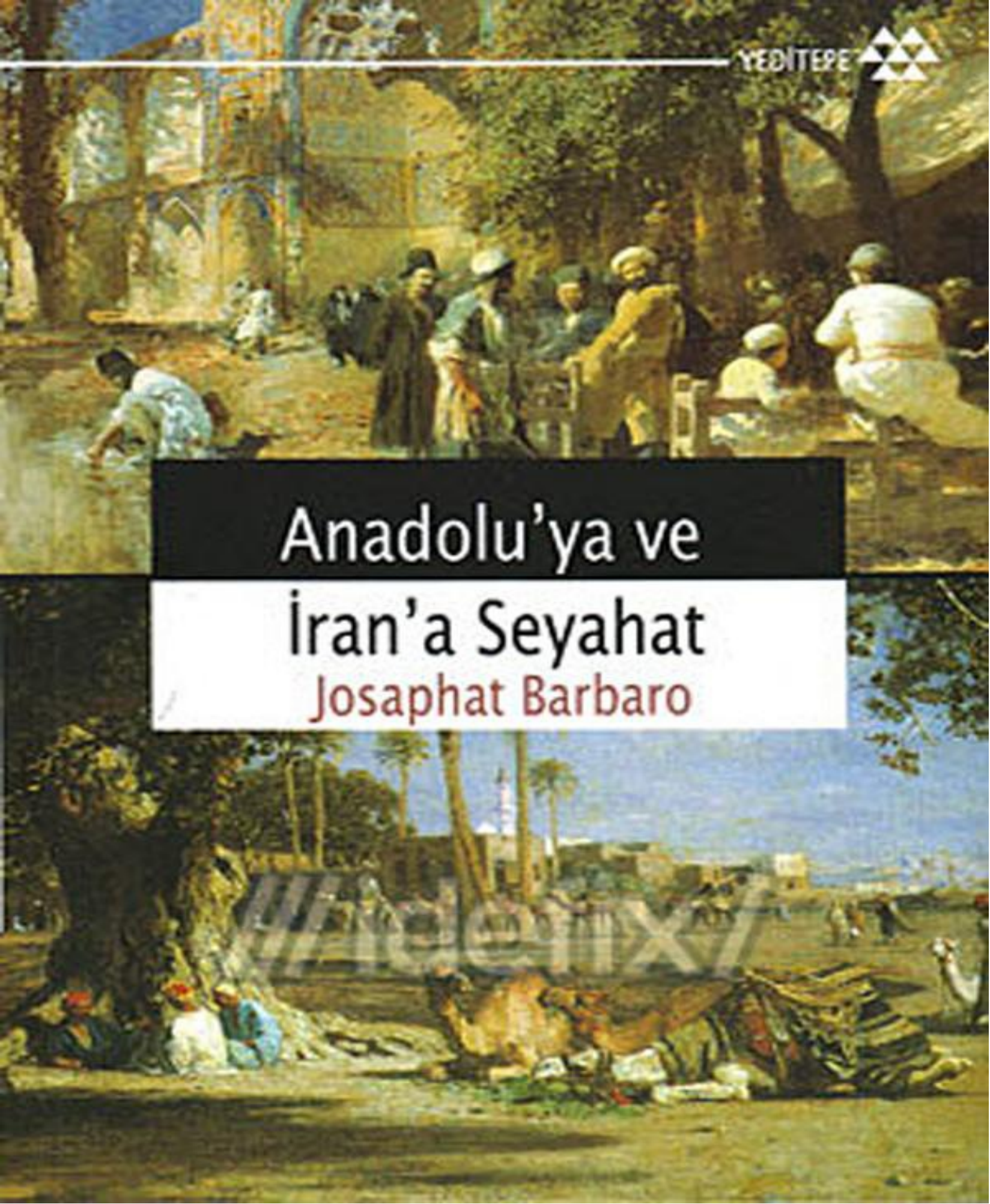

ANADOLU'YA ve İRAN'A SEYAHAT

Josaphat Barbaro

Çeviri ve Notlar
Tufan Gündüz

İstanbul 2009

© Yeditepe Yayınevi
Seyahatname Dizisi: 1
Davutpaşa Caddesi No:14 K:2 Topkapı / İSTANBUL
Tel: 0212 493 11 06
Çatalçeşme Sk. No: 27/15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com | bilgi@yeditepeyayinevi.com

Tufan Gündüz

1964 yılında Tomarza/Kayseri'de doğdu. 1987 yılında G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümünü bitirdi. 1996'da **"Bozulus Türkmenleri 1540-1640"** adlı tezi ile doktorasını tamamladı. 2006 yılında Doçent ünvanını aldı. Halen Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Yazarın "**Anadolu'da Türkmen Aşiretleri/Bozulus Türkmenleri 1540-1640"** (Ankara 1996; İkinci baskı Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008), **"XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri"** (İstanbul 2005), Tuzlanski, Bijeljinski, Srebreniçki Sidzil (1654-1883), **Bosna-Hersek Cumhuriyeti Tuzla Kantonu Arşivi Yayını** (Tuzla 2008) adlı üç araştırması, altı Venedikli seyyahın seyahatnamelerinden oluşan **"Josaphat Barbaro, Anadolu'ya ve İran'a Seyahat"** (İstanbul 2005); **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri, Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmeleri**, (İstanbul 2006); **Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar, Giovanni Maria Angiolello, Venedikli Bir Tüccar, VincenzoD'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri** (İstanbul 2007) adlı üç tercüme kitabı ve özellikle Osmanlı devrinde konar-göçer Türkmenler üzerine pek çok akademik makalesi bulunmaktadır. Tufan Gündüz,

Osmanlı Devleti ve Safeviler döneminde Türkmen aşiretleri üzerinde araştırmalar yapmaktadır.

ÖNSÖZ

Fatih Sultan Mehmed zamanında Osmanlı Devleti'nin doğuda Akkoyunlularla batı da ise Venedik Cumhuriyeti'yle giriştiği mücadeleler esnasında Akkoyunlular ile Venedikliler Osmanlılara karşı ittifak kurmak çabasında olduklarından birbirlerine elçiler göndermekteydiler. Elçiler Osmanlı topraklarını kullamaksızın ya güneyden Karaman, Ramazanoğlu ve Dulkadir topraklarından geçerek, ya da Kuzey'den Tatar ülkesini kat edip Karadeniz'in kuzeyindeki yolu kullanarak İran'a ulaşıyorlardı.

Bu elçilerden biri olan Josaphat (Giosafa) Barbaro, önce tüccar olarak daha sonra elçi sıfatı ile Doğu'ya iki yolculuk yaptı. İlkinde, 1436 ile 1452 yılları arasında Karadeniz'in kuzeyindeki Tatarlar arasında bulundu. İkinci yolculuğunu ise Venedik-Osmanlı savaşlarının hız kazandığı bir dönemde elçi sıfatıyla 1474 ile 1478 yılları arasında İran'a yaptı. Her iki bölgede Türklerin hâkimiyetinde olduğundan gördüğü, şahit olduğu, hattâ duyduğu şeylerin büyük bölümü Türklerin hayatına dair konulardı. Bunları yazmak için başlangıçta hevesli değilse de kendisinden sonra bölgeye gidecek olanlar kılavuzluk yapmak, çevresindekilerin merakını gidermek, en azından kendisinden önce Akkoyunlu ülkesine gitmiş olan seyyahların anlattıklarına karşılık kendisin daha doğru şeyler naklettiğini ortaya koymak amacıyla seyahatnâmesini kaleme aldı. O'nun Anadolu, İran ve Kıpçak

bozkırlarında Türkler ve Tatarlar arasında geçen seyahat izlenimleri ilk olarak 1543'te İtalya'da yayınlandı. 1873'te İngilizceye, 1972 yılında da Farsça'ya tercüme edildi.

Bizim kültürümüz ve tarihimiz bakımından fevkalade değerli olan bu eserin şimdiye kadar Türkçeye çevrilmemiş olması ise büyük eksiklikti. Değerli meslektaşım Erhan Afyoncu'nun teşviki ve Yeditepe Yayınevi'nin cesaretlendirmesiyle Farsça tercümeden dilimize kazandırılması çalışmalarına başladım. Farsça çeviri özellikle İran coğrafyasında bulunan birçok yer adının okunmasını oldukça kolaylaştırdı. İngilizce metin ile karşılaştırmalar yapmak suretiyle de çeviriyi doğrulama ve anlatımı güzeleştirme imkânı buldum. Yazarın adı olan Giosafa batı dillerinde Josef, Josaphat, İosafa şeklinde de yazıldığı için, İngilizce çeviride yer alan Josaphat adı tercih edildi. Aziz dostum Fahri Temizyürek'in tashihleri sayesinde pek çok yanlıştan döndüm. Kendilerine teşekkür ederim. Yeditepe Yayınevi'nin değerli yöneticisi Mustafa Karagüllüoğlu'na ise eserin okuyucuyla buluşmasını çabuklaştırdığı için teşekkür borcum bulunuyor.

Bu eserin birinci baskısı okuyucu tarafından büyük ilgi görmüş ve kısa sürede tükenmişti. Eser ikinci baskıya hazırlanırken yeniden gözden geçirilip gerekli düzeltmeler yapıldı. Yine de görülebilecek hataların, kitabın sağladığı katkıdan dolayı affedileceğini umuyorum.

Tufan GÜNDÜZ

JOSAPHAT BARBARO VE SEYAHATNÂMESİNE DAİR

Tufan GÜNDÜZ

Venedikli tüccar Josaphat Barbaro 1436'da, o sıralarda Cenevizlilerin denetimi altında bulunan, Tana'ya (Azak) gitmişti. Burada yaklaşık olarak 16 yıl kalan ve meraklı bir kişiliğe sahip olan seyyahımız civardaki pek çok şehri gezdiği gibi Tatarlar arasında da uzun süre yaşamıştı. Bu esnada hem Tatarların hem de Osmanlıların Karadeniz'deki pek çok faaliyetine dair bilgi sahibi olmuştu.

Barbaro, Tatarlar arasında bulunduğu sıralarda Kazan, Kırım, Astrahan hanlıkları arasında çekişmeler yaşanıyordu. Onun bu devre ait anlattıklarından bazıları tarihi gerçeklerle de uygun düşmektedir. Bununla birlikte eseri değerli kılan husus onun Tatarların hayat tarzına dair naklettikleridir. Bir İtalyan şehirlisi için oldukça garip gelen bu hayat tarzı karşısında Barbaro zaman zaman şaşkınlığını ortaya koyar, hattâ başkalarının inanmayacağı korkusu ile bazı konuları yazmaktan çekinir. Buna rağmen onun naklettiği kısa bilgiler bile konar-göçer Türklerin gelenek ve görenekleri ile ilgili pek çok aydınlatıcı bilgiyi ihtiva etmektedir.

Ülkesine döndükten bir müddet sonra, Türkler arasında kalmış olmasından kaynaklanan tecrübelerinden istifade

etmek gayesiyle Venedik Cumhuriyeti'nin elçisi sıfatıyla Uzun Hasan Bey'in nezdine gönderildi. Bu sıralarda diğer Venedik elçileri Zeno ve Contarini de Karadeniz'in kuzeyindeki yolları kullanarak Akkoyunlu sarayına ulaşmışlardı. Barbaro ise deniz yoluyla Karamoğullarının ülkesine ulaşmış ve yolculuğuna Anadolu'dan geçerek devam etmişti. Yanında Venedik Cumhuriyeti tarafından Akkoyunlulara gönderilen ateşli silahlar, bunlara ait mühimmat ve bu silahları kullanmayı öğretecek subaylar ile bunları temin etmek amacıyla Uzun Hasan Bey tarafından Venedik Cumhuriyeti nezdine gönderilen elçi de bulunuyordu. Seyahatnameden anlaşıldığına göre ateşli silahlar Karaman limanlarına indirilecek; Uzun Hasan Bey ya Karaman sınırlarına kendisi gelerek ya da adamlarını göndererek getirilen silahları ülkesine götürecekti. Fakat Osmanlıların, Karamanoğlu topraklarını ele geçirmesi üzerine Kıbrıs'a kadar getirilmiş olan silahlar ve subaylar mecburen geri döndürüldü. Barbaro ise cesaretle yoluna devam ederek sufi kılığında Osmanlı ülkesinin güney sınırlarından Ramazanoğlu ve Dulkadirli topraklarını geçerek Akkoyunlu ülkesine girdi. Meşakkatli yolculuğu esnasında başından geçenleri anlatmaktan pek hoşlanmadığı anlaşılan Barbaro, sadece başkent Tebriz'e yaklaştığı sıralarda Kürtlerin saldırısına uğradığı ve Uzun Hasan Bey'in elçisinin öldürüldüğü olay ile bir Türkmen'den yediği sert bir tokatı nakletmektedir. Bunun dışında şahit olduğu veya duyduğu pek çok tarihî olayı nakletmektedir ki diğer kaynaklara dayanarak bunları doğrulamak mümkün

olabilmektedir. Bu yönü ile Barbaro'nun seyahatnâmesinin başında, anlattıklarının diğer seyyahların anlattıklarından daha doğru bilgileri ihtiva ettiği iddiasını -diğer seyyahların anlattıklarını küçümsemeden- yabana atmamak gerekir.

Barbaro'nun Akkoyunlu ve Tatar ülkelerinin şehirleri hakkında verdiği bilgiler de fevkalade değerlidir. Onun tespitleri kendisinden önce seyahat etmiş olan İspanyol seyyah Clavijo ile kendisinden yüzyıllar sonra Anadolu'yu gezmiş olan Charles Texier'e kadar pek çok seyyah tarafından doğrulanabilmektedir. Öte yandan o, gördükleri ile İtalyan şehirleri arasında zaman zaman kıyaslamalar yaparak kendi devrinin okuyucularına fikir vermeye de çalışır. Bununla birlikte, onun Batılı-Hıristiyan kimliği zaman zaman ön plana çıkar ve belki de devrindeki yargıların tesiri ile Doğu'yu ve Müslümanları küçümsediği görülür. Hattâ kendi kanaatini desteklemek gayesi ile Müslümanların -ya da iyimser bir yaklaşımla Müslüman fanatiklerin- Hıristiyanlara yaptığı zulümleri ön plâna çıkarmaya çalışır ve bunun için bazen tanık olduğu bazen de duyduğu bir takım olayları nakleder. Ancak bunları yaparken bile Müslümanların adetlerini övmekten kendini alamaz.

Barbaro, Silifke Limanı'nda başlayan yolculuğuna Osmanlı topraklarına girmeksizin Çukurova'dan -yani Ramazanoğlu topraklarından- devam etmiştir. Bu sıralarda bölge henüz bütünüyle Osmanlıların eline geçmemişti. Karamanoğlu İshak Bey çok az taraftarı ile bölgede idi. Barbaro'nun yanısıra

Haçlı donanmasının Silifke'ye gelmesi ve bölgeye asker çıkarması İshak Beyi sevindirmişse de onların etrafta yaptıkları tahribatın kendisinde derin bir hayal kırıklığı meydana getirdiği anlaşılmaktadır.

Venedik elçisi, bütün bunları geride bırakarak kıyı yolundan önce Tarsus'a daha sonra Adana'ya uğramıştır. Bu sıralarda bölge Memlük Devleti'ne tâbi olan Ramazanoğullarının hâkimiyetinde olmasına rağmen o sehven Dulkadirlilerden bahsetmektedir. Bu durum adı geçen şehirleri terk ettikten hemen sonra Dulkadir topraklarına girmiş olması ve Dulkadir ailesi ile ilgili pek çok hikâye dinlemesi ile ilgili olmalıdır. Barbaro'nun güzergâhı üzerinde olmasına rağmen Adana ile Urfa arasında kalan şehir ve kasabalardan, sayılarının çokluğu ve anlatmanın imkânsızlığını gerekçe göstererek söz etmemiş olması tarihçiler için bir şansızlık olarak düşünülebilir.

Barbaro, Urfa'ya ulaştığında bölgenin valisi Uzun Hasan Bey'in kardeşi Üveys Bey idi. Onun tespitine göre Üveys Bey Venedik elçisi ile karşılaşmaktan çok memnun olmuştu. Anlaşıldığına göre Akkoyunluların Venediklilerle ittifak kurmaya çalışması ümera tarafından memnuniyetle karşılanmaktaydı. Bununla birlikte Barbaro'nun Üveys Bey'in korku içinde yaşadığına dair tespiti Akkoyunlu Devleti'nde içten içe gelişen taht mücadelelerinin yarattığı gerginlikle ilgili olmalıdır. Çünkü Üveys Bey, Barbaro'nun Urfa'dan

ayrılmasından bir süre sonra yeğeni Uğurlu Mehmed'in Şiraz'ı işgal etmesi ve kardeşlerine göre tahta geçme önceliğini ele geçirmeye çalışmasında etkin rol oynamış, çok geçmeden Uzun Hasan Bey'in kuvvetleri tarafından öldürülmüştür.

Barbaro, Mardin'de iken hastalanmış ve Cihangir Bey'in yaptırdığı ve günümüzde de ayakta duran darüşşifâda tedavi olmak için bir müddet yatmıştır. Burada iken karşılaştığı bir Kalenderî dervişten dinlediklerinin onu epey şaşırttığı gibi dünyaya değer vermeme konusunda derin bir tesir bıraktığı da anlaşılmaktadır. Bu gibi dervişlere Adana'dan Tebriz'e hattâ İran'ın derinliklerine kadar geniş bir coğrafyada rastlaması sufî hareketin izlerini takip etmek bakımından önemlidir. Daha da önemlisi, bir rahipten dinlediği "Müslümanların Hıristiyan beldelere saldırdığı ve çok sayıda Hıristiyanı öldürdüğüne dair hikâyeler", Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın Gürcistan'a ve Çerkes ülkesine yaptığı akınlar ile örtüşmektedir. Safevî kaynaklarında oldukça kısa geçilen bu bahislerin bölgede dolaşan bir İtalyan elçisinin kulağına kadar gitmiş olması olayın Hıristiyanlar üzerinde yarattığı tesir bakımından önem taşımaktadır.

Venedik elçisi, Mardin'den sonra Hasankeyf, Siirt, Hizan ve Vestan Kalesi'ni geçip Zağros dağlarını aşarak Tebriz'e ulaşmıştır. Bu esnada Siirt'in müstahkem bir kaleye sahip olması dikkatini çekmiştir. Hizan yakınlarında ise Kürtlerin

saldırısına uğramış, canını zor kurtarmıştır.

Barbaro, Uzun Hasan Bey'in huzuruna vardığında sefil bir görünümde idi. Yolda başına gelenleri izah etmesine vesile olarak kullanmak ve nihayet Sultan'ın hediyelerine nail olmak amacı ile kasden böyle giyinmişti. Uzun Hasan Bey, Venedik'ten gelen misafirine çok iyi davrandı ve onu sarayında iyi bir şekilde ağırladı. Akkoyunlu Sultanı, yeni müttefikine karşı güç gösterisinde bulunmak amacıyla Hindistan'dan gelen elçilerin kabulü ve kendisi için getirilen hediyelerin takdimi esnasında Barbaro'nun da yanında bulunmasını emretti. Uzun Hasan Bey, zengin ve göz kamaştırıcı hediyeleri Barbaro'nun önünden geçirterek ve daha sonra, aşağılayıcı bir üslupla, bunların değerini Avrupalı misafirine sorup aslında Doğu'daki ülkeler arasında ne kadar güçlü ve itibarlı olduğunu göstermeye çalışmıştı. Dahası, sarayının benzerinin Batı'daki ülkelerde olup olmadığı sorusunu dahi yöneltmişti. Onun bu davranışında her ne kadar uzak ülkeleri merak ettiği seziliyorsa da aslında yardımına ihtiyaç duyduğu Avrupalı devletleri küçümsediği de hissedilebilir.

Barbaro, Uzun Hasan Bey'i Osmanlılara karşı kışkırtmak ve cesaretlendirmek hususunda çok başarılı olamamıştır. Hattâ Sultan, bu konuda herhangi bir işaret dahi göstermemişti. Bunda Otlukbeli Muharebesi'nin kaybedilmesinin onun üzerinde derin bir teessür yaratması ve daha çok ülkesinin iç

meseleleri ile ilgilenmesi etkili olmuştu. Ancak Akkoyunlu hükümdarı, Gürcüler üzerine yaptığı bir sefere Barbaro'yu da davet etmiştir. Böylece Barbaro, Gürcüler üzerine yapılan sefere ve savaşın sonunda imzalanan antlaşmalara tanık olmuş; hattâ ödenmesi gereken vergilerin bir kısmını karşılamak üzere gönderilen mücevherlerin değerinin belirlenmesinde aracılık dahi yapmıştır.

Barbaro, Akkoyunlu ülkesinde kurtlarla dövüşmekten güreş tutmaya, atletizmden ok atma yarışlarına; panayırlardan sultanın hediye dağıtmasına; mezarlık ziyaretlerinden dinî törenlere kadar pek çok olaya tanık olmuştur. Bunlar arasında şüphesiz Sultan'ın halkı ile birlikte yaylaya göçü esnasında oğlu Uğurlu Mehmed'in isyan ettiği haberinin gelmesi önemli olaylardan sayılabilir. Barbaro, bu esnada ordunun mevcudunu sayma ve silah gücünü değerlendirme imkânı bulmuştur. O, bu vesile ile Akkoyunlu askerî gücü hakkında emsalsiz bilgiler vermektedir. Bu cümleden olarak tamamen gönüllülük esasına dayanan ve konar-göçer gelenekleri içinde varlığını devam ettiren askerî unsurun sefer esnasında kadınlar, çocuklar ve yaşlılarla birlikte yavaş hareket edeceği zannedilirken, beklenenin tam aksine o kadar süratle yol katetmişlerdir ki Barbaro buna kimsenin inanmayacağını düşünerek, anlattıklarının doğrulanabilmesi için birilerinin bu diyara gelmesi gerektiğini söylemek zorunda kalmıştır. Bütün bunlara rağmen Barbaro'nun naklettikleri Akkoyunlu ordusunun çağına göre modern

sayılabilecek durumda olan Osmanlı ordusuna nispet edildiğinde ne kadar zayıf durumda olduğunu da göstermektedir.

Barbaro, İran'a seyahat edecek olan hemşehrilerine yol göstermesi için gezdiği ve gördüğü şehirler ve beldeler hakkında kısa kısa bilgiler vermektedir. Bu cümleden olarak onun, Doğu Anadolu'dan Maveraünnehr'e, Kafkaslardan Basra Körfezi'ne kadar uzanan Akkoyunlu ülkesinin önemli şehirlerini gezdiğini ve buraların vasıflarını naklettiğini söylemek gerekir. Barbaro, öncelikle şehirlerdeki iktisadî faaliyetlere ve mahsusen ipekli kumaş dokumacılığına; ikinci olarak da tarihî mekânlara ve antik uygarlıklara ait izlere dikkat etmiştir. Bu ikincisi XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Doğu'yu keşfe çıkan arkeologlar için fevkalade önemli bilgiler olup, bu seyahatnâme, Şiraz yakınlarında bulunan Persepolis harabelerinden bahseden ilk eser olsa gerektir.

Barbaro, Akkoyunlu ülkesinden ayrılmak için Uzun Hasan Bey'den izin almış, Karadeniz'in kuzeyindeki karayolundan ülkesine dönmek istemişse de Tatarlar arasındaki çatışmalar sebebiyle yarı yoldan dönmek zorunda kalmıştır. Akkoyunlu ülkesine geri döndüğünde ise şehzadeler arasında taht kavgalarının patlak verdiğine tanık olmuş, tehlikeyi sezdiğinden acele olarak Akkoyunlu topraklarını terk etmiş, Halep üzerinden Beyrut Limanı'na ve oradan da gemi ile ülkesine ulaşmıştır. Barbaro ülkesine döndükten sonra 1494'te ölmüştür.

Josaphat Barbaro'nun Seyahatnâmesi

I. Bölüm

Ben, Venedik vatandaşı Josaphat Barbaro, Azak'a ve İran'a yaptığım seyahatlerimde gördüğüm ve duyduğum şeylerin hikâyesi burada başlıyor.

Yeryüzü, mühendislerin kesin delillerle ispatladığı gibi felekler âlemi karşısında o kadar küçüktür ki, sanki daire içinde bir nokta olup onun büyük bölümünü ya su kapladığından ya da aşırı sıcak veya soğuk sebebiyle yerleşilemez durumdadır. Kara parçalarının tümü ise yer kürenin oldukça küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bununla birlikte, insanoğlunun gücü o kadar acizdir ki, dünyanın mühim bir kısmını görebilmiş olan çok az kişi bulunabilir. Eğer yanılmıyorsam, hiç kimse bütün ufukları gezmemiştir. Bizim devrimizde dünyanın bir bölümünü görenler genellikle tacirler ve denizcilerdir. Başlangıçtan bugüne kadar benim Venedikli babalarım ve önderlerim bu iki meslekte öyle üstünmüşler ki-hâlâ öyleler-, sanırım haklı olarak onları bütün her şeyden daha iyi tanımak gerek. Çünkü bir zamanlar dünyanın her tarafında hüküm süren Romalıların zayıfladığı dönemden beri, çılgın dünya, dillerin, göreneklerin, âdetlerin ve dinlerin ihtilafının tesiriyle öyle ayrışmış ve bölünmüştür ki eğer Venedikli tacirler ve denizciler işe el atmasaydı bu kara parçaları tanınmamış olarak kalacaktı. Eğer günümüzde birileri onu gezmişse, "ben de onlardan bir kişiyim"

demelidir. Ben, bütün geçliğimi ve ömrümün büyük kısmını uzak ülkelerde, gelenek ve görenekleri bizden oldukça farklı olan vahşî kavimler ve medenî olmayan insanlar arasında yaşadım; bizim diyarımızda tedavülde olmayan birçok şey gördüm ve tespit ettim; ki Venedik'ten dışarı gitmemiş olanların nazarında efsane gibi görünür. Gerçekte bu sebeple, gördüğüm şeyler hakkında bir şeyler söylemek veya yazmak için ısrar etmiyorum.

Buna rağmen, bana emretme ve yasaklama hakkına sahip bazı kişiler, benim gördüğüm ve işittiğim şeyleri yazmamı istediler. Plinio Solino, Pompino Mela, Strabone, Herodote, Diodoro, Dionisio Halicarnasso (ve sonrakilerden); bizim Venedikli hemşehrilerimiz Marco Paulo, Nicolo Conte; İngiliz Jhon Mandevile ve bu yazarların sonuncuları Pietro Quirini, Aluise da Mosto, Ambrozio Contarini'nin eserlerinin benim söylediklerimden daha az inandırıcı olan bazı konuları ihtiva ettiğini gördüğümden, ben de bundan sonra yolculuk yaptığım yerlere gideceklere ve hemşehrilerimin asayişi için gelecekte bizim saygın şehrimiz tarafından o bölgelere gönderilecek olan kişilere yol gösterici olması için, beni sayısız tehlikelerden koruyan Yaradan'a şükran nişanesi olarak gördüğüm şeyleri yazmalıyım diye düşündüm. Bu amaçla kitabımı iki bölüme ayırıyorum. Birinci bölüm benim Tana'ya[1] seyahatimi içermektedir. İkinci bölüm İran'a yolculuğumdan ibarettir. Bu kitapta yolculuk esnasında yüzyüze kaldığım tehlikelerden ve belalardan çok az

bahsedeceğim.

Peygamberimiz Mesih'in miladından sonra 1436 yılında Tana tarafına seyahata başladım. Geçen 16 yıl boyunca bu yolculuğuma devam ettim ve bütün ülkeleri kara ve deniz yolundan, sadece çalışıp çabalayarak değil aynı zamanda heyecan verici bir şekilde de gezdim.

Tatar[2] ülkesi düzlük olup ortasından İdil[3] ırmağı geçmektedir. Batı ve kuzeybatıdan Lehistan, kuzeyden Rusya ve güneyden Karadeniz ile Alanlar, Kumanlar ve Hazarların bölgeleriyle çevrelenmiştir. Bu bölgenin tamamı Tabaçi Denizi[4] ile çevrelenmiştir. Söylediklerimi daha iyi anlamanız için diyorum ki onun bir parçası Karadeniz sahiline ve bir diğer parçası Kefe'ye 40 mil mesafede yer alan Elice Irmağı'na ulaşıyor. Moncastro[5] tarafına akan bu ırmağı geçtikten sonra, Tuna nehrinin aktığı ve buradan sonra yer alan topraklardan bahsetmeyeceğim. Çünkü herkes o bölgeleri yeteri kadar tanımaktadır.

Alan halkının toprakları olduğu için Alan ülkesi diye tanımlanmakla beraber, bizzat onlar kendi ülkelerini As diye isimlendiriyorlar[6]. Hıristiyandırlar. Tatarlar onları dağıtmış ve kaçmaya mecbur bırakmıştır.

Bu bölgede, tepeler, ırmaklar, ovalar ve sayısız miktarda tıpkı mezarları çağrıştıran küçük tepecikler görünüyor. Her büyük taşın üzerinde oyuk var ve buraya tek parça taştan bir

haç oturtmuşlar.

Orada, küçük tepelerin birinde bir hazinenin gizlenmiş olduğu konusunu bildirmekle bizleri keyiflendirdiler. Konsolosumuz Pietro Lando, Tana'da bulunduğu sırada Kutbeddin adlı biri Kahire'den gelmiş ve Kumtepe[7] adlı küçük tepelerin birinde Alanların değerli bir hazine saklamış olduklarını bir Tatar kadınından işittiğini, o kadının iddiasını ispat etmek için tepenin ve tepenin bulunduğu bölgenin yerinin işaretlerini ona verdiğini söylemiş. Bunun üzerine Kutbeddin[8] işe girişip bu tepenin muhtelif noktalarında yarıklar, çukurlar ve bir çeşit kuyu açmış; iki sene çalıştıktan sonra da vefat etmiş. Halk, Kutbeddin'in, maddî yetersizlik sebebiyle hazineyi bulup muradına eremediğini tasavvur ediyordu. 1437 yılının Saint Catherine yortusu gecesi Tana'da yerleşmiş olan Venedikli tacirler bizimle oturup hazineyi bulma ve Kutbeddin'in kazıları hakkında konuşup tartıştılar. Bu tacirlerin isimleri şöyledir: Bankacı Jacomo Cornaro'nun kardeşi Francesco Cornaro, daha sonraları İstanbul'da bir işle meşgul olan Catarino Contarini, Candia[9] ahalisinden Andrea'nın oğlu Giovan Barbarigo, Giovan da Vale, Judecca ahalisinden Alessandro'nun oğlu Moises Bon, Venedik ahalisinden olup Tana'da ev sahibi olan - oraya konuk olmuştuk- Bartolomeo Rosso ve sekizinci kişi olarak ben[10]. Gerçekte, bu gruptan üç kişi bundan önce hazinenin bulunduğu bölgede yaşamışlardı. Bu yüzden, diğerlerini definenin bulunmasının mümkün olabilecek bir iş olduğu

hususunda ikna ettiler. Bunun üzerine herkes yemin etmek konusunda anlaştılar. Sözleşme metnini yazma işini Catarino Contarini uhdesine aldı. Bu sözleşmenin muhtevasını bu kitapta bildirmem gerekir; o tepede araştırma yapmaya karar verdik. Bu hususta hemfikir olduktan sonra bizimle birlikte çalışmaları için 120 kişi bulduk ve her birine aylık 3 duka maaş vermeye karar kıldık. Yedi gün sonra bizden altı kişi, 120 kişi ile birlikte Tana'dan hareket ettik. Eşyalar, öteberiler ve silahlar ile kazı için gerekli olan malzemeleri çıkarıp kızağa yükledik. Nehrin buzlarının üzerinden sürüp ertesi gün hedefimize vardık. Çünkü o tepe ırmağa yakın ve Tana'ya 60 mil mesafede yer almaktaydı. Bu tepe 50 adım yüksekliğe sahip olup üstü düzlük idi ve bu düzlüğün üstünde de yuvarlak takke şeklinde başka bir küçük tepecik vardı. Biraz uzağında öylesine büyük bir taş yer alıyordu ki üzerinden iki kişi omuz omuza geçebiliyordu. Yüksekliği 12 ayaktı. Daha aşağıdaki tepe öylesine yuvarlaktı ki pergelle yarıçapı 80 adım olan bir daire çizmişler dersiniz.

İlk işler bir araya getirildikten sonra daha küçük olan tepenin başladığı yer olan büyük tepenin üzerinde kazıya başladık. Tepenin içine giriş için geniş bir yol açmak istiyorduk. Ama yer öylesine buz bağlamıştı ki kazma ve keser ile onu yaramıyorduk. Bununla birlikte, biraz toprak çıkardıktan sonra daha yumuşak bir zemin bulduk. Bu yüzden o gün bir hayli çaba sarf ettik. Ama ertesi gün oraya döndüğümüzde toprağı iyice buz tutmuş bulduk ve mecburen,

çalışmaktan vazgeçip Tana'ya geri dönmeye karar verdik. Bunun yanı sıra başka bir zaman oraya tekrar dönmek için kesin karar aldık.

Mart ayının sonlarında 110 kişi ile birlikte irili ufaklı kayıklarla o bölgeye geri dönüp kazıya başladık. Nitekim 21 gün sonra 60 adım uzunluğunda, 7 adım genişliğinde, 10 adım yüksekliğinde bir yol açtık. Şimdi inanılmaz gariplikleri benden dinleyiniz:

Her şeyi daha önce işittiğimiz gibi bulduk ve geriye kalan işler bakımından zihnen rahatladık. Bu yüzden hazineyi bulma ümidi bizi tünel kazma için daha fazla çalışmanın ve ücretli adam tutmanın daha iyi olacağı düşüncesine yöneltti. Ben de tünel işinde usta idim. Oldukça hayret verici bir durum ile karşılaşmıştık: Otların altında yer alan toprağın birinci tabakası siyah renkliydi ve onun altında kömürden bir tabaka görünüyordu. Ama bu olmayacak değildi. Çünkü o havalide haddinden fazla kamışlık vardı. Halk onlarla kolaylıkla tepenin üzerinde ateş yakabilirdi. Kömürlerin altı bir karış derinliğine kül idi ve bu da normaldi. Çünkü o bölgede yakmak için kullanılan kamışlar görünüyordu ve küllerinin burada kalması garipsenecek bir durum değildi. Kül tabakasından sonra bir karış derinliğinde bulgur veya darı yer alıyordu. Bunun ise halkın yiyeceğinden kaynaklanmış olması mümkündür. Dediklerine göre o bölge halkının ekmeği darıdır.[11] Onu burada depoluyorlar. Cevap olarak söylemeliyim ki bu

durumda böyle büyük bir tepenin bir karış derinliği olan bir tabaka ile örtülmesi için ne kadar darı lazımdır, bilmiyorum. Bu tabakanın altında, bir karış derinliğinde balık pullarından - tatlı su balığı veya ona benzerlerden- bir tabaka yer alıyordu. Dediklerine göre, oradan bir ırmak geçiyordu ve tatlı su balıkları o kadar çoktu ki onların pullarıyla böyle bir tepe örtülebilirdi. Böyle bir işin gerçeğe yakın veya mümkün olmasını okuyucunun hakemliğine bırakıyorum. Eğer benden sorarsanız, bu hususun hakikat olduğunu söylerim. Bundan başka, bilinmeli ki bu mezarın yapılması emrini veren *İndiabu* adındaki kişi belki de kendi devrinde revaçta olan bütün geleneklere uyulmasına önem verdiği için, onun emriyle uzun müddet içinde meydana getirildi ve zamanla bütün bu şeyler derlenip yanına toplandı.

Buraya kadar defineden bir eser bulamadığımız için, büyük tepenin üzerinde üç adım yüksekliğinde ve genişliğinde iki çukur kazmaya karar verdik. Öyle yaptık ve topraktan oldukça beyaz bir tabakaya ulaştık. Orada, kazılan yerden yukarı çıkmak için kullanacağımız bir basamak meydana getirdik. Yerin altında aşağı indikten sonra, tabanda bazıları kül, bazıları ise kömürle ve alttaki bir grubun bir kaçı da balık kılçıkları ile dolu taş kaplar bulduk. Aynı şekilde beş-altı tane, turunç iriliğinde büyük taş bilye bulduk. Seramikten yapılmışlardı ve üzeri cam ile kaplanmıştı; Tıpkı Ancona[12] pazarında halkın oyun oynadığı bilyeler gibiydiler. Ayrıca, başı yılan şeklinde olan küçük gümüş bir kazan kulpunun yarısını

bulduk. Nihayet, İsa'nın Çilesi haftasında doğu rüzgârları öylesine şiddetli esmeye başladı ki taş, toprak ve işçilerin kazdığı yerlerden çıkan kesek parçalarını yerinden çıkarıyor ve onların yüzüne savuruyordu. Öyle ki yüzlerinden kan akıyordu. Bu yüzden orayı terk etmeye ve kazı işinden vazgeçmeye karar verdik. Aziz yortusuna tesadüf eden salı gününden sonra[13] da öyle yaptık.

Tatarlar Geleneksel Olarak Bütün Avrupa Milletlerine Frenk Diyorlar

Bu bölgeye eskiden *Kutbeddin Mağarası* diyorlardı ama orada kazı yapmaya başladığımızdan beri *Frenkler Mağarası* diye söylemeye başladılar. Çünkü orada birkaç gün içinde öylesine büyük bir iş yapmıştı ki bu kadar kısa süre içinde bin kişi büyük zahmetle ancak yapabilirdi. Bununla birlikte, biz defineyi bulacağımızdan emin değildik. Eğer, burada bir define bulunursa bunun sebebi şuydu: İşittiğime göre, *Erran*[14] hükümdarı *İndiabu*, Tatar imparatorunun kendisine karşı savaşa geldiğini işitince, hazinesini gizlemek istemiş. Öyle görünüyor ki -İranlıların geleneğine göre- kendisi için bir mezar yaptırmış ve değerli eşyalarını gizlice getirip mezara koymuş; üzerine de bu küçük tepeyi yığmış.

İslâm dini Tatarlar arasında yüz yıl önce yayıldı. Gerçekte ise Tatarların pek çoğu bundan önce de Müslümandılar. Ama her kes istediği gibi inanmakta özgür idi. Bu yüzden bir

kısmı, tahtadan veya eski parçalardan yapılan ve arabalarla taşınan putlara tapıyorlardı. Tatarların arasında İslâm'ın yayılmasının başlaması Tatar imparatoru Seyyid Ahmed Han'ın[15] ordularının başkumandanı Edige[16] ile ilgilidir. Bu Edige, Mansur'un[17] babası idi. Şimdi ondan bahsedeyim.

Tatarların büyük imparatoru Uluğ Muhammed Han - gerçekte Müslümanların en büyük imparatoru idi- saltanat yıllarından uzun süre geçtikten sonra ordusuyla 1438 yılında Rusya üzerine sefere çıkmıştı[18]. Kendisinden az önce bahsettiğim Edige'nin oğlu Mansur'u[19] kendisine kumandan yaptı. Bu kişi Tatarları İslâm dinini kabul etmeye mecbur etti[20].

Daha sonra Mansur ile Tatar imparatoru arasında bir ihtilaf meydana geldi. Mansur, bütün taraftarları ile İdil ırmağı tarafına ve imparatorun akrabalarından Chezimameth'in[21] yani Küçük Muhammed'in[22] yanına gitti. Her ikisi Uluğ Muhammed Han'a karşı askerî ittifak kurmaya karar verdiler. Bu yüzden Astrahan yolundan Tümen ovasına doğru yola koyulup oradan Kırgızistan havalisine Tabaçi[23] denilen denizin körfezine gittiler. O esnada hem burası hem de Tana Irmağı buz tutmuş idi. Oldukça fazla askere ve sayısız atlara sahip olduklarından, otların ve bitkilerin tahrip olmasından kaçınıp, arkalarından gelenlerin yem ve yiyecek sıkıntısı çekmemeleri için dağıldılar.

Bu yüzden ordunun öncü kolu ve sürüler Palastra denilen

yerde olup, esas ordu ise Tana ırmağının kenarında yer alan Bosagaz (yani kül sazlığı) denilen mahalde bulunuyordu. İki nokta arasındaki mesafe 120 mildi, ki burayı -her ne kadar onların hepsi yolculuğa hazır değillerse de- anılan halk tutmuş idi.

Biz üç ay önceden onların geldiklerini haber almıştık. Ama üç ay önce gelen ordunun öncü kuvvetlerinin hepsi genç olup, ikisi-üçü bir ata binip, diğerini de yedekleyerek gelmeye başlamışlardı. Tana'a gelenler, konsolos tarafından davet edilip güzelce misafir ediliyorlardı. Ama bunlara, "Nereden geliyorlar, işleri-güçleri nedir?" diye sorduğunuzda, "genç olduklarını, gezip-tozmaya çıktıklarını" söylüyorlar ve bundan fazla bir şey demiyorlardı. Dizginleri gevşetmekten ve bir iki saat bir yerde kalmaktan çekinmiyorlardı. Ama durmaksızın yola koyuluyorlardı. Onların sayısı her gün giderek artıyordu.

Bu ordu Tana'ya beş altı günlük bir yol mesafesine varınca, o gençler 25-50 kişilik gruplar hâlinde ve şarkılar söyleyerek, tam bir düzen ve tertip içinde ortaya çıkıyorlar; Han, Tana'ya daha da yaklaştıkça gençlerin sayısı da yüz kat artıyordu.

Nihayet o da geldi ve Tana'ya bir ok atımlık mesafede bulunan bir camiye yerleşti. Konsolos hemen ona bazı hediyeler göndermeye karar verdi. Ona, annesine ve Mansur'a ayrı ayrı *Nounea* gönderdi. *Nounea*, söylendiğine göre ipekli kumaşlar, erguvani çuvallar gibi on çeşit hediye ve armağanlardan oluşan bir tür hediye vermeye deniliyor.

Çünkü bu bölgenin ileri gelenlerinin hediyeleşme âdeti böyledir. Bu yüzden ekmek, Engebin'de imal edilmiş olan şarap ve arpa suyu ile diğer şeylerden on tane gönderip, beni de diğerleriyle birlikte Han'ın yanına gitmem için görevlendirdiler. Camiye girdiğimde Han'ı bir halının üzerine uzanmış ve başını Mansur'un eteğinin üstüne koymuş halde gördüm. Kendisi 21, Mansur ise 25 yaşındaydı. Hediyeleri ona sunduktan sonra şehri ve şehir halkını ona emanet ettim ve herkesin onun emri altında olduğunu söyledim. Bunu işitince mütekebbir bir şekilde cevap verdi.

Benden tarafa yüzünü döndürür döndürmez gülüp elini eline vurdu: "Burası garip bir şehir, bakınız o iki adamın sadece iki gözü var." dedi. Onun kast ettiği şey, bizim heyetimizden olan Boran Tay Pietra adındaki Türkmen'in sadece bir gözü vardı, keza Konsolos'un hizmetkârı olan Zuan Greco'nun da bir gözü kördü. Elinde Engebin şarabı bulunan kişi de tek gözlü sayılırdı. Daha sonra Han'dan izin alarak geri döndük.

Birinin inanmakta güçlük çekmesi mümkün: Muhafızlar 3, 10, 20 ve 30 kişilik gruplar ile yola çıkıp on ilâ onbeş -bazen 15- günlük yol mesafesinde olan ikamet mahallerine kadar düzlüğü geçiyorlardı. Cevap olarak diyorum ki kavimlerinden ayrılmış olanlardan her biri siyah keçi postunu çıkarıp, içini yiyecek olarak bulgur veya darı ile dolduruyorlar, bunu hamur ve birazcık da bal ile karıştırıyorlardı. Bundan başka yanlarında ağaçtan bir tabak taşıyorlardı. Eğer yol ortasında vahşî canlıların avı olmazlarsa (halbu ki bu canlılar bu

bozkırda oldukça fazladır ve göçebeler ok ve yay ile kolaylıkla onları avlayabiliyorlar) ondan biraz çıkartıp, çok az su ile karıştırıp çorba yapıp içiyorlardı. Onlardan bazılarına, bozkırı geçerken ne yediklerini sorduğumda, bana "Bir insan açlıktan niçin ölür?" diye sorup "Eğer benim hayatta kalmak için çok az bir şeyim olsa yeter." dediler. Doğrusu bu kavim, otları, bitki köklerini ve ele geçirdikleri her şeyi yemekle işlerini çok iyi görüyorlardı. Tuza ihtiyaçları yok. Eğer tuzdan tadarlarsa ağızları öyle yanıyor ve tatsızlaşıyor ki bu yüzden içlerinden bazıları ölüyor. Bu tür maddeler genellikle kanlı ishale sebep oluyor.

Sözün başına gelelim, Han yola koyulur koyulmaz, onun İl'i de sürüleriyle birlikte yola düştüler. İlk olarak at sürüleri 60, 100 ve 200'lü gruplarla hareket etti. Sonra deve katarları, sığır sürüleriyle birlikte keçi ve koyun sürüleri de yola çıktı. Bu iş altı gün boyunca devam etti. Yolların insan ve hayvanlarla dolu olduğu göze çarpıyordu. Bu birinci kısım olup, şimdi insanların ve hayvanların sayısının ne kadar olduğunu düşününüz? Biz şehrin surlarının üzerine dikilmiş ve kapıları da kapatmıştık. Akşama kadar bu manzarayı seyretmekten yorulmuştuk. Çünkü insanların ve hayvanların hepsi büyük bozkırın üzerini öylesine kaplamıştı ki yetmiş millik bir *Paganea* göze çarpıyordu. (Yunanca olan bu kelimeyi ben Mora'da öğrenmiştim. O esnada iyi huylu bir kişinin evinde yaşıyordum ve elleri asalı çiftçiler ona hizmet ediyordu.)

Hepsinin saflar hâlinde yürümesi âdetleriydi. Her birisinin diğerine yüz ayaklık mesafesi vardı. Asalarını yere bastırıyorlar, bazen avlarını ürkütmek için yüksek sesle bağırıyorlardı. Diğer taraftan bir gurubu atlı ve bir bölümü de yaya olan avcılar ve şahinciler, şahinleri ve tazılarıyla uygun bir yerde pusu kurmuşlar, sıra onlara gelince şahinlerini ve tazılarını serbest bırakıyorlardı. Avladıkları hayvanlar, keklik ve bizim "hetcecoke" dediğimiz diğer kuşlar idi. Bu kuşların kuyruğu tıpkı tavukların kuyruğu gibi kısa ve başları aynı bizim horozlarımız gibi yüksektir. Yaklaşık olarak tavus kuşunda büyükçedir. Kuyruğu hariç, üzerindeki renkler de tavus kuşunun renklerine benzer. Tana'nın kurulduğu tepelerden eski Tana'nın bulunduğu yere kadar ki dairenin yarısında pek çok çukur bulunmaktadır. Kuşlar ve diğer av hayvanları bu çukurlara sığınırlar. Tana şehrinin surlarının çevresinde ve çukurların içerisinde o kadar çok keklik ve hetcecoke vardı ki sanki oralar tavukla dolmuş gibi görünüyordu. Oğlanlar bu kuşları yakalıyorlar ve her ikisini bir "aspre"ye satıyorlar. Her aspre yedide bir Venedik Baggatino'sudur.[24] O sıralarda Tana'da Aziz Fransuva cemaatine bağlı Rahip Thermo adıyla bir rahip bulunuyordu. Bu kişi kuşları avlamak için bir ağ imal etmişti. Onu uzun bir çubukla evin duvarının dışına asıyor, bununla bir defada 10-20 tavuk yakalıyordu. Onların satışıyla, Petriche diye isimlendirip rahip yaptıkları Circasso[25] adlı bir oğlan çocuğunu satın alabilmişti. Şehirde yaşayanlar kuşları aldatıp tuzağa düşürmek için her gece odalarının pencerelerini açıp, içeriyi de biraz aydınlatıyorlardı. Bazen

inanılmaz sayılarda geyik ve diğer vahşî hayvanlar evlere giriyorlardı. Ama bu tür şeyler Tana yakınlarında meydana gelmiyordu. Halkın, ortasından geçtiği bozkırda av hayvanlarının sayısız miktarda olduğu aşikar idi. Tana'ya 40 mil mesafede olan Bosagaz adlı mahalde balık avlama yeri buldum. İşittiğime göre, balıkçılar bütün kış balık avlayıp, oldukça fazla miktarlarda Moroni balığı ve havyar tuzlamışlardı. Göçebelerin pek çoğu buraya geliyor ve ister taze ister tuzlanmış balık veya havyar olsun öyle yağmalıyorlardı ki onlar gittikten sonra geriye bir zerre tuz kalmıyordu. Göçebeler kamışları ve fıçıları da kırıyorlar, fıçı kırıklarını da kendi arabalarını süslemek için yanlarında götürüyorlardı. Bundan başka, tuz öğütmede kullanılan değirmenin demir milini de yağma esnasında kırıyorlardı. Benim başımdan da şöyle bir olay geçti: Balık avlama yerinde bulunan *Zuan de Valle*, ordunun geldiğini haber alınca, büyük bir çukur kazarak yaklaşık 300 fıçı havyarı onun içine gizleyip toprakla kapattırdı ve üstünde bir de ateş yaktırdı. Ama bu tedbir bir fayda sağlamadı. Çünkü göçebeler onları bulup götürdüler, yerinde de hiçbir şey bırakmadılar.

Bu halk, iki tekerlekli ve bizim arabalarımıza göre daha yüksek olan pek çok araba ile taşınıyor. Arabalarını, kamışlardan yapılan hasırlar ile örtüyorlar. Eğer araba tanınmış birinin ise, bir bölümünü keçeyle bir kısmını ise kumaşla kapatıyorlar. Bazı arabaların üzerinde evler

bulunuyor. Yani evler arabaların üzerinde taşınıyor. Şöyle ki; Bir buçuk adım yarıçapında ağaçtan bir daire yapılıyor ve dairenin her dörtte birlik aralıklarına yay gibi kavisli ağaçlardan direkler dikiyor, daire ile çubuk direklerin arasını kamış hasırlarla kaplayıp, üzerini de kumaş veya keçeyle örtüyorlar. Böylece arabanın hangi şahsa ait olduğu belli oluyor. İkamet edilecek mahale varıldığında bu evleri yere indirip içinde dinleniyorlar.

Bu ordunun gitmesinden iki gün sonra, Tana ahalisinden bazıları yanıma gelip benden şehrin surlarına gitmemi ve burada beni bekleyen bir Tatar ile konuşmamı rica ettiler. Oraya gittim. Han'ın damadı olan Edelmulgh adlı kişiyi buldum. "Bir şeyden korkmadığını, ben razı olursam şehre girip benim misafirim olmak istediğini" söyledi. Ben de Şura'dan izin istedim. İzni aldıktan sonra şehrin kapısına gidip onu iki arkadaşıyla birlikte yanıma kabul ettim. Çünkü o zamana kadar şehrin bütün kapıları kapanmış idi. Tatarı evime götürüp iyice ağırladım. Özellikle şaraptan ve ikramımdan o kadar hoşnut oldu ki iki gün yanımda kaldı. Evimden ayrılacağı zaman, onunla birlikte gelmemi rica etti. Çünkü beni kardeşi saymıştı ve istediği her yere güvenle gidebilirdim. Bu konuyu bazı tüccarlara deyince bir hayli şaşırdılar.

Sonunda, onunla gitmeye karar verdim. Tatarlardan iki kişi ile birlikte yaya olarak şehirden ayrıldım. Bir ata binip

güneşin doğuşundan iki saat kadar sonra yola koyulduk. Ama mihmandarım o kadar sarhoştuki, burnundan kan geliyordu. Ona “şarap içerken aşırı gitmemesini” söylediğimde, maymun gibi bir hareket yaptı ve “Bırak içeyim, başka nerde bu kadar çok şarap bulacağım” dedi.

Yolculuk esnasında buz tutmuş bir nehri geçmek zorunda kaldık. Attan inip, üzeri karla kaplanmış buzu geçmeye çalıştım. O, sarhoş ve berbat bir durumda olduğundan, dizginleri atın kendi kontrolüne bırakmış, karlı olmayan muhtelif yerlerden geçiyor, at, 20 dakikadır düşe kalka sürücüsünü götürüyordu. Nihayet, ırmaktan geçip başka bir ırmağa ulaştık. Onu da büyük zahmetlerle geçtik. İyice yorulmuş olan Tatar, diğer birkaç kişi ile orada dinlenmeye çekildi. Bütün geceyi, teçhizatımızla birlikte orada geçirip, zorlukla sabah ettik.

Ertesi gün sabahleyin yola koyulduk ama önceki gün gibi kolaylıkla ilerleyemiyorduk. Bahsettiğim ırmağın bir kolunu geçtikden sonra, diğer ahalinin gittiği yolu takip ettik. (Onların sayısı, karıncaların sayısı gibiydi.) İki gün yolculuk yaptıktan sonra Han’ın ikamet ettiği yere vardık. Diğerlerinden önce benim kılavuzuma hürmet gösterdiler. Ona istemeyeceğimiz kadar çok et, ekmek, süt ve diğer şeylerden verdiler.

Ertesi gün, yolculuk adabını ve onların hayat tarzlarını bilme hususunda hevesli olduğumdan tespitlerime başladım. Öyle şaşırtıcı şeyler gördüm ki eğer onların çok küçük bir

bölümünü açıklamak istesem yazacaklarım 70 batman[26] kâğıt olur.

Hepimiz, Han'ın ikamet ettiği yere gittik. Onu yuvarlak çadırında, etrafına toplanmış pek çok kişi ile birlikte gördük. Birileri onun huzuruna çıkmak istediklerinde, ayrı ayrı diz vuruyorlardı. Han'ın çadırına girmeden önce silahlarını, dışarıda bir taş atımlık mesafeye bırakıyorlardı. Han onlardan birkaç kişi ile sohbet ediyor ve ihtiyaçlarını soruyordu. Daha sonra eliyle kalkmalarını işaret ediyor, onlar da ayağa kalkıyorlardı. Ama sekiz adım bile olmadan tekrar diz vuruyorlar; bu şekilde Han'a daha da yaklaşıyorlar ve nihayet huzura çıkıyorlardı.

Mahkeme ordunun[27] her tarafında oldukça hızlı gerçekleşiyordu. İki kişi arasında ihtilaf çıkıp ağız dalaşı yaptıklarında (Çünkü bu kavim bizim hilafımıza, işlerini kavgaya ve çatışmaya götürmüyorlar.) her ikisi veya daha fazlası (eğer fazla iseler), iyi gördükleri her yolu deniyorlardı. Şöhretli ve itibarlı bir kişiye varıp, "Ey önder, ikimizin arasında ihtilaf var. Bu yüzden bizim hakkımızı güzellikle ver." diyorlar. O kişi, beklemeksizin her ikisinin konuşmasını dinliyor. Bir şeyler yazmadan -ona göre en iyi yol barışmaktır- kararını açıklıyordu. Şikâyetçiler, o ne söylediyse inkâr veya red etmeden kabul ediyorlardı. Çünkü bu tür hakemliklerde halkın çoğu toplanıyor, hakemliği üzerine alan kişi de orada bulunanları şahit tutuyordu. İlave olarak, orduda bu hakemlikler revaçta olup ahali arasında meydana gelen

anlaşmazlıkları bahsettiğim usül ile ortadan kaldırmaya gayret ediyorlardı.

Orduda bulunduğum sıralarda, bir gün yere atılmış ve parçalanmış, ağaçtan bir kap gördüm. Altına yuvarlak bir ekmek koymuşlardı. Yanımda bulunan bir Tatar'a "Bu nedir?" diye sordum. Cevap olarak: "Onu putperestler oraya koymuşlar" dedi. "Yoksa bu kavmin arasında hâlâ putperestlik var mı?" diye sordum. "Evet çokturlar, ama inançlarını sıkıca gizliyorlar." dedi.

Benim tahminime göre bu kavmin nüfusunu saymak imkânsızdı. Ama ben, onların bir araya geldikleri zaman otuz bin kişiden daha az olmadıklarını kabul ediyorum. Bunu, şunun için söylüyorum, ordunun bir bölümü daha önce de söylediğim gibi Uluğ Muhammed Han'a bağlıdır.

Bu kavmin ileri gelenlerinin hepsi, cesur ve güçlü kişilerin zümresindendir. Onlardan bazıları Tülü Bagatur sıfatı ile diğerlerinden ayrılırlar. Bu kelimenin manası "Deli Bahadır" veya "Eşek Bahadır"dır[28]. Kadir ve kıymeti, tıpkı bizim Zeki Petros, İyi İşli Polis şeklindeki vasfetmemiz gibi, "akıllı" ve "güzel" vasıflarıyla övülür.

Onların meziyetleri ve iyilikleri, bir noktaya kadar akıl ve mantığın dışındadır. Bunlardan biri her ne yaparsa diğerlerinin hoşuna gider. Çünkü yiğit olduklarından dolayı yaptıkları her şey halka güzel ve sevimli görünür. Bu "Deli

Bahadır"lardan pek çoğu savaş veya çatışmalarda canlarını hiçe sayarlar, hiçbir tehlikeden korkmazlar. Hattâ, korkusuzca ve akılsızca ileri saldırıp kılıç savururlar. Nitekim korkaklar da onlardan örnek alıp savaşta cesaretli davranırlar. Bana göre bu Deli Bahadır unvanı onlar için oldukça uygundur. Çünkü onlar arasında -ahmaktan başka- yiğitlik veya bahadırlık unvanına layık kimse görmedim. Zira, size soruyorum, bir kişinin dört kişiye karşı savaşması ahmaklık değil midir? Bir hançer ile birkaç kılıca karşı savaşa gitmek delilik değil midir? Ben Tana'da iken meydana gelen bir olayı burada sizin için anlatayım.

Birgün, sokaktan geçiyordum, birkaç Tatar, şehre gelip: "Tana'ya üç milden daha az bir mesafede bulunan küçük korulukda, 100 kişilik bir Çerkes atlısının pusu kurduklarını ve her zamanki gibi şehre saldırma niyetinde bulunduklarını" söylediler. Bu haberi işittiğimde ok imal eden birinin dükkânında idim ve *Swenzina*'dan gelmiş olan bir Tatar tüccar da orada oturuyordu. Bunu işitince ayağa kalkıp: "Niçin onları yakalamak için gitmiyoruz, ardı-önü kaç kişiler?" dedi. Ben: "Yüz kişiler." diye cevap verdim. O: "İyi, biz beş kişiyiz, sen kaç atlı hazırlayabilirsin?" dedi. Ben: "Kırk kişi" dedim. "Ne güzel, Çerkesler erkek değil, kadın gibidirler, gelin gidip onları yakalayalım." dedi. Daha sonra, bay Frauncs'u aramaya çıktım. Onu görünce Tatar tacirin sözlerini naklettim. O gülerek benim arkamdan geldi: "Acaba, bunu yapmak istiyor musun?" diye sordu. "Evet."

dedim. Sonra, süvarilerimi toplayıp “Nehir yolunda bize katılmaları” emrini verdim. Öğleye doğru, gölgede bir kısmı oturan, bazıları da uykuya dalmış olan Çerkeslerin üzerine saldırdık. Ama onlara kavuşmadan kısa bir süre önce kötü bir olay oldu: Bizim borazancı boruyu öttürmeye başlayınca Çerkesler kaçma fırsatı buldular. Bununla birlikte onlardan altmış kişiyi öldürdük veya esir ettik. Ama Tatar tacir, tıpkı Deli Bahadır aklınca “kaçakları takip etmenin ve yakalamanın iyi olacağını” söylüyordu. Kimse onun önerisini kabul etmeyince, tek başına kaçakların arkasına gitti. Biz hep bir ağızdan “Asla geri dönemezsin! Asla geri dönemezsin!”[29] diye bağırdık. Bir saat kadar sonra döndü. Çerkeslerden bir kişiyi bile esir alamadığı için hayıflanıyordu. Bakınız bu iş delilik değildir de nedir? Eğer kaçanlardan dört kişi geri dönse onu parça parça etmeleri mümkündü. Bunun için ona sitem edince, bize bıyık altından güldü.

Daha önce söylediğim gibi ordu, Tana tarafına hareket edeceği zaman, yolda bir tehlike varsa keşif yapmaları için muhafızları önceden yola çıkarıyorlar. Han, bir yerde konaklar konaklamaz, İl’in fertleri hemen yükleri indirip çadırların arasında bir yol açıyorlar. Eğer kış olursa, hayvanlarının sayısının çokluğundan her yer çamur oluyor; yazları ise oldukça fazla toz-toprak kalkıyor. Yüklerini açar açmaz tandırları yakıp, et pişiriyorlar, sofrayı süt, tereyağı ve peynirle donatıyorlar. Hele hele av ve bilhassa kızartılmış geyik eti hiç eksik olmuyor. Ordu’da, terzi, silah imalatçısı gibi ihtiyaç

duyulan her iş için oldukça fazla meslek ve sanat sahipleri yer alıyor. Eğer benden, onların Çingeneler gibi konup göçtüklerini sorarlarsa, “Hayır” derim. Çünkü şehirleri sadece kale ve surdan ibaret olmayıp oldukça büyük ve güzel. Bu konu hakkında sizin için bir noktayı daha anlatayım: Tana’ya dönerken şehrin kapısına vardığımda, şehrin oldukça güzel burcuna gözüm takıldı. Dikkatle aynı burca bakan bir Tatar tüccara: “Ne düşünüyorsun? Acaba bu burç güzel bir şey değil mi?” diye sordum. O gülümsedi ve: “Her kim burç inşa ediyorsa, korkuyordur?” diye cevap verdi. Düşünüyorum da, o doğru söylüyordu.

Tüccarlardan söz ediyordum, asıl konuya yani ordu ve askere geri döneyim. Şu kadarcık diyeyim ki bazı tüccarlar, ticarî mallarını çeşitli yollardan taşıyıp ordudan geçirerek başka yerlere götürüyorlar.

Şahinci Tatarlar, çok itibarlı olup bol miktarda şahine sahipler. Bunlarla yaban tavuğu avlarlar. Bu âdet bizde yaygın değildir. Bu şekilde geyik ve diğer büyük yabanî hayvanları da avlıyorlar. Tatarlar, şahinleri ellerinin birinin üstünde tutarlar ve diğer ellerinde, yorulduklarını zaman şahin taşıdıkları ellerine destek vermek amacı ile bir asa taşırlar. Çünkü bu kuşların her biri iki kartal büyüklüğündedir. Bazen, ordunun üzerinden bir grup kaz uçar; askerlerden bazıları tüysüz, eğri-büğrü oklarını onların tarafına atarlar. Bu oklar havada oraya buraya uçup her nasılsa kazların, boynunu, ayağını veya kanadını kırarlar. Bazen bu kaz sürüleri o kadar

kalabalık olur ki havayı siyah bir bulut gibi kaplarlar. Böyle zamanlarda, öylesine bağırıp çağırırlar ki kuşlar başlarını çevirip yere düşerler.

Söz kuşlardan açılmışken sizlere bu hususta işitmeye değer bir konudan daha bahsedeyim. Tatarların ordusundan geçtiğimde bir ırmağın kenarında hizmetkârı ile sohbet etmekte olan tanınmış bir şahısla karşılaştım. Beni görünce yanına çağırıp atımdan inmemi söyleyip: “Nereye gidiyorsun?” diye sordu. Ben durumu açıklayan bir cevap verdim. Bu esnada etrafa bakarken onun yanında dört ya da beş tane şahin gördüm. Her biri bir çengele bağlı idi. Bu adam hizmetkârlarından birine emir verdi. O da hemen atın kuyruğundan iki tutam kıl koparıp şahinlerin başının üzerine şapka yaptı. Yiyecekleri şahinlerin pençesinden alıp efendisinin yanına getirdi. Efendi, piliçlerin pişirilmesi için emir verdi; hizmetkâr da hemen çalı-çırpı toplayarak, kuşları kebap yapıp efendisine tekrar getirdi. Efendi, bana dönüp: “Senin edep ve nezaketine karşı, sana vermeye layık bir şeylerim yok, ama Allah benim için bunları gönderdi, buyurun alın.” dedi ve her bir pilici üç parçaya ayırdı. Birini kendisi yiyip birini bana, oldukça küçük olan parçayı ise hizmetkârına verdi. Bu bölgedeki vahşi hayvanlar o kadar fazla ve kalabalık ki onlardan nasıl bahsedeyim? Acaba birileri inanır mı? Ama her halükârda onlar hakkında bir şeyler söyleyeyim.

Öncelikle atlardan bahsedeyim: Satıcıların çoğu onları bu

topraklardan sürüler hâlinde İran'a götürüyorlar. İran'a giden bir kervanda -ben de onlarla birlikte idim- dört bin at bulunuyordu. Bu sözlere şaşırmamalısınız, zira, isterseniz burada binden iki bine kadar at satın alabilirsiniz. Çünkü at burada koyun gibi sürüler hâlinde bulunuyor. Eğer at sürüsünden yüz tane seçerseniz ve bunu atların sahibine söylerseniz, ucunda halka bulunan bir çubukla atların boyunlarından yakalayıp sürüden dışarı çekiyor, hepsini size teslim ediyor. Satıcılar o kadar çok ata sahiptiler ki geniş bozkırı bütünüyle kapladığına defalarca şahit oldum. Bu memlekette çok iyi at oldukça azdır. Çünkü buradaki atlar büyük karınlı ve küçük boyludur[30]. Yem yemezler. Onları İran'a götürdüklerinde, yem yemeye alışabildikler için övünmeyi hak ediyorlar. Çünkü, iyice beslenmekten başka bir işe yaramazlar. Bu memleketteki ikinci hayvan sığırdır. Oldukça iyi, büyük ve o kadar boldur ki Polonya yolundan veya bazen Valaşi, Transilvanya ve Almanya üzerinden İtalyan mezbahalarına ulaşır. Bu memleketin üçüncü hayvanı, yüksek boylu ve zorluklara dayanıklı olan çift hörgüçlü devedir. Onlardan çoğunu İran'a götürüp bir tanesini yirmi dukaya satarlar. Daha küçük boylu olan tek hörgüçlü deveyi ise on dukaya satarlar. Bu memleketin dördüncü hayvanı uzun bacakları, uzun yünleri ve iri kuyrukları ile şaşırtıcı ve iri boylu olan koyundur. Her biri on iki duka değerindedir. Onlardan bazılarının kuyruklarını tekerin üstüne koyduklarını gördüm. Bu kuyrukları etle birlikte yiyorlar ve ondan yağ yapıyorlar. Yağın tadı lezzetsiz değil.

Şimdi söyleyeceğim manzarayı birinin görmüş olacağından veya buna inanacağından ümitli değilim. Çünkü bu kadar insan nasıl oluyor da bütün günlerini yolculukla geçiriyor, yiyeceklerini nereden getiriyorlar ve öteberilerini nereden temin ediyorlar diye ne kadar çok soruyorlar. Onların yaşantısına tanık olmuş biri olarak ben bu sorulara şöyle cevap veriyorum: Yaklaşık olarak şubat ayında ordunun her tarafında, çiftçilikle uğraşan herkesin mart ayında filan yerde ekin ekmek için hazır olmaları, o ayın belli bir gününde herkesin o yere gitmeleri gerektiği ilân ediliyor. Emir ilân edilince, ekip biçme işiyle meşgul olanlar, hazırlanıp diğerleriyle uyum halinde tohumlarını, ihtiyaç duydukları hayvanlarını, davarlarını, kadınlarını ve çocuklarını ya da onlardan bazılarını at arabalarına yüklüyorlar. Daha sonra, belirlenen mahale gidiyorlar. Burası, genellikle, çadırlarını kurdukları yerden iki günlük yol mesafesinden daha uzak değil. Orayı ekip işlerini bitirene kadar kalıyorlar. Ondan sonra orduya geri dönüyorlar.

İmparator, halkına bir annenin çocuklarına davrandığı gibi davranıyor. Çocuğunu oyuna gönderip onu gözetleyen anne gibi imparator da çiftçilerle kendi arasındaki mesafenin dört günlük yol mesafesine ulaşmasına izin vermiyor. Daima, uzaktan-yakından çiftçilerin ekinlerini gözetliyor. Ekin biçme zamanı erişince ordu ile oraya gitmiyor, ama ekin ekenleri ve onları satın almak isteyen kişileri at arabalarıyla, öküzlerle, develerle veya işe yarayan başka şeylerle tarlaya gönderiyor.

Toprak verimlidir. Bir tohuma bin tohum kaldırılır. Bu toprakta darı bir tohuma yüz tohum verir, öyle ki bol miktarda bitmemişse hasat etmeyip tarlada bırakırlar. Bu konuda size bir hikâye anlatayım: Uluğ Muhammed'in bir kaç yıl hüküm sürmüş olan torunu, bu sıralarda Volga tarafında yaşayan amcasının oğlu *Cormeyn*'den,[31] öylesine korkuyordu ki çiftçileri işlerine gitmeye bırakmıyordu. Bu iş tehlikelerle dolu olduğundan on bir yıl kadar ekip-biçmelerine izin vermedi. Bu süre içinde halkın yiyeceği et, süt ve bunun gibi başka şeylerle kendi evi de dâhil olmak üzere oldukça pahalı olan *Panico* idi. Bu yılları nasıl geçirdiklerini sorduğumda, ellerinin altında etlerinin olduğunu söylediler. Sonunda Uluğ Muhammed'in torunu yenildi; orduyu yerinde bırakıp çocukları ve diğer akrabalarıyla birlikte kaçtı. Ziya Muhammed onun ülkesine ayak basınca, ayakta duracak güçlerinin kalmadığını gördü. Uluğ Muhammed kaçınca Ziya Muhammed bütün ordunun imparatoru oldu. O, Haziran'da Tana ırmağı tarafına yönelip ırmağın iki menzil yukarısında bir yerde bütün halkı, at arabaları ve hayvanlarıyla karşı kıyıya geçirdi. Bu iş, görmeye değer, inanılmaz ve o kadar da şaşırtıcıydı. Çünkü ırmağı öylesine korkusuzca geçtiler ki sanki kuru yerde yürüyorlar sanırsınız. Onların ırmaktan geçiş tarzı şöyleydi: Bir grup çevik ve güçlü erkeği, çevrede bol miktarda bulunan ağaçlardan kelekler yapmaları için önden gönderiyorlar. Daha sonra yumuşak kamış destelerini birbirine bağlayıp, keleklerin ve at arabalarının altına koyuyorlar. Onları da atlara bağlıyorlar. Atlar (çıplak adamların kılavuzluğunda) yüzerek ırmaktan

geçiyor. Böylece devam edip gidiyor. Bu hadiseden bir ay sonra ırmakta balık avlama yerine doğru kürek çekerek gidiyordum. Suyun üzerinde gelen çok sayıda kamış destelerine ve keleklere rastladım. (Bunları biraz önce boşlamışlardı.) O kadar çoktular ki nehirde kayık sürmemize imkân bırakmıyorlardı. Aynı zamanda kıyıda çok sayıda kelek ve kamış desteleri de gördüm, şaşırdım. Balık avlayacağımız yere varınca buranın durumunun anlattığım yerlerden daha kötü olduğunu gördük.

Dostlarımı asla unutamam: Daha önce kendisinden bahsettiğim İmparator'un damadı Edelmulgh, Tana'ya geldi. Oğlunu da yanında getirmişti. Hemen beni kucakladı, oğlundan bir cübbe alıp sırtıma attı ve sekiz tane de Rus köle verdi: "Bu senin kârındır. Rusya'dan aldığım ganimettendir." dedi. Ben de ona layık olacak şeylerle hediyelerine karşılık verdim. O iki gün benim evimde kaldı. Bazı insanlar bir diğerinden ayrılınca, bir daha asla onlarla karşılaşmayacağını düşünürler ve dostluk sözünü kolayca unuturlar. Dostluk için gerekli olan âdetleri ve gelenekleri yerine getirmezler. Bu tasavvurun hatalı olduğu tecrübe edilmiştir. Çünkü dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.

Hasan Bey'in elçisi ile birlikte İran'dan dönüşte, daha önce bu yoldan gitmemiş olmama rağmen, Tatar ülkesinden geçerek önce Polonya'ya daha sonra Venedik'e ulaşmayı istemiştim. Bu esnada, Tatar tüccarlarından bazı gruplarla

birlikte hareket ettiğimden Edelmulgh'un izini bulmam durumu ortaya çıktı. Adını söylemelerinden ve tariflerinden onun imparatorun sarayında yüksek bir mevkie sahip olduğu anlaşılıyordu. Eğer biraz daha yol alırsak eline düşecektik. Şüphesiz baba ve oğul gibi olduğumuzu bildiğimden saygıda kusur etmeyeceklerdi. Ama otuz beş yıl sonra uzak bir memlekette bir Tatar ile bir Venediklinin tekrar görüşebileceğine kimse inanamaz. Şimdi buna benzer başka bir maceradan bahsedeyim: 1455 yılında Venedik'te daha sonraları satın aldığım bir Rialto'da[32] idim. Zincire vurulmuş suratları Tatarları andıran iki kişi getirdiler. "Bunlar kim?" diye sordum. "Katalanların esirleri; küçük bir kayıkla kaçmışlar ve Venediklilerin eline düşmüşler." dediler. Hemen Signoridi Notte'nin[33] yanına gittim. Bu macerayı ona hatırlattım. O da kısa müddet sonra mübaşirleri gönderip onları saraya getirtti. O Venediklinin odasında sahipleri, köleleri bana verdi, değerlerini de ödedi. Bu şekilde onları serbest bırakıp evime götürdüm. Kim ve hangi ülkeden olduklarını sordum. Onlardan biri Tana halkından olduğunu söyledi. Cazadahuch'un hizmetkârıydı; ki ben de onu iyi tanıyordum. Çünkü O, Tana'ya gelen bütün ticarî mallardan imparator adına satın alma nâzırı idi. Onu Tana'da defalarca gördüğüm için ve hattâ evime kadar gelmiş olduğundan yüzünü çok iyi hatırlıyordum. Adının ne olduğunu sordum. Şahid anlamına gelen "Cehbochzi.[34]" dedi. Onu iyice seyrettikten sonra: "Beni tanıdın mı?" diye sordum. "Hayır." dedi. Ama Tana'dan ve Yusuf'tan [35] (Çünkü bana Tana'da

Yusuf derlerdi) hatırlatmalar yapınca, öpmek için hemen ayaklarıma kapandı. Onun canını iki kere kurtardığımı söyledi. Biri köle olup kendini ölmüş sandığında; diğeri ise Tana'da yangın çıktığı bir zamanda. Şehrin hisarında bir delik açmışım, bu ve hizmet ettiği bey dâhil pek çok kişi canını kurtarmış. Bu söz doğruydu. Çünkü Tana'da yangın çıkınca hisarda bir tünel açmıştım ve pek çok kişi oradan dışarı kaçmıştı. Onlardan biri de Cazadahuch idi.

Bu iki kişiyi iki ay kadar evimde barındırdıktan sonra gemiler Tana tarafına yola çıkınca onları da gönderdim. Neyse, birinden ayrılırken eğer o arkadaşı asla görmeyeceğinizi düşünürseniz yanlış bir düşüncedir. Çünkü başka bir zaman sizin onunla karşı karşıya geleceğiniz binlerce olay meydana geliyor. Nice zengin var ki fakir ve aciz kişilere muhtaç olur. Şimdi Tana'nın hikâyesine dönelim. Onu şöyle tavsif edeyim: Batı ve kuzey tarafında Tabaçi Denizi yer alır, ki sol tarafında ileriye doğru gidince Karadeniz'den bir bölüme hattâ Mengleria bölgesine ulaşırsınız. Tana'dan ve bahsedilen kıyılardan karada üç menzil kadar gidince "*Tanrıverdi*" anlamına gelen Biberdi'nin[36] bölgesine ulaşırsınız. O ordunun "oniki han'ı" manasına gelen *Cheuerthai*'ın oğludur. Onun çok sayıda köyü olup ihtiyaç duyduğunda onlardan bin tane at alabilir. Çok güzel otlaklara, ormanlara ve nehirlere sahiptir. Bu havalinin ileri gelenleri, haydutlukla ve bölgenin düzlüklerinden geçen kervanların yolunu kesmekle vakitlerini

geçirirler. Bunlar çok güzel atlara sahip olup akıllıca ve yiğitçe at binerler. Ama suratları tutuk ve ekşidir. Tahıl, et ve balları vardır ama şarapları yoktur. Onların daha ötesinde birbirinden çok farklı olmayan Elipehe,[37] Tatarcosia, Sobai, Cheuerthai,[38] As Alani'den ibaret olan çeşit çeşit dillerin bulunduğu bir memleket var. Daha önce bu son gruptan söz etmiştim.

Onlar on iki menzil kadar geride oturuyorlar. Çerkes ülkesinden geçen dağlar ile sınırdaş olan, Karadeniz'in ve Gürcistan'ın bir bölümü oluşturan Kafkas dağlarının yanındaki Kaytaklarla[39] Mengleria'ya ulaşırlar. Oranın bir tarafından Phaso adlı bir ırmak akar. Bu ırmak bölgeyi çevreler ve Karadeniz'e dökülür. Bölgenin Bendian adı verilen sahiplerinin Karadeniz kıyısında surlarla çevrili iki tane şehirleri var: Biri Vathi diğeri Sivastopol[40]. Bunlardan başka çok sayıda bayındır yer ve kalelere sahipler. Bu memleket taşlık olup verimsiz ve Panico'dan başka ürünü yoktur. Tuzu Kefe'den getirirler. Halkı çok az kumaş dokur ki hem sert hem de değersizdir. Bunlar hayvan gibi bir halktır. Bunu ispat için anlatayım: Ben Vathi'de iken Cenevizli Azolin Squarciafigo, İstanbul'dan bizimle birlikte gelmiş olan Türklerden bir *Paranderia* ile bize katıldılar. Orada bir kadın kapının eşiğine oturmuş idi. Cenevizli: "Sarina patri nicocon?" yani "Ey kadın o iyi adam içerde midir?" dedi. İyi adamdan maksat kocası idi. "Archilimisi" yani "Gelecek" dedi. Cenevizli hemen kadının dudaklarından öptü. "Bak ne

güzel dişleri var” diye bana gösterdi. Göğsünü bana gösterdi ve memelerini eline aldı. Kadın yerinden hiç kıpırdamadı. Daha sonra evinin içine girip oturduk. Cenevizli’nin vücudunda bit varmış gibi görünüyordu. Kadını onu ezmesi için çağırdı. Kadın da bu işi dindarlıkla ve layık olduğu vechile yerine getirdi. O iyi adam (kocası) gelince yanımdaki arkadaşım elini kesesine götürdü ve “Patron tetari sica?” yani “Beyefendi paran var mı?” dedi. Fazla bir parası yok gibi görünüyordu. Gidip öteberi alması için birkaç sikke verdi. Bundan sonra biraz hava almak için şehirde gezmeye çıktık. Bu Cenevizli her yerde bu memleketin halkının geleneğine aykırı her ne isterse yapıyordu ve hiç kimse bundan dolayı rahatsız olmuyordu. Buradan onların hayvan olup olmadıkları ortaya çıkıyor. Cenevizliler için burada bir atasözü söylerler: “Thowarta mongrello” yani “Ahmak ve akılsız”. Daha önce söylediğim gibi, “tertari”[41] para anlamındadır. Şimdi, Tetari’nin tam olarak “beyaz” manasına geldiğini iyice hatırlıyorum. Bundan gümüş para anlaşılıyor. Yunanlıların paraya beyaz anlamına gelen “Aspri” dedikleri gibi, Türkler de beyaz anlamına gelen “Akçe” derler. Venedikliler geçmişte ve günümüzde paranın bir çeşidine *Bianche* derler; İspanya’da da *Bianche* denilen bir para vardır. Öyle görünüyor ki bu isimlendirme -bir kelimenin sadece belli bir anlamda söylenmesi- birkaç milletin dilinde var.

Şimdi Tana’ya tekrar dönelim. Oradan Alama’nın kenarında bulunan bir ırmaktan geçiyorum ve benim sağ

tarafımda kalan Tabaçi ırmağının kıyısında ilerliyorum. Daha öte tarafta asıl karaya bağlı bir toprak parçası olan Kefe adası var. Bu kara parçasında, kendi kendine kuruyan ve tuza dönüşen bol miktarda tuz çeşmeleri var.

Bu toprakların yanında, Tabaçi Denizi'nin kıyısında Kuman halkından dolayı Kumanya[42] adlı bir memleket var. Daha ötede Kefe'nin bulunduğu bir adanın kıyısına varıyoruz. Gazzaria'da[43] aynı burası imiş. Şimdi bile, kumaş ölçümü için kullanılan *Pico*, Tana'da *Pico de Gazzaria* diye adlandırılır. Kefe adası Tatarların elinde olup, onlar adına Vlubi[44] adlı bir kişi hüküm sürmektedir. Onlar, oldukça kalabalık ve zengin bir ahalidir. İhtiyaç duyduklarında üç-dört bin kadar at temin edebilirler. Çok fazla sağlam olmayan iki kaleye sahiptirler: Biri kale manasında İncremin[45] diye söyledikleri Sorgathi[46] ve diğeri oniki mahal anlamına gelen Cherchiarde'dir. Bu adada önce Tabaçi denizinin ağzında bizim *Bosforo Cimerio* diye isimlendirdiğimiz *Cherz[47]* adlı bir yer ve daha sonra, Calamita, Cymbalo[48], Grasui ve Saldai[49] var. Bunların hepsi Osmanlı Halifesi'nin[50] hâkimiyeti altındadır. Onun hakkında bir şey söylemiyorum. Çünkü herkes halifeyi tanıyor. Fakat Kefe'nin ne şekilde elden çıktığını anlatmanın uygun olacağını düşünüyorum. Bu olayı, orada bir yerde hadiselere tanık olan ve sonra Gürcistan'a oradan da İran'a kaçan Antony da Guasco'dan dinledim. Tesadüfen ben de o esnada İran'da idim. Bu sıralarda, o memleketin âdetine göre Kefe'den yıllık

vergi alan Tatar beylerinden Eminek Bey[51] oradaydı. Kefe halkı ile onun arasında anlaşmazlıklar ortaya çıktı.

Ceneviz'in Kefe Konsolosu, Eminek Bey'in akrabalarından birini göndermesi ve onun hatırına Eminek Bey'i memleketten sürmesi için Tatar İmparatorunun sarayına bir elçi göndermeyi düşündü. Bu amaçla, bir elçiyi gemiyle Tana'ya gönderdi. Bu elçi orduya gidip İmparator'dan akrabalarından Mengli Giray'ı[52] Kefe'ye göndermesi için - eğer Kefe halkı Mengli Giray'ı kabul etmezse geri göndermek üzere- izin aldı. Bu faaliyetten şüphelenen Eminek Bey, Osmanlılara bir elçi gönderip, eğer deniz yoluyla Kefe'ye ordu gönderirlerse kendisinin de karadan şehre akın edeceğini ve bu şekilde şehrin Türklerin eline geçeceğine dair söz verdi.

Bu konuda arzulu olan Osmanlı Halifesi[53] de ordu gönderdi. Kısa zamanda şehrin kapısı ele geçirildi.[54] Bu sırada Mengli Giray oradaydı. Onu Osmanlı Halifesi'nin yanına gönderdiler ve yıllarca zindanda kaldı. Eminek Bey, şehri Türklerin hâkimiyetine vermesinden kısa zaman sonra pişman olup şehre erzakın ulaşmasını engellemeye başladı. Böylece, şehirde kıtlık ve pahalılık baş gösterdi; zahire ve et bulunmaz oldu. O zaman Türklere "Eğer Mengli Giray'ı Kefe'ye gönderirler ve gözaltında tutarlarsa şehirde bolluk olur, çünkü ahali Mengli Giray'ı çok sever." dediler. Osmanlı Halifesi de öyle yaptı. Her şey hızlı bir şekilde bollaştı. Çünkü

Mengli Giray, halkın sevdiği bir kişiydi. O gözetim altında olarak her yere gidiyordu. Günlerden bir gün hediye kapmak için ok atma yarışması yapıldı. Şu şekilde: Bir okun üstüne ince iplikten gümüş bir top asıyorlar. Yarışmaya katılanlar, at koşturarak o topa çatallı oklar atıyorlar. Bu arada, hedefin yanından geçerken ok atmak için arkalarına bakmaları gerekiyor.[55] İpi kesen kişi kazanmış oluyor.

Mengli Giray bu yarışmayı kaçmak için fırsat saydı. Kendisiyle sözleşmiş olan bir süvariyi şehrin yakınında bulunan bir dereye gizlenmesi için görevlendirdi. Avlanma bahânesi ile o adamın yanına gitti. Adanın bütün silahlı adamları da onun arkasından geldiler. Bu sayede kuvvetlenip Kefe'ye altı mil mesafedeki *Sorgathi*[56] şehrini ele geçirdi; Eminek Bey'i öldürüp bölgenin hâkimi durumuna geldi. Ertesi yıl Kefe'ye onbir mil mesafede yer alan ve Murtaza Han'ın hâkimiyetinde olan Astrahan'ın[57] üzerine yürümeye karar verdi. Murtaza Han[58], İdil kıyısında yer alan ahalinin hanı idi. Onu yenip ilini hâkimiyeti altına aldı. Bunlardan kalabalık bir grubu Kefe adasına gönderdi; kendisi de kışı ırmağın kenarında geçirdi. Bu esnada, tesadüfen bir başka Tatar Hanı da birkaç menzil daha ötede idi. Mengli Giray'ın vaktini ırmak kenarında geçirdiğini duyunca onun üzerine akın düzenleyip büyük zararlar verdi. Bu sayede Mengli Giray tarafından hapse atılmış olan Murtaza Han biraz güçlendi. Felakete uğramış olan Mengli Giray güzel bir düzen içinde Kefe'ye geldi. Murtaza Han da ordusuyla ertesi baharda

Kefe'ye kadar yaklaştı. Adaya ulaşmak için yol aradı; etrafı tahrip etti. Ama şehri ele geçirmenin mümkün olmadığını görünce geri döndü. Bununla birlikte başka bir orduyu Kefe'ye gitmek ve Mengli Giray'ı sürmek için hazırladığını duyduk. Gelecek, bu haberin doğruluğunu göstedi. Dolaylı olarak, akılsızca yalan haberler de yayıldı. Hanlar arasındaki savaşın nereye varacağını ve Büyük Han ile Murtaza Han arasındaki anlaşmazlığın neticesinin ne olacağını bilmiyorlardı. Murtaza Han'ın Kefe'ye asker sevk etmek için ordu hazırladığı haberi yayılınca, buna Osmanlılarla savaşmak için Büyük Han'ın da Kefe'ye geleceği haberi eklendi. Görünüşe göre, Montecastro yolundan Valaşi'ye oradan da Macaristan'a gireceklerdi. Halbuki Osmanlıların Kefe'nin arkasında üsleri vardı ve Karadeniz kıyısındaki Gothia ve Alan'a yakın idiler. Daha önce söylediğim gibi Montecastro yolu oradadır. Gothialılar, Almanca konuşuyorlar. Onların yani Alanların ve Gotların birbirlerinin dillerini anladıklarını hizmetkârım olan bir Alman'dan duydum. Gotların ve Alanların komşuluğundan sanki Gotitalani adı ortaya çıkmış. Çünkü Alanlar daha önce bu havalideydiler. O sıralarda Gotlar gelip bu toprakları aldılar. Kendi adlarını Alanların adları ile karıştırdılar ve Gotitalani adı ortaya çıktı. Onlar Yunan ve Çerkes âdetlerini takip ederler.

Tümenler ve Astrahan konusundan söz etmiştim. Ama oralara ait çok değerli hatıralarım olduğundan onlar hakkında bir şeyler yazmamın doğru olacağını düşünüyorum.

Tümen'den kuzeydoğu'ya doğru gidince sekizinci menzilde İdil (Volga) ırmağına ulaşacağımızı söylemiştim ki Astrahan[59] bunun kenarında yer almaktadır. Bu sıralar küçük ve harabe bir şehir durumunda olan burası geçmişte büyük, meşhur bir yer imiş. Çünkü Timur burayı harap etmeden önce, şimdi Suriye yolundan gelen baharat ve ipek Astrahan üzerinden Tana'ya getiriliyordu. Sadece Venedik'ten ticaret malları getirmeleri için altı veya yedi gemi gönderiliyordu. O dönemde ne Venedik ne de bu kıyılarda bulunan milletlerden hiç biri Suriye yolundan ticaret malları getiriyordu.

Volga (İdil) geniş ve büyük bir ırmak olup Astrahan'a yirmi yedi mil ukaklıkta Karadeniz'e dökülür. Bu ırmakta ve denizde oldukça bol miktarda balık bulunmaktadır. Deniz çok tuzludur. Bu ırmağı kullanarak Rusya'da bir şehir olan Moskova'ya kadar gidilebilir. Her yıl tuz götürmek amacıyla Moskova'dan Astrahan'a gemiler gelir. Bu ırmağın ortasında adalar ve küçük koruluklar var. Adalardan bazılarının çevresi otuz mile ulaşıyor. Bu küçük ormanlarda ise oldukça iri ağaçlar yetişiyor. İçi boşalmış olan ağaçlardan kayık yapıyorlar. Bu ağaçlar tek parça olup o kadar büyük ki, sekiz dokuz hayvan, bir o kadar da insan içine sığabilir. Bu ırmağı geçince kuzey doğuya doğru ırmağın kıyısına paralel olarak onbeş menzil yol katettikten sonra çoğunlukla Tatarların oturduğu bir yere ulaşıyoruz. Ama kuzeydoğu tarafına giderseniz Rusya'nın sınırlarına ve Rusya dükü John'un

kayınbiraderinin şehri olan Risan adlı bir şehre varırsınız. Orada herkes Hıristiyan olup Yunan Kilisesi'ne bağlıdırlar. Bu topraklar oldukça verimlidir. Buğday, et, bal ve diğer pek çok şey bol miktarda bulunur. Siyah arpa suyu anlamına gelen *Boza* adlı bir içecekleri vardır. Aynı şekilde pek çok orman ve köy bulunmaktadır. Biraz daha öteye gidince Colona adlı bir şehre varırsınız. Her iki şehir de ahşap surlara sahip olup, bu çevrede taş az olduğundan evleri de ahşaptan yaparlar. Oradan üç menzil geçtiğinizde Moskova'ya ulaşırsınız. Yukarıda zikredilen Rusya Dükü John burada oturur. Bu şehrin ortasından oldukça görkemli Moskova Irmağı geçiyor. Üzerinde bir köprü var. Sanırım şehrin adı bu ırmaktan geliyor. Şehrin kalesi bir tepenin üzerinde olup orman etrafını çevrelemiştir. Etin ve zahirenin bolluğunu şu örnek ile aydınlatabiliriz. Et ölçü ile satılmıyor, sadece değiş tokuş yapılıyor. Şüphesiz dördünü bir "marchetto"ya[60] satıyorlar. Yetmiş tavuğu bir duka'ya ve üç kazı bir marchetto'ya satın alabilirsiniz. Fakat aşırı soğuklar sebebiyle ırmaklar buz tutar. Kışın domuz, sığır ve diğer hayvanlardan öldürüp mutfak için hazır hâle getirirler; ki hepsi depoda beklemiş gibi donmuş olarak sunulur. Bu yiyecekler epey bol olduğundan, eğer bir kişi iki yüz baş satın almak isterse bir gün içinde hazır olur. Fakat bunlar mermer gibi sert olduklarından büyük bir ateşin yanına götürmezseniz kesmeniz mümkün değildir. Ama çok az miktarda elma ile yabanî fındıktan başka meyve bulunmuyor.

Ne zaman isterlerse yolculuk yaparlar, özellikle kışın her taraf buz tuttuğu için -soğuk havayı hariç tutarsak- kolayca yol katedilebildiklerinden uzun yolculuklara çıkarlar. At arabası şeklindeki kızak üstünde -bizimle beraber- istedikler her şeyi taşıyorlar. Fakat yazın etraftaki bataklıklar ve ormanda çokça bulunan zararlı böcekler yüzünden evden dışarı ayak basmaya cesaret edemiyorlar. Bu ormanların büyük bölümü yerleşilmemiş durumdadır. Bunların üzümü yoktur, şarabı baldan, birayı darıdan imal ederler. Her ikisine de herkes içsin, sarhoş olup kendinden geçsin diye bir bitki dökerler.

Bunlardan başka, bana göre, daha önce bahsedilen Dük'ün aşırı şarap tüketimini engellemek için koyduğu kurallardan da bahsetmek uygun olacaktır. Tasavvur edersiniz ki sarhoşluk halkı işinden geri koyuyor. Dük bira ve bal şarabı üretilmemesi, sarhoşluk veren o bitkiden bunlara katılmaması için tellal çağrılmasını emretti. Bu yöntem ile onları makul bir hayata döndürebildi. Şimdi yirmi yıldır bu durum devam ediyor. Geçmiş zamanlarda Ruslar, Tatar imparatoruna vergi verirlerdi. Fakat Tatarlar şimdi Volga ırmağının kenarında bulunan Kazan -onların dilinde büyük tencere anlamına geliyor- şehrinde otururlar[61]. Bu ırmağın sol kıyısında Bakü Denizi[62] tarafına doğru giderseniz beş gün yolculuktan sonra Moskova'ya varırsınız. Kazan, alış veriş merkezi durumunda olan bir şehirdir. Çağatay beldelerinin kuzey ve kuzeydoğusundan, Moxia ve kuzeydeki Tatarların -çoğu putperesttir- topraklarından gelip Moskova'dan

Polonya, Prusya ve Felemenk ülkesine giden kürklerin çoğu buradan geçer. Moxii'de kaldığım sıralarda bazı şeylere tanık oldum. Onların açıklamasını yazıyorum.

Yılın bir zamanı, bir atı düzlüğün bir köşesine bırakıyorlar. Atın ayaklarını bağlıyorlar; bir kişi ok ve yay ile belli bir mesafeden onu hedef yapıyor, at cansız kalıncaya kadar ok atıyor. At ölünce derisini yüzüyorlar ve etini merasimle yiyorlar. Derisine saman doldurup düzgün durması için bacaklarına da ağaç yerleştiriyorlar. Öyle ki at canlı gibi görünüyor. Sonunda büyük bir ağacın altına gidiyorlar, göze hoş görünen bir yaydan götürüyorlar ve hayvanı ağacın üstüne koyup buna tapınıyorlar. Tıpkı bizim kiliselere mum dikmemiz gibi bu ağacın üstüne de kakım, sincap ve tilki kürklerini asıyorlar. Böylece ağacın her tarafı pahalı kürklerle örtünmüş oluyor. Bu halkın en çok yediği şey av eti ve balıktır. Şu an Moxii'den söz ettim. Tatarlar hakkında, mağaralarında tapındıkları putları olduğundan başka, söyleyeceğim bir şey yok. Onlardan bazıları her sabah dışarı çıktıklarında karşılaştıkları ilk hayvana tapınıp ona secde ediyorlar.

Rusya Dükü Novgororoth'u da ele geçirdi. Novgororoth onların dilinde dokuz kale anlamındadır. Burası Moskova'nın kuzeybatısında sekiz menzil mesafede bir şehir olup oldukça büyüktür. Bu şehir daha önce halk tarafından yönetiliyordu. Bunlar akılsız ve kâfir dinli idi. Bununla birlikte yavaş yavaş Katolik mezhebine girmeye başladılar. Onlardan bir grubun gerçek imanı vardı bir grubun ise yoktu. Ama şimdi akıl ve

adalet onlar arasında hüküm sürüyor.

Moskova'dan çıkınca Polonya'ya kadar yirmi iki gün yolunuz var. Bu topraklardaki ilk bayındır yer *Trochi*[63] adlı kaledir. Moskova yolu buraya kadar ormanlıktır. Bazen tepelerle dolu ve yer yer de vahşidir. Menzilden menzile yol giderken sizden önce yolu kesip, ateş yakan ve onun yanında sızan bazı kişilere rastlarsınız. Bazen yoldan uzakta köyler görürsünüz. Ama bu tür köyler çok azdır. Zaman zaman evlere tesadüf ettiğinizden başka *Trochi*'den bu tarafa her yer orman ve tepelerle örtünmüştür. *Torichi*'den on günlük yolculuğun sonunda *Lonici* adlı surları olan bir şehre varırsınız. Litvanya beldelerine vardığınızda *Varsonich*[64] şehrine ulaşırsınız. Buradaki bey Polonya kralı Cazimir'e tâbidir. Bu ülke verimli olup, şehirleri ve köyleri pek çoktur, ancak çok önemli değildirler. *Trochi*'den, Polonya içlerine doğru yedi gün boyunca ilerlediğinizde -bütün bu çevre hoş ve güzeldir- Polonya'nın sınırı olan Marsaga'ya varırsınız. Bu ülkenin kralının ve çocuklarının imanlı birer Hıristiyan olduklarından başka, onun şehirlerinden ve kalelerinden çok fazla bilgim olmadığı için bahsetmeyeceğim. Polonya kralının büyük oğlu Bohem Kralı olmuştur. Polonya'dan dışarı çıktığımızda dört gün yol gittikten sonra Andenburg markizinin şehri olan Frankfurt'a varırız. Nihayet Almanya'ya girdik. Bu topraklar hakkında açıklama yapmayı gerekli görmüyorum. Çünkü burasını herkes tanır. Ama Gürcistan toprakları hakkında çok az söz kaldı: Mengli Giray'ın komşusu olduğundan daha önce

bahsettim. Bu ülkenin kralına Pancratio deniliyor. O güzel bir ülkeye, bol miktarda ete, ekmeğe, şaraba, zahireye ve bolca meyveye sahip. Orada üzüm tıpkı Trabzon'da olduğu gibi daha çok ağaçta yetişiyor. Oranın halkı güzel ve iricedir. Ama görünüşleri pis ve kirli elbiselere sahipler. Başlarını traş edip bizim keşişlerimizin yaptığı gibi çok az saç bırakıyorlar. Bıyıklarını sakallarından da uzun olacak şekilde bırakıyorlar. Bundan bıyık vergisi topluyorlar. Başlarının üzerine çeşit çeşit renklerde, tepesinde püskül olan küçük bir şapka koyuyorlar. Ata binebilmek için arkası kısa olan uzun bir palto giyiyorlar. Ben onları bundan dolayı kınamıyorum, çünkü Fransızlar da böyle yaparlar. Giydikleri ayakkabının tabanı, ayağın tabanını ve topuğu yukarıda tutar; yani yüksektir. Neticede iki yüksek topuklu ayakkabının üstündeki ayak epey yukarıda olup altındaki boşluktan bir yumruk kolayca geçer ve zorlukla yürünür. Bu konuda onları kınamıyorum, çünkü İranlılar da bu tür yüksek ayakkabılar giyerler. Onların yiyeceği (Onların ileri gelenelerinden birinin sofrasına oturdum.): Yarım metre genişliğindeki masaların üzerine bir miktar darı ve tuzsuz kaynamış bir şey veya yağ koyup çorba yerine içiyorlar. Diğer bir masanın üzerine çok az pişirilmiş –öyle ki kesince kan akıyor- yaban domuzu eti koyup iştahla yiyorlar. Ben yaban domuzundan tadamadım, çorba içtim. Şarap bol ama diğer yiyecek çeşitlerinden birşey yok.

Bu ülkede dağlar ve ormanlar çoktur. Tigris Irmağı'nın geçtiği Tiflis[65] adlı kalabalık ve güzel bir şehir var. Bu

havalide, Karadenizin kıyısına yerleşmiş Guri adlı bir şehir daha bulunuyor.

Bütün bunlar, benim Tana'ya ve o hudutlara yaptığım yolculuk hakkında, özellikle seçilmiş ve görmeye değer şeyleri dikkate alarak anlatmam gereken konulardır.

Şimdi İran ile ilgili olan ikinci yolculuğumun konularını nakletmeye ve açıklamaya başlamak uygun olacaktır.

II. Bölüm

Elçi olarak İran'a sefer yapan
ben Josaphat Barbaro,
Sefernâme'min ikinci kısmı burada başlıyor.

Saygıdeğer Signioria[66] ile Osmanlı Sultanı'nın 1471'de yaptığı savaşlar sırasında[67], barbarların arasında gezip dolaşmaya ve onlarla yaşamaya alışmış, tecrübe kazanmış ve yukarıda bahsettiğim Ekelanslarına hizmet etmeye razı olduğum için, beni o sıralarda İran Padişahı olan Hasan Bey'in elçisi[68] ile yoldaş olarak İran'a gönderdiler. Hasan Bey'in elçisi Venedik Cumhuriyeti'ni, Osmanlılara karşı savaşa devam etmeleri için teşvik etmek amacıyla gelmişti.

Biz iki gemi ile Venedik'ten yola koyulduk. Savaş mühimmatı ve askerlerle dolu iki büyük gemi de arkamızdan geliyordu. Bunları Saygıdeğer Signioria -armağanlardan ayrı olarak- bizimle beraber Hasan Bey'e gönderiyordu. Bana, Karaman ülkesine inmem için emir vermişlerdi. Bütün hediyeleri ve mühimmatı teslim etmem için Hasan Bey'in sınırlara kadar gelmesi veya birilerini göndermesi imkân dâhilinde idi. Benim bütün bu mühimmatı ona teslim etmem gerekiyordu. Hediyeler, birkaç top, bomba malzemeleri, tüfek, barut, gülle, kurşun ve 3000 duka değerinde muhtelif silahlardan ibaretti. Askerler ok-yay ve tüfekliydiler. İki yüz kişi, üç subay ve Thomas of İmola adlı bir komutan'ın -on

kişiyi her biri bir takımın başına geçecek şekilde seçmiş ve techiz etmişti- emri altında bulunuyorlardı. Armağan ve hediyeler: 3000 duka değerinde gümüş kaplar, 2500 duka değerinde sırmalı kumaşlar, 2000 duka değerinde kırmızı kumaşlar ve diğer yünlü kumaşlardan ibaretti. Nihayet Kıbrıs adasına ulaştık ve Famagosta'ya[69] girdik. Orada, biz iki kişi, yani ben ve Uzun Hasan'ın elçisi, Papa'nın elçisi ve Kral Ferdinand'ın[70] elçisi ile birlikte o yerin kralının yanına gittik. Ben orada, -onları bırakıp Karaman ülkesine ulaşmam mümkün olduğundan- güvenli yollar konusunu tahkik ettim. Osmanlı Sultanı'nın bütün sahil şehirlerini ve iç kesimlerde olan bütün beldeleri ele geçirdiğini öğrendim. Bu yüzden, mecburen bir süre Famagosta'da kaldık. Bu müddet zarfında, yoluma devam etmek arzsusunda olduğumdan, Kıbrıs'ta bulduğum Karaman Beyi'nin elçisi ile birlikte birkaç defa -İran elçisini arkamda bırakıp- küçük bir gemiyle Karaman sahillerine kadar gittim. Bunların birinde bir limana indim. Burada Sigi adlı bir kale vardı. Bu diyarın hâkimi[71] ile sohbet ettim. Bu kişi diğer bütün kalelerini elinden aldırdıysa da henüz yüz asker ve birkaç hâne onunla beraberdiler. Onlar, beyleri nereye giderse onun arkasından gidiyorlardı.

Bu Bey'in büyük kardeşi[72], Osmanlılara karşı yardım istemek amacıyla Hasan Bey'in yanına gitmişti. Bize iltifatlar ettiğini görünce onunla sohbet ettik. Bize iyi haberler verdi: O da bizim yolumuzu gözlemekte imiş. Hasan Bey'in yazdığı bir

mektubu gösterdi. Rahat olunmasını, Venedikli askerlerin hızlı bir şekilde ona ulaşacağını, onların yardımıyla Karaman sahillerini yeniden ele geçirebileceğini yazmıştı. Askerlerimizin bu sahillere gelmek niyetinde olduğunu işitince, Famagosta'da demir atmış olan gemilerimizin Sigi limanına gelmeleri için emir verdim. Bu arada bizim askerlerimizin komutanı Pietro Mocenico'nun yüksek rütbeli Vetterio Soranzo, Stephano Malipiero ve diğer gemiler ve komutanlarla birlikte aynı isimle güzel bir kalesi de olan Corcho'ya (Korikos) ulaştıklarını işittim. Durmaksızın Augstino Contarini Sopracomito'yu hemen onun yanına yolladım ve "Eğer mühim bir işi yerine getirmek istiyorsa derhal benim yanıma Sigi'ye gelsin. Zira bu yolla daha çabuk zafer kazanmak mümkün olabilir. Ama eğer bu işi doğru bulmuyorsa onu takip etmeye hazırım." diye haber gönderdim. Sigi, Corcho'nun 20 mil uzağında yer almakta. Bu yüzden, Amiral benim görüşümü ve önerimi duyunca, daha önce orada toplarını hazırlamış olmasına rağmen bırakıp, Sigi'ye, benim yanıma geldi. Benim getirdiğim iki büyük ve iki küçük gemiyi saymazsak, 55 gemi dolusu askeri vardı. Hepsi Venedik Cumhuriyeti'ne ait olan gemilerimizin toplamı 60'a ulaştı. 15 gemi Kral Ferdinandos'a, 5 gemi Kıbrıs kralına, 2 gemi Rus kralına, 15 gemi de Papalığa- bu esnada Modone'da idiler- ait idi. Böylece 99'dan fazla gemimiz vardı[73]. Bu gemilerde Stradiotte[74] ile birlikte 430 tane de atımız taşınıyordu. Yani 5 gemi hariç her gemide 8 at ve süvari yer almaktaydı. Limana gelir gelmez süvariler

atlarına binip büyük bir bölümü savaşa hazır hâle geldi. Ertesi gün komutan beni çağırıp kendisine göre kalenin oldukça sağlam göründüğünü, zira nüfuz etmenin oldukça güç olduğu bir tepenin üstünde yer aldığını, bu hususta benim fikrimin ne olduğunu öğrenmek istediğini söyledi. Ben de bu kalenin şüphesiz sağlam olduğunu fakat diğer taraftan oradaki 25 kişinin bu kaleyi korumak ve savunmak için tecrübelerinin olmadığını kalenin çevresinin bir mil olduğunu, benim hesabıma göre bir hamlede onu ele geçirebileceğimizi söyledim. Uzun müddet durdu, bir cevap vermedi. Fakat bundan iki saat sonra Kaptan, yardımcısını benim yanıma gönderip: "Gönlün rahat olsun kaleye saldırmaya karar verdim." dedi. Ben, hemen Karaman beylerinden İshak Bey'in[75] yanına gittim. Konuyu ona söyledim. Çok sevindi, benden oğlunu bu hususta bilgilendirmemi istedi. Ben de öyle yaptım. Daha sonra İshak Bey'in yanından ayrılıp saldırının ilk hazırlık aşamasında kendi askerlerimin yanına gittim. Ertesi gün güneş doğduktan yaklaşık dört saat sonra İshak Bey bana: "Kale halkından birinin, yanına gelip kalede oturanların can ve mallarını bağışlamamız şartıyla kaleyi teslim etmeyi önerdiğini" söyledi. Ben de bu konuyu komutanımıza ilettim. O, "Kaledekiler teslim olurlarsa can ve mallarının emniyette olacağını, tıpkı eskiden olduğu gibi burada yaşamayı istemezlerse nereye isterlerse gidebileceklerini, İshak Bey'in aracılığıyla söz verdiğimizi" bildirdi. Bu sözü İshak Bey'e iletince "Senin ona ve kale beyine söylemen daha iyidir." dedi. Sonra kalenin kapısına

gittim. Orada dört köşeli küçük bir pencerenin arasından onunla konuştum. Onun konuşması daha çok kalenin teslimi hususunda oldu. Söz ve karar verildikten sonra kalenin kapısını açtı. Benim, Kaptan'ın, gemi tayfalarından üç kişinin ve bir tercümanın içeri girmesi için izin verdi. "Nereye gitmek istiyorsunuz?" diye sordum. Suriye'ye gitmek eğiliminde olduğunu söyledi. Emin olmak için oğlu, karısı ve mallarını bizim gemilerimizden biriyle o diyara göndermeyi çok istiyordu. Ben de isteklerini yerine getireceğim hususunda vaatte bulundum. Eşyalarını ve yüklerini bağlamaları için beklemeksizin emir verdi. Daha önce yüklerinin çoğunu bağlanmışlardı. Sonra kalenin kapısından dışarı çıktı. Yaklaşık 150 kişiyi bulan kaledekiler de onun arkasından çıktılar. Tepenin üzerine gelir gelmez, nisbeten kalabalık bir tayfa grubu ile kaleyi teslim almak için yukarı gelen komutanımızla karşılaştılar. Tayfalar, komutanımızın emirlerine ve tehditlerine itina göstermeyip, kale halkını soymaktan ve bazılarını esir etmekten kendilerini alamadılar. Bu iş komutan, emri altındakiler, hattâ kendileri adına söz verilen ve yemin bağlanan kişiler için epey üzüntü vericiydi. Kalenin teslim alınmasından sonra gemiye geri döndüm. Aynı gece geç vakitte komutanımız birini gönderip beni yanına çağırdı. Onun yanına varınca öylesine sızlandı ki benden Karaman Beyi'nin yanına gitmemi ve yapılan haksızlıklardan dolayı özür dilememi rica etti. Olayların tayfaların itaatsizliği ve ayaklanmaları yüzünden meydana geldiğini ve böyle gerçekleştiğini, yağmacıdan zarar gören kale halkının

ziyanının karşılanması hususunda adımlar atmak istediğini bildirdi. Sahile dönünce tercümanımı, yanında üzerine yağmadan ele geçirilen mallar yüklenmiş olan bir eşekle buldum. Hemen malları ondan almaları ve hattâ onu iyice dövmeleri için emir verdim. Sonra Karaman Beyi İshak Bey'in yanına gittim. Ondan özür diledim. Görüşmemizin sonunda bütün mallarını ertesi gün geri vereceğimiz konusunda söz verdim. O emin bir şekilde beni kabul etti. "Oğluna karşı ayaklanmış olan Sigi hâkiminin niçin etrafındakilerle birlikte öldürülmediği konusunda şikâyeti bulunduğunu ve bu olayın yanında yağmanın önemsiz bir şey olduğunu" söyledi. Ben işimi tamamlayıp "Vaad ettiğim şeyi yerine getirmemin münasip olacağını, tayfaların kızgınlığının ve çılgınlığının neticesinde, komutanların ve onun emri altındakilerin isteğine aykırı olarak olayların olduğunu" söyledim. Komutanımızın yanına döndüğümde O, Vettor Sorenzo'ya kalenin teslimi antlaşmasına aykırı olarak tayfaların eline geçmiş olan şahıslarla malların iade edilmesi için tertip alması hususunda emir veriyordu. Ertesi günün sabahı, askerlerimizin arasında yüksek sesle bağırarak: Esir edilen kişileri ve yağmalanan malları karaya getirmelerini emrettiler. Bundan başka gemilerin dikkatle inceleneceğini ilân edip emre uymayanlara ceza vermekle tehdit ettiler. Esirleri ve yağma edilen malların büyük bir bölümünü bulduk. Değeri az olan malları bir köşeye yığdık. Onlar arasından kale komutanına ait olanları ayırdım. Aynı şekilde keseler ve diğer şeyler arasından ona ait olanları da dışarı çıkarıp

hepsini Vettor Soranzo'nun gemisine götürdüler. Çünkü Kale Komutanı ve karısını oraya götürmüşlerdi. Ona ait bulunabilen ne varsa vermek istiyorlardı. Diğer kişilerin mallarını kendi beylerine emanet ettikten sonra herkesi mallarını geri almaya çağırdılar, onlar da öyle yaptı. Kendi kendime, bu kale beyinin babasından büyük bir miras aldığını düşündüm. Çünkü malları arasında değeri on binlerce dukayı bulan değerli taşlar, inciler, altınlar, gümüşler, elbiseler bulunmuştu. Bunu ispat etmek için söylemem gerekiyor ki, Candiot adlı yüksek rütbeli biri, kale beyine ait iki keseyi almıştı. Birini iade etti, diğerini ise Rodos'a götürdü. Adam orada öldü ama kale beyinin mallarının hırsızlığının telafisi için ona sekizbin *duka* vermelerini vasiyet etmişti. Bu vasiyetten sonra bu emirin kardeşlerinden ikisi gemi ile onun yanına gidip, sahip olduğu mallarını alıp, kardeşleriyle birlikte vatana geri dönmesi için türlü bahâneler ileri sürerek yola çıktılar. Ama gemi hareket eder etmez adamı öldürdüler. Bununla kalmayıp onlardan biri öldürülen kardeşin eşini kendisine nikâhladı.

Askerlerimiz daha önce size bahsettiğim Korcho'ya geri dönüp karaya ayak basar basmaz bulundukları yerden kaleyi topa tutmaya başladılar. Zira Türk kışlası o kalede bulunmaktaydı. Bu esnada Karaman Beyi de askerleri ile kara yolundan geldi. Türkler kalenin duvarlarının biri yıkılır yıkılmaz teslim olup canlarını, mallarını kurtardılar. Bu suretle biz kaleyi açıp Karaman Beyi'ne emanet ettik. Ondan sonra

ben Karaman Beyi'nin askerlerinden bir grup ile birlikte Osmanlı hâkimiyetinde meşhur bir şehir olan Silifke'ye[76] gittim. "Eğer şehri teslim ederlerse can ve mallarının emin olacağını, eğer olmazsa saldırıya geçeceğimizi; o zaman teslim olmak isterlerse kabul etmeyeceğimizi, kendilerini parça parça edeceğimizi" söyledim. Bana, Allah'a yemin ederek, şimdilik uzakta durmamı, ertesi gün sabahleyin kararlarını Karaman Beyi'ne açıklayacaklarını söylediler. Gerçekten öyle yaptılar. "Geliniz ve kaleyi teslim alınız." diye haber gönderip teslim oldular.

Bundan sonra komutanımız bütün askerleriyle birlikte Kıbrıs'a döndü. Herkes adanın Venedik'in idaresine girmesi ve kanun ve düzenin yerleştirilmesi için Famagosta yakınında ikamet etmeye hazırlandı. Çünkü Biz Karaman toprağında iken Kral James ölmüştü. Bütün işler yoluna koyulunca herkes Archipelago'ya gitti. Ben üç küçük, iki büyük gemi ve yüce Venedik Devleti'nin hizmetime verdiği asker ve muhafızların bir kısmıyla Famagosta limanında kalıp birkaç gün orada geceledim. Bu esnada Nikosia'nın büyük kardinalinin de içinde bulunduğu Kral Ferdinandos'a ait iki gemi geldi. O, Katalan halkından olup Kral'ın bir hizmetkârı da Kral James'in gayr-i meşru kızının evliliğini düzenlemek üzere yanındaydı. Bu işlerin olduğu sıralarda bir gece karışıklıklar meydana geldi. Çanlar çalınmaya başladı. Kardinal, hizmetkârlarıyla birlikte pazara geldi ve neticede Cirenes ve Ada onun eline geçti.

Komutanımız bu iki geminin geçişinden ve Kardinal'in doğu tarafına hareketinden haberdar olur olmaz şüphelenip, onun yanındakilerle birlikte Kıbrıs'a gittiğini tahmin etmişti. Bu yüzden Vettor Lorenzo Provoditor'u 10 hafif gemi ile arkasından gönderdi. Vettor Lorenzo Famagosta'ya ulaştığında Kardinal'in gemilerinden birini burada buldu. Uzun müzakerelerden sonra sonra Kardinal ve beraberindekiler şehri ve her ne aldılarsa hepsini geri verip oradan gitmeye karar verdiler. Bundan sonra Kral Ferdinandos'un elçisi Napoli'ye geri döndü, Roma Kardinali ise Famagosta'da kaldı. Ben, Hasan Bey'in elçisi ile kendi yoluma devam etmek istiyordum. Bu sebeple önce büyük gemilerden ikisini Kandiye'ye geri yolladım. Bu ikisi daha önce söylediğim gibi toplar ve hediyeler ile yüklüydü. Venedik Devleti'nin emriyle onlardan bir bölümünü Kandiye'ye bıraktım, bir kısmını ise tekrar Venedik'e; askerlerimi de Kıbrıs garnizonuna gönderdim. Küçük bir gemi ile Korcho'ya döndüm. Şimdi onu tavsif etmeye gayret göstermem gerekiyor; çünkü bundan önce ondan bahsetmemiştim.

Korcho (Korikos), deniz kıyısında yer alıyor ve batı tarafında çevresi 1/3 mil olan bir bozkır var. Onun üzerinde sağlam ve güzel görünüşlü bir kale yapılmış. Her ne kadar bu bugün virane olmaya yüz tutmuşsa da henüz yerli yerinde duruyor. Şehrin büyük kapısının üzerine Ermeni yazısına benzeyen oldukça güzel yazılar kazımışlar. Ama bugün Ermenilerin

kullandığı yazıdan farklı bir tarzda idi. Çünkü benimle birlikte bulunan birkaç Ermeni bu yazıları okuyamamışlardı[77].

Bu harabe kale, Korcho'dan birkaç ok atımlık mesafede olup limanın ağzında yer alıyordu. Korcho'nun bir bölümü kayalık üzerine, bir bölümü ise tepenin deniz tarafındaki yamacına kurulmuş. Doğu tarafında kayalık yerleri kazarak büyük bir hendek meydana getirmişler. Tepeye kadar uzanan kumluğun üzerine, top güllelerinin bile tesir etmediği, oldukça müstahkem bir sur çekmişler. Buna benzer başka bir mahalde çok yüksek duvarları olan ve çevresi 2/3 mile ulaşan oldukça müstahkem bir kale yapmışlar. Kapının üstüne de Ermenice yazılar kazımışlar. Bu şehirde her evde kendilerine mahsus sarnıçlar var. Sokakların başında içi tatlı su ile dolu, büyük bir şehrin ihtiyacını karşılayacak kadar geniş dört sarnıç yapmışlar. Şehirden birkaç ok atımlık mesafede doğu tarafındaki anayol üzerinde birkaç tane tek parça mermerden kemerler görünüyor. Çoğunluğu kırılmış. Bunlar yolun iki tarafında kilisenin bulunduğu mahale kadar yaklaşık iki mil boyunca yer alıyorlar. Bu kemerler oldukça büyük şeyler olarak göze çarpmakta olup, hepsi, mermerden kocaman sütunlarla ve diğer büyükşeylerle inşa edilmiş.

Ahalisinin hepsi Karaman Beyi'nin tebaası olan bu şehrin zemini küçük tepeciklerle dolu. Bundan dolayı İstria'ya[78] benziyor. Orada daha çok buğday ve pamuk ekiliyor. Ehlî hayvanlardan özellikle inek ve at bol miktarda yetiştiriliyor. Oldukça iyi ve çok çeşitli meyveler göze çarpıyor. Tecrübe

ettiğim kadarı ile havası da mutedil. Ancak, şimdiki durumundan bilgi sahibi değilim; çünkü işittiğime göre, Osmanlılar oraları ele geçirip, tahrip etmişler. Deniz kıyısına yakın iki kale bulunuyor. Bunlardan biri tepe üzerine inşa edilmiş olan -daha önce bahsettiğim- Sigi'dir. Diğeri oldukça müstahkemdir. Birincisi denize bir ok atımı mesafesinde, diğeri de buna 6 mil uzaklıkta bulunmaktadır.

Aynı şekilde, deniz kıyısında Korcho'dan on mil uzaklıkta Kuzey-doğu tarafında bir tepenin üzerinde Silifke şehri yer almaktadır[79]. Tepenin altından yaklaşık olarak Brenta[80] büyüklüğünde bir ırmak[81] akmakta olup Korcho yakınlarında denize dökülmektedir. Bu tepenin yakınında oldukça büyük ve bizim Verona'daki[82] tiyatroya benzer bir tiyatro bulunuyor. Tek parçadan büyük sütunlarla çevrelenmiş olup etrafında basamaklar var. Tepeden yukarı gidip şehre girmek istediğimizde sol tarafta çoğu tek parça pek çok kemer göze çarpıyor. (Daha önce söylediğim gibi). Onların çoğunu tepenin içinde oymuşlar. Tepeden biraz daha yukarı çıkınca, şehrin surlarının birinci kapısına ulaşıyoruz. Burası tepenin üzerinde yer alıyor ve büyük şehrin her tarafı görünüyor. Bu kapıları demirden yapmışlar, tahta kullanmamışlar. Kapılar 50 ayak yüksekliğinde, genişliği ise bunun yarısıdır. Oldukça müstahkem ve kalın olan bu kapıların imalatına ve parlatılmasına öyle bir çaba göstermişler ki sanki demirden değil de gümüştendirler. Surları çok sağlam olup gözcülerle dolu olup, yeterince sağlam ve kuvvetli

yaptıklarından surlardan yukarı çıkılamaz; duvarların dışına toprak dökülmesi ise düşmanın yakınlaşmasını bütünüyle önlüyor. Bu dairenin içinde burçlarla dolu duvarlarıyla Silifke kalesi yer alıyor.

Şehrin iç ve dış surları arasındaki o kadar boş arazi var ki 300 *bushel*[83] buğday elde edebilirsiniz. İç sur ile arazi arasında ortalama 300 adımlık bir alan da geriye kalıyor. Kalenin içinde, kayalık yerde daire şeklinde, derinliği 5, uzunluğu 30 ve genişliği yaklaşık 7 adım olan bir çukur meydana getirmişler. Bu çukurun içine savaş techizatı yapmak için pek çok ağaç ve direkler koymuşlar. Bundan başka, hiçbir zaman susuz kalmamak için büyük bir sarnıç yapmışlar.

Bu şehir Küçük Ermenistan'da yer almaktadır ve onların diliyle Kürdistan[84] dedikleri Toros dağlarına kadar uzanmıştır. Ben bir müddet orada kaldım ve sonra İran tarafına doğru yola çıktım. Başka bir yol olmasına rağmen ben deniz sahilinden gittim. Birinci gün, uzun bir yolculuk yapmadan Karaman toprağından geçip Tarsus[85] adlı güzel bir şehre ulaştım. Burasının beyine Dulkadir[86] deniliyor. Onun kardeşi Şehsuvar'dır[87]. Bu şehir her ne kadar Büyük Ermenistan'da yer alıyorsa da Mısır Sultanı'nın hâkimiyeti altındadır[88]. Şehrin çevresi 6 mil olup yanından bir ırmak akmakta ve onun üzerine taştan bir köprü yapmışlar. Şehirden dışarı çıkmak isteyen herkes oradan geçmek

durumunda. Bu ırmak şehri neredeyse sarmış. Burada da her iki tarafı burç ve hisarlı, 15 adım yüksekliğinde duvarları olan müstahkem bir kale yapmışlar. Bu duvarları çekiçle yontmuşlar. Avlunun karşısında, kaleye girilen merdivenlerin ayağına kadar uzanan oldukça güzel, dört köşeli bir halı serilmiş. Bu avlu o kadar geniş ve uzun ki aynı anda yüz kişi kolaylıkla sıralanıyordu. Bu şehir çok fazla yüksek olmayan bir tepenin üzerinde yer alıyordu.

Oradan bir günlük yol mesafesinde, yanından koca bir ırmak akan oldukça büyük bir şehir olan Adana yer almakta. Burada taştan yapılmış, uzunluğu kırk adım olan bir köprü var[89]. Ziyaretçi[90] diye isimlendirebileceğimiz bir kaç sufî ile beraberdik ve onlar gibi giyinmiştik.

Köprüye varınca bu sufîler vecd hâlinde dans etmeye başladılar. Onlardan biri Muhammed sevgisinden bahseden bir ilâhi söylüyordu. Dans etmeye yavaşça başladılar ve sonra ilahinin ritmine uygun olarak adımlarını gittikçe hızlandırdılar. Dans edenler okudukları şarkının ritm ve ahengine uygun olarak ayak vuruyorlar, hoplayıp zıplıyorlardı. Öyle bir noktaya geldiler ki bir kaçı yere düştü. Cezbe ve coşkudan yere düştüklerini söylediler. Bu durum halktan pek çok kişinin etrafa toplanmasına sebep oldu. Ahali bunları, yere düşenlerin dostlarından birkaç kişi gelip onları kendi evlerine götürünceye kadar, şaşkınlıkla seyretti. Sufiler ulaştıkları her menzilde böyle yapıyorlar, yolculuk esnasında da defalarca bu işle meşgul oluyorlardı[91]. Sanırsınız ki bu

işten bir kaçış yok.

Adana'da ve nahiyelerinde kadife kumaş dokuyorlardı. Bu şehir Memlüklerin hâkimiyetindedir ve Küçük Ermenistan'da yer almaktadır[92]. Bu bölge ile Fırat nehri arasında yer alan şehirler ile harabe kalelerin bahsini geçiyorum. Çünkü arada o kadar uzun bir mesafe var ki anlatmak mümkün değil. Fırat ırmağına varınca, Mısır Sultanlığı'na ait on altı at yüklenebilen bir kayık bulduk. Irmağı geçtiğimiz bu kayık oldukça ilginçti. Irmağın yakınındaki kayalıklar arasında mağaralar görünüyordu. Buradan geçen insanlar, havanın fırtınalı ve yağmurlu olduğu zamanlarda bu mağaralara sığınıyorlardı. Suyun öbür tarafında Ermenilerle meskûn köyler bulunmakta olup biz bir geceyi orada geçirdik. Irmağı geçtikten sonra Şah Hasan Bey'in hâkimiyetinde olup onun kardeşi Veli Bey[93] tarafından yönetilen Urfa adlı bir şehre ulaştık. Burası eskiden büyük bir şehirmiş. Ama Şah Hasan Bey, Bire'yi [94] muhasara ettiğinde Mısır Sultanı Urfa'yı baştan aşağı tahrip etmiş. Bu şehir, tepe üzerinde çok fazla müstahkem olmayan bir kaleye sahip. Şehrin valisi (Veli Bey) benim kim olduğumu anlayınca pek memnun oldu. Öyle ki, ben mektupları ona verince çok neşelendi. Buranın valisinin günlerini korku ve kaygı içinde geçirdiğinden başka şehir hakkında daha fazla bir şey söyleyemiyorum.

Bundan sonra bir tepenin üzerinde yer alan bir başka tepenin eteğine vardık. Burası Mardin adlı şehirdir. Bu şehre

giriş yolu bir tanedir. O da dört adım genişliğinde taş basamaklı, bir mil kadar uzunluğu olan tek parça bir merdivendir. Bu basamakların yukarısında büyük bir kapı bulunuyor ve onun arasında şehirde son bulan bir yol var. Şehrin içinde eski tarzda yapılmış bir başka tepe ve onun üzerinde de yaklaşık elli adım yüksekliğinde bir kale yer alıyor. Kaleye giriş yolu tıpkı önceki gibi basamaklardan geçiyor. Bu şehir, evlerin duvarlarından başka hisara sahip değil. Uzunluğu 1/8 mildir. İçinde yaklaşık olarak 300 hâne bulunmaka olup, nüfusu nisbeten kalabalıktır. Kadife ve ipek kumaşların bolca dokunduğu bu şehir de Hasan Bey'in ülkesine dâhildir. Türkler ve Mağrip Arapları derler ki: "Bu şehir o kadar yüksektir ki halkı şehrin üzerinden uçan kuşları asla göremezler"

Burada Uzun Hasan Bey'in kardeşi Cihangir Bey'in yaptırdığı bir hastahânede yattım. Orada hastalara yemek veriyorlar. Eğer hasta meşhur bir kişi ise yere her birinin değeri 100 *duka*dan fazla olan halılar seriyorlar. Burada iken başıma, bizim diyarda nadiren görülebilecek garip bir olay geldi. Bir gün hastanede tek başıma oturmuştum. Bir *kalender*[95] yanıma geldi. Çıplak, tüyleri kazınmış ve sırtına kahve renkli bez örtmüş bir adam idi. 30 yaşlarındaydı. Yanıma oturup şalından bir dua kitabı çıkardı. Bizim dua okurken takındığımız üsluba benzer, gönül okşayıcı bir şekilde ve samimiyetle okumaya başladı. Bir müddet sonra yanıma yanaştı; işimi gücümü sordu. "Yabancıyım." diye cevap

verdim. Bunu duyunca “Ben de yabancıyım, bu dünya da hepimiz garibiz. Bu yüzden dünya işlerinden elimi eteğimi çektim, gördüğün gibi, ömrümün sonuna kadar bu şekilde günlerimi geçiriyorum.” diye cevap verdi. Böyle yaşamaktan, iyilikten ve dervişlikten o kadar hoş bir şekilde bahsetti ki -gariptir- bende de dünyayı hakir görme duygusu oluştu. “Gördüğün gibi çıplak olup dünyayı dolaşıyorum, pek çok yer gördüm, bütün bunlar arasında hoşuma gidecek hiç bir şey bulamadım, bu yüzden dünya işlerini terk etmeye gayret ediyorum” dedi.

Mardin’den dışarı çıkıp altı günlük yolculuktan sonra Hasan Bey’in şehirlerinden biri olan Hasan Keyf’e[96] ulaştık. Şehre varmadan sağ tarafta küçük bir tepenin üstüne birkaç ağıl oymuşlar. Sol tarafta şehrin üzerinde kurulduğu başka bir tepe var. Şehir bunun üzerine kurulmuş. Bu tepenin eteklerinde bol miktarda mağara görünüyor. İnsanlar bunların içinde yaşıyorlar. Tepenin olduğu bölgede zemin yüzeyinden kâfi miktarda yüksekliğe sahip olan sayısız miktarda mağara bulunmakta olup, ağıllarda oturanların meskenlerinde son bulan sokaklar ve yollar var.

Bu ağılların bir bölümünün zeminden yüksekliği 300 adımdır mağaralardan ve yollardan daha yüksekte yer alırlar. İnsanlar ve hayvanlar bu sokaklardan geçtiklerinde onların havada yürüdüklerini zannedersiniz. Bu yollardan geçip sol tarafa dönerek şehre girdiğinizde orada kumaş tacirleri ve diğer insanlar yaşıyorlar. Şehir herkesin gelip geçtiği bir güzergâh

üzerindedir. Şehrin çevresi bir mil olup içinde birkaç cami ve çok sayıda güzel yapılı ev görünüyordu. Şehrin dışında çok güzel ve derin bir ırmak akıyor. Genişliği 300 ayak olup üzerine ağaçtan, sadece kendi ağırlığına dayanan ve suyun içine dikilmiş kalasların ucunda yer alan, büyük bir köprü yapmışlar. Su o kadar derin ki hiçbir şey tek parça olarak onun dibine değmiyor.

Bu bölgeden geçtikten sonra, tarlaların ve köylerin arasında ne çok yüksek, ne de geçitleri zor olan irili ufaklı tepelerle dolu dağlarda yol aldık. Doğu'ya doğru yaklaşık iki günlük yolculuktan sonra Siirt adlı bir şehre vardık. Burası üçgen şeklinde inşa edilmiş olup bir tarafında büyük burçları olan, duvarları çok az harap olmuş oldukça müstahkem bir kale göze çarpıyor. Bütün bunlarla birlikte şehir çok güzel görünüyor. Kalabalık bir nüfusa, güzel evlere çok sayıda cami ve çeşmeye sahip olan şehrin çevresi üç mildir. Şehrin girişinde iki ırmağın üzerine kurulmuş olan iki taş köprüden geçtik. Bu köprülerin her birinin sadece bir gözü var. Bizim *Bari'*deki kayıklarımız yelkenlerini açarak onun altından geçebilir. Çünkü bu iki ırmak hem büyük hem de hızlı akıyor. Bunlardan birine Bitlis[97] diğerine de Hısn/Hasan[98] diyorlar. Küçük Ermenistan buraya kadar uzanıyor. Burada ne büyük tepeler var ne de orman, evler ise sıradan. Bu şehrin etrafında halkı tıpkı buradakiler gibi tarımla uğraşan çok sayıda köy var. Yeteri miktarda kumaş, tahıl, meyve, sığır, at ve davarlara sahipler. Bundan başka keçi beslerler ve bu

hayvanın yünlerini her yıl kırkıp, kaba yünlü bir kumaş dokurlar. Bu yüzden keçileri çok iyi koruyorlar, dahası onları yıkayıp temiz bakıyorlar.

Şimdi, Trabzon bölgesinden Karadeniz'e kadar ve Doğu bölgesinde, Güneydoğu'ya, Fars Körfezi'ne kadar uzanan Toros dağlarına giriyoruz[99]. Bu dağın girişinde oldukça yüksek ve dik yamaçlı bir tepe var. Orada Kürtler denilen insanlar yaşıyor. Onların dilleri komşularının dillerinden tamamen farklıdır. Merhametsiz insanlardır; fakat tanıdıklarına yağmacılık yapacak kadar hırsız değiller. Kürtlerin -bütün geçitleri kontrol edebilmek ve oradan geçen kişileri soymak için- ırmak kenarlarına ve yüksek yerlere kurulmuş çok sayıda şehirleri var. Bu yüzden bu şehirlerden pek çoğunu, memleketin emirleri ve hâkimleri harap etmişlerdir. Zira Kürtler oradan geçen kervanlara büyük zararlar veriyorlar. Bana gelince, ben onların hâl ve hareketlerine dair tecrübelere sahibim.

1474 Nisan ayının sekizinci günü Hizan[100] denilen ve Hasan Bey'in yakınlarından biri tarafından idare edilen şehirden çıktık. Daha önce sözünü ettiğim Hasan Bey'in elçisiyle beraber, şehirden yarım günlük mesafede iken yüksek bir tepenin üzerinde Kürtler bize saldırdılar. Elçiyi, benim yazıcımı ve diğer iki kişiyi öldürdüler. Bana ve geriye kalan yoldaşlarıma eziyet ettiler. Atlarımızla birlikte her ne buldularsa hepsini götürdüler. Ben atın üstündeydim. Tek başıma kaçıp güzergâhtan dışarı çıktım. Kürtlerden eziyet

gören diğer kişiler de arkamdan geldiler. O kadar çok yol gittim ki sonunda ziyaretçilerin[101] reisi demek olan Halife'ye[102] katıldım ve onunla yoluma devam ettim.

Üç gün sonra *Vestan*'a vardık. Harabe ve az nüfuslu bir şehir idi. Zira 300 hâneden fazla ev yoktu.

İki günlük yol mesafesinde Hoy adlı bir şehre vardık. Bu da harabe durumda olup 400 hâne idi. Halkı el sanatları ve tarımla geçiniyordu. Bu şekilde Zagros dağlarının[103] bittiği yere kadar ilerledik. Orada Halife'den ayrılmak durumunda kaldık. Onunla birlikte gidenlerden birini kendime kılavuz seçtim. Üç günlük bir yolculuktan sonra Tebriz[104] adı verilen şehrin yakınına geldik. Geniş bir bozkırda ilerliyorduk ki birkaç Türkmen'e rastladık. Kürtlerden bir grup ile birlikte yanımıza gelip nereye gittiğimizi sordular: "Onun adına yazılmış mektuplarla Sultan Hasan Bey'in yanına gittiğimizi" söyledim. Bunun üzerine onlardan biri mektupları kendisine göstermemi istedi. Edepli bir şekilde bu mektupları ona vermemin doğru olmadığını söyleyince yüzüme öyle bir tokat vurdu ki dört ay sonra dahi acısı kaldı. Bundan başka tercümanımı da iyice dövdüler. Tasavvur edeceğiniz gibi bizi sızlanır bir durumda bıraktılar. Tebriz'e varır varmaz bir Kervansaray'a, yani bizim "Inn"[105] diye isimlendirdiğimiz yerlere benzer bir yere indik. Orada iken, o sıralar Tebriz'de bulanan Sultan Hasan Bey'e, geldiğim ve huzuruna çıkmak istediğim haberini gönderdim. Ertesi gün hemen bir kişiyi

bana gönderdiler ve beni Hasan Bey'e takdim ettiler. Öyle bir elbise giymiştim ki iki *duka* bile etmezdi. Şah beni saygı ve lütuf ile kabul edip "Hoş geldiniz." dedi. Elçisinin ve diğer iki kişinin katl edilmesi ile benim yol kesenlerle olan maceramdan haberdar olduğunu söyledi. Benim sıkıntımı anladıklarını, zararımızın telafi edileceğini vaad etti. Koynumda taşıdığım itibarnâmelerimi kendisine takdim ettim. Etrafında onları okuyabilecek kimse bulunmadığından benim onları okumamı ve muhteviyatını tercümanın kendisine söylemesini emretti. Mektupların muhteviyatından bilgi sahibi olduktan sonra, kendi âdetlerine göre Saltanat Şurası'na dönmemi, yol kesicilerin benden çaldıkları hakkında bilgi vermemi, bunlardan başka elçi sıfatıyla istediğim bir şey varsa bildirmemi emretti. Sonra eve geri döndüm.

Münasip bir vakitte beni yanına çağırdı. Şah'ın huzuruna çıktığım saray şöyle idi: Önce büyük bir kapı ve dört ya da beş adım uzunluğunda kare şeklinde bir salon. İçeride saray ricalinden sekiz veya on kişi oturmuşlardı. Sonra aynı kapının yanında, kapıcının elinde küçük bir çomak ile kenarında durduğu bir başka kapı vardı. Bu kapıdan girip, sağ tarafında yürüyüş yolu olan kerpiç duvarlı, yabani mantarlarla dolu çayırlığa benzer, yemyeşil bir bahçeden geçtim. Otuz adım ileride bizim ikametimize uygun bir saray bulunuyordu. Bahsettiğim yaya yolu dörtyüz beşyüz adımdan daha uzundu. Bu yerin ortasında içi su dolu küçük bir havuz vardı. Şah ucunda sırmalı bir minderin üstüne oturmuş ve yastığa

yaslanmış, yanına çıplak kılıçlı bir nöbetçi dikilmişti. Küçük sarayın her tarafına halılar serilmiş ve en önemli şehzadeler etrafına oturmuşlardı. Bu küçük sarayın her tarafına, sadece bizim kullandığımız gibi küçük mozaikler değil aynı zamanda büyük, oldukça güzel ve muhtelif renklerde "mozaik"[106] yapmışlardı.

Şah'ın yanına gittiğim birinci gün, şarkıcılar ve çalgıcılar huzurdaydılar. Bu çalgıcıların yarım metreden biraz fazla uzunlukda arpları olup onun ince ucunu yukarı doğru tutuyorlardı. Arptan başka ud, kemançe, çalpara ve tulum vardı. Çok güzel çalıyorlardı. Ertesi gün, Şah benim için ipek bir elbise gönderdi. Yani altın işlemeli bir kaftan; bele kadar uzanan ipek bir şal ve *bombazin*[107] adlı nefis bir kumaş olup en azından ikiyüz *duka* değerindeydi. Şah "meydan"a gelmem ve "teferrüc"[108] yani bir tür oyunu seyretmem için haber yollamıştı. Ata binip oraya gittim. Orada üç atlı ve bunun iki katından fazla yaya gördüm. Bundan başka Şah'ın çocuk yaştaki oğulları da -bazıları pencerelerden seyrediyorlardı- orada idiler. Ayakları iplerle bağlanmış birkaç tane kurdu getirip meydanın ortasına gitmeleri için birer birer serbest bıraktılar. Birinci kurt ile dövüşecek olan kişi öne doğru çıktı. Kurda vurmak istedi. Kurt adamın boğazına doğru atıldı. Adam öylesine çevik ve atılgan biriydi ki hemen yana çekildi; kurt, adamın boğazı yerine kolunu kaptı. Ancak adama bir zararı dokunmadı. Çünkü adamın kolları bu iş için hazırlıklıydı. Bu esnada atlar korkup

meydandan kaçıştılar. Bunların bir kısmı hemen bu meydanda yere yıkıldı; bir kısmı ise şehrin ortasından akan ırmağa düştüler. Oyun sırasında bir kurdu yorduktan sonra başka bir kurdu serbest bırakıyorlardı. Her Cuma günü bu oyunu oynuyorlardı.

Bu "teferrüc" ve seyirden sonra beni, daha önce bahsettiğim yere, Şah'ın huzuruna götürdüler. Saygı ve nezaketle beni bir yere oturttular. Diğerleri de küçük sarayın içinde her biri kendi makam ve mevkilerine göre yerlerini aldılar. Geriye kalanlar ise makamlarının rütbe ve derecesine göre Müslümanların âdetleri üzere halıların üstüne oturdular. Halıların üstüne sofra yaydılar. Herkesin karşısında bir gümüş leğen, bir testi şarap, bir su ibriği ve küçük gümüş bir kap koydular. Bu esnada Hind padişahı tarafından gönderilmiş olan birkaç adam, yanlarında acaip hayvanlar ile geldi. Bunlardan işinde mahir olduğu anlaşılan birinin zincire bağlanmış bir kaplanı vardı. Bu hayvana kendi lisanlarında *baburt* diyorlar. Bu hayvan aslana benziyor ama kırmızı renkli ve vücudunu çizgiler kaplamış. Üzerinde kırmızı, siyah-beyaz benekler var. Karnı beyaz, ağzı arslanın ağzı gibi korkunç ve acaip görünüyor. Sonra bir arslanı yanına getirip bir müddet kaplana gösterdiler. Kaplan, arslanı görür görmez aniden kavgaya hazırlandı. Sanki karşısındaki arslan bir kediydi ve onunla dövüşmek istiyordu. Eğer kaplan bakıcısı onu geri çekmeseydi öyle de olacaktı. Ondan sonra iki fil getirdiler. Şahın karşısında yer alır almaz fil bakıcıları fillere bir şeyler

söylediler; onlar Şah'a baktılar ve sonra vakarlı bir şekilde başlarını eğdiler. Tıpkı tevazu göstermek ister gibiydiler. Daha büyük olan fili bahçede bulunan bir adam gövdesi genişliğindeki ağacın yanına götürdüler. Fil bakıcısı file birkaç kelime birşeyler söyledikten sonra, önce başıyla ağacı bir taraftan salladı, sonra gidip ağacın diğer tarafından aynı şeyleri yaptı, sonra kökünden söktü.

Daha sonra bir zürafa getirdiler. Onlar Cirnaffa[109] diyorlar. Zürafa, atın bacaklarına göre daha yüksek bacaklara sahip bir hayvan olup arka bacakları ön bacaklarına oranla bir ayak daha kısadır. Toynakları tıpkı sığır toynağı gibi ikiye yarılmıştı. Gövdesi mor renkliydi, irili ufaklı siyah benekler iri gövdesini baştan ayağa kaplamıştı. Karnı beyaz ve karnının tüyleri birazcık uzundu. Ağzı, tıpkı eşeğin ağzı gibi çok az tüylüydü. Keçinin boynuzu gibi boynuzları vardı. Boynunun uzunluğu bir adımdan, Dili yarım metreden fazla olup tıpkı mor *taşemen balığı* gibi yuvarlak idi. Zürafa diliyle ağaçların yapraklarını o kadar hızlı topluyor veya yiyor ki tasavvur edemezsiniz. Başı geyik başı gibi haşin ama daha güzeldir. Zürafa boynu ve başıyla bir yerde durduğunda boyunun uzunluğu 15 *adıma* ulaşıyor. Göğsü bir atın göğsünden daha geniş ama gövdesi eşek gövdesi gibi incedir. İlginç ve güzel bir hayvan olarak görünüyor ama buna yük yüklemek mümkün değil.

Bundan sonra 3 kafes içinde üç çift siyah ve beyaz güvercin getirdiler. Kaz gibi uzun boyunlu olmaktan başka

bizim ülkemizdeki güvercinler gibiydiler. Sanırım bu kuşlar bu ülkelerde zor bulunuyordu. Değilse, onları asla buraya getirmezlerdi. Son olarak üç tane çeşitli renklerde papağan ve derisinden post yapılan iki tane kedi[110] getirdiler.

Bundan sonra beni evin yukarısına götürdüler. Orada öğle yemeği yedik. Sofradan çekilir çekilmez, görevi elçilere kılavuzluk etmek olan biri benden evime dönmemi isteyip vedalaştı. Bütün bunlardan sonra evime döndüm. Çok geçmeden birini gönderip Şah'ın huzuruna çağırdılar. Yanına varınca, "Öğle yemeğinden sonra niçin hızlı bir şekilde evine gittin?" diye sordu. "Kılavuzum izin verdi." dedim. Şah bunu duyunca çok sinirlenip hemen o adamı huzuruna getirtti; yere yatırmalarını ve dövmelerini emretti. Bütün bunlarla birlikte, sekiz gün sonra benim isteğim üzerine o şahıs yeniden padişahın iyiliğine mazhar oldu. Onu dövdüklerinin ertesi günüydü, Şah sabahın erken saatlerinde birini gönderip beni huzuruna çağırdı. Size daha önce bahsettiğim yerde idi. Onun emriyle, daha önceki gibi karşısına oturdum.

O gün tatildi. Hind elçisinin gelişi ile ilgili olarak mühim bir karşılama töreni hazırlamışlardı. Saray görevlileri, sırmalı, ipekli, yünlü ve rengarenk görünen elbiseler giymişlerdi. En önemli devlet adamlarından da kırk kişi sarayda oturmuşlardı. Sarayın giriş kısmında yüz kişi, girişlerin dışında yaklaşık iki yüz kişi, sarayın iki kapsının arasında elliye yakın adam ve dış sokakta yaklaşık yirmi kişi elçinin kabulü için

hazır idiler. Ortada dört bin süvari görünüyordu. Hepsi bu tertip ve düzenle dururken iki Hind elçisi geldi. Onları Şah'ın karşısına oturtup hemen hediyeleri getirdiler, Şah'ın ve beraberindekilerin önünden geçirdiler: Önce, daha önce açıklamasını yaptığım hayvanlar, sonra yaklaşık yüz kişi birbiri ardına geldiler. Her adamın elinde beş sarık vardı. Yani, Hindlilerin sarık yaptıkları ve başlarına giydikleri oldukça değerli *bombazin* adlı kumaştan yapılmış beş parça. Onların her biri beş veya yedi *duka* değerindeydi. Daha sonra altı adam geldi. Her birinin elinde birer top ipek kumaş vardı. Daha sonra dokuz adam geldi; her birinin elinde içi değerli taşlarla dolu küçük kaplar vardı. Bunların açıklamasını sonra yapacağım. Daha sonra birkaç adam çini tabaklar ve kâseler getirdiler. Bundan sonra birkaç kişi öd ağaçları ve sandal'dan[111] büyük bir parça ile içeri girdiler. Daha sonra her birini dört adamın taşıdığı teskereler ile 25 defa dikefzar[112] getirdiler.

Bu armağanları Şah'ın huzurundan geçirdikten sonra et getirip hep beraber yemeye başladılar. Öğle yemeğinden sonra Şah elçilerden "Onların padişahından başka Müslüman padişah olup olmadığını" sordu. Onlar da "İki padişah daha Müslümandır. Diğerleri Hıristiyandırlar" diye cevap verdiler.

Ertesi gün Şah beni çağırıp Hindistan'dan kendisi için gönderilmiş olan mücevheratı göstererek beni biraz meşgul etmek istediğini söyledi. Sonra, önce yay çekmek için parmağa takılan altından bir yüzüğü bakmam için bana

vermelerini emretti. Bu yüzüğün ortasında iki krat ölçüsünde bir yakut vardı ve etrafına elmaslar yerleştirilmişti. Diğer hediyeler, dört karat ölçüsünde iki yakutla iki altın küpe, her tanesi beş krat olan 60 dizi inci -inciler beyazdılar ama yuvarlak değil idiler-, yirmi karat ölçüsünde keskin uçlu olan bir elmastan -çok şeffaf değildi ama parlaktı- ve üzeri mücevherler ile işlenmiş iki ölü kuştan ibaret idi. Bu kuşları bizim kuşlarımız ile mukayese ettiğimizde oldukça şaşırtıcı görünüyorlardı.

Şah mücevherleri bana gösterdikten sonra deniz tarafından yani Fars körfezi tarafındaki bir padişahtan kendisine gönderildiğini söyleyip, beğenip-beğenmediğimi sordu. Bu hediyelerin çok güzel ve oldukça pahalı göründüğü ama bana göre kendisinin daha kıymetli olanlara layık olduğu cevabını verdim. Bunu duyunca ipekten dokunmuş çocuk takkesini bana vermelerini söyledi. Ben hediyeye elimi sürmemek için hemen mendilimi çıkarıp elime aldım. Şah baktı; adamlarına dönüp gülümsedi: “İtalyalı’ya bakınız!” dedi. Sanki benim, takkeyi bu şekilde tutmak istemem hoşuna gittiğinden bu hareketimi övüyordu. Bu şapkanın üstünde, ikiye yarılmış ve hurma tanesi şekline benzetilmiş tek parça bir taş vardı. Temiz, parlak ve yüz karat ölçüsündeydi. Etrafında iri firuzeler göze çarpıyordu; ama eskiydi. Üzerine dikilmiş olan inciler de eskiydi. Bundan başka çini ve yeşim taşından yapılmış -çok güzeldiler- bir kabı bana göstermeleri için emir verdi.

Bir başka gün yanına gittiğimde onu kubbeli bir salonda buldum. Benden “Burayı beğenip beğenmediğimi, kendi ülkemde böylesine güzel bir bina olup olmadığını” sordu. “Bu salonu gerçekten beğendiğimi, kendisinin pek çok Frenk hükümdarından daha kudretli olması sebebiyle böyle bir saraya ve köşke sahip hiçbir yerin bulunmadığı, ayrıca bizde böyle salonlar yapmanın âdetten olmadığı” cevabını verdim. Doğrusu bu salon gerçekten çok güzeldi. Çünkü ağaçları ve direkleri kubbe şeklinde döndürmüşler, etrafından nakış işlemeli, sırmalı ipekli kumaşlar sarkıtmışlar, salonun tabanına oldukça güzel ve her biri en az on dört adım uzunluğunda halılar döşemişlerdi. Salonun bir tarafında, gölgelik yapması için dikilmiş olan dört sıra ağaçların arasında dört köşeli ve nakışlı büyük bir çadır görünüyordu. Bu çadırla kubbenin arasında içinin her tarafı nakışlı *bocasine*den bir otağ bulunuyordu. Salonun içinde, üzerine altın iplikler ve inciler işlenmiş ağaçtan bir sandalye vardı. Şah bunun üzerinde oturmuş, sarayın ileri gelenleri de etrafına dizilmişlerdi. Karşısında bir paket vardı. Onu açtı. Ortaya, zeytin tanesine benzer on iki tane, çok parlak, her biri elli ilâ seksen karat ölçüsünde parçalar çıkardı. Sonra yaklaşık seksen gram ağırlığındaki[113] siyah renkli[114] birini aldı. Terkibi güzel ve parmak kadar idi. Delinmemiş olup rengi çok güzeldi. Bir yüzüne Mağrip Araplarının yazısı kazılmıştı. Bu durum beni “o yazıların ne olduğunu” sormaya itti. Hasan Bey “Bir padişahın bu harfleri kazımaları için emir verdiğini, kendinden öncekilerin bunu yapmadığını kendisinin

de bu mücevherin üzerine bir harf kazımayacağını, yoksa bir defada şeklinin kaybolacağı" cevabını verdi. Bu sırada benden "bu yakutun değerinin ne kadar olduğunu" sordu. Ona bakıp gülümsedim. Tekrar onu beğenip beğenmediğimi sordu. "Onun gibi bir şey görmedim ve sanırım buna benzer bir mücevher bulunamaz. Pekala, eğer onun değerinin ne kadar olduğunu söylersem, mücevherin dili olsa, bana bunun benzerini başka bir yerde görmüş müyüm? diye soracaktır. Mecburen, hayır diye cevap vereceğim. Bu yüzden sanırım onun değerini altın ile ölçemeyeceğiz. Belki birileri onun cevabını verebilir" diye cevap verdim. O ciddiyetle bana bakıp: "Pran Cataini Cataini…[115] Dünyadaki bütün ahali üç göze sahiptir, Çinliler iki göze, Frenkler ise bir. Doğru sözü sen söyledin." dedi. Etrafındakilere döndü, bana sorduğu soruyu ve cevabımı onlara tekrar etti.

Ben daha önce bu Çin atasözünü 1436'da Çin'den dönen ve yanındakilerle birlikte Tana'dan geçen ve bu sırada bir miktar mücevher alma ümidinde olduğumdan evime misafir olan Tatar elçilerinin birinden duymuştum. Bunlarla otururken söz Çinlilerden açılınca, elçi bana: "Devrin padişahının sarayının reisi Frenkleri iyi tanır." dedi. Ben: "Tatarların Frenkleri tanıması nasıl mümkün olabiliyor?" diye sorunca: "Bizleri (Frenkleri) niçin tanımamaları gerekiyor?" diye cevap verdi. Elçi: "Biliyor musun, bizim Kefe ile yakın bir ilişkimiz var ve buna bağlı olarak değiş-tokuş yaparız. Aynı şekilde onlar da Tatar ordusuna (kampına) gelirler. Biz Çinliler iki

göze sahibiz, siz Frenklerin bir gözü var. Ama (bu esnada yüzünü yanında bulunan Tatarların tarafına döndürdü) siz Tatarların bir gözü bile yok.” dedi; bu konuşmalar şaka ile karışık sürüp gitti. Bundan dolayı Şah bu sözleri söyleyince bu atasözünün anlamını daha iyi anlamış oldum.

Sonra Şah, bana ceviz şeklinde, bir buçuk *ons* ölçüsünde bir yakut gösterdi. Uzun, parlak, şeffaf, delinmemiş ve altından bir hokkanın üzerine yerleştirilmişti. Çok iri idi. Bana çok ilginç bir şey gibi görünüyordu. Bundan sonra yerleştirilmiş ve yerleştirilmemiş pek çok mücevher gösterdi. Bu cümleden, küçük çiviye benzer dört köşeli bir yüzey ve onun çevresinde de ayrıca beş tane mücevher vardı. O hepsinden daha iri olup yaklaşık otuz karattı. Her biri yaklaşık yirmi karat olan iki tane daha vardı. Onların arasında iri firuzeler ve inciler de görünüyordu ama o kadar değerli değillerdi; çünkü eskiydiler.

Ondan sonra kaftanları getirmeleri için emir verdi. Sırmalı, ipekli, yünlü ve çiçekliydiler. Astarları ipekten ve çok güzel olan kürkler kakım ve samur postundandı. “Onları Yezd şehrinde diktiklerini” söyleyip: “Bizim elbiselerimiz çok güzeldir ama birazcık ağır.” dedi. Daha çok güzel ve ilginç olan ipek halıları getirip göstermelerini emretti.

Ertesi gün tekrar Şah’ın yanına gittim. Bana yaklaştı ve biraz eyleneceksin dedi. Daha sonra bir kadın başı şeklinde yapılmış, bakır para büyüklüğünde bir mücevher parçası

gösterdi. Saçı arkaya atılmış başının üstüne gülden bir taç yapılmıştı. Şah “Gördün mü? Acaba bu Meryem midir?” diye sordu. “Hayır” cevabını verdim. “Peki kimdir?” dedi. “Eski çağlardan bir tanrıçanın heykelciğidir. Putperestler ona tapınıyorlardı.” dedim. “Nereden biliyorsun?” diye sordu. “Bu tür şeyler yapmak İsa Mesih’in ortaya çıkışından önce yaygın idi, oradan biliyorum.” diye cevap verdim. Bir süre başını salladı, bir şey söylemedi. Sonra üç parça, yontulmuş elmas gösterdi. Her birinin ölçüsü otuz karat olup aşağı-yukarı hepsi şeffaf idi. Bir başka elmas parçası da on-on iki karattı. Benim yanımda bu tür mücevheratın bulunup-bulunmadığını sordu. “Hayır” dedim. Sonra kırk dizi inci çıkardı; her dizide otuz tane inci vardı ve her biri beş altı karat ölçüsünde idi. İncilerin yarısı yuvarlaktı. Geriye kalanlar ise mücevher olarak göstermeye uygun değildi. Daha sonra emretti: Gümüş bir leğende yaklaşık kırk tane armut ve balkabağı şeklinde inci getirdiler. İncilerin rengi çok güzel olup, delinmemişlerdi. Şah tebessüm edip, bana: “Bu incilerden bir merkep yükü[116] gösterebileceğini” söyledi. Bu gösteri de Şah’ın kendi âdetlerine göre oğullarından ikisini sünnet ettirmesi münasebetiyle ziyafet verdiği gece gerçekleşti.

Ertesi gün şehrin içindeki geniş düzlükte, daha önce buğday ektikleri bir yerde Şah’ın alayına katıldım. Bu esnada buğdaylar biçilmiş olup eğlence ve karşılama merasimi düzenlemek için hazırlıklar yapılıyordu. Buğday tarlalarının sahipleri de hakları ödenerek razı edilmişlerdi. Burada çok

sayıda küçük dükkanlar kurmuşlardı. Şah beni görür görmez adamlarından bir kaçına benimle birlikte gitmeleri ve bu dükkanları bana göstermeleri için emretti. Onların sayısı yüze ulaşıyordu ama ben en iyilerinden 40 tanesini gezdim. Bu dükkanların içinde odalar bulunuyordu. Çatıları rengarenk yapılmış, tabanları ise en güzel halılarla döşenmişti. İnancıma göre bu halılar ile Kahire ve Basra halıları arasındaki fark, İngiliz yünlü kumaşı ile Saint Mathewes yünlü kumaşı arasındaki kadardır. Daha sonra beni kendi tarzlarına göre dikilmiş ipekli elbiseler ve başka çeşitlerden oluşan kumaş yığınlarıyla dolu iki dükkana götürdüler. Dükkanın bir tarafında kırk tane, eğerli ve gümüş süslere sahip at gördüm. Bana bütün bu elbiselerin ve eğerlerin merasim ve teşrifat sırasında Şah tarafından bahşiş olarak verileceğini söylediler. Ayrıca sandal ağacından iki büyük kapı gösterdiler. Altı ayak yüksekliğinde, her bir *Tharsia* tarzında altın, sedef ve incilerle işlenmiş idi. Daha sonra Şah'ın yanına dönüp eve gitmek için izin istedim.

Ertesi gün Şah'ı sözleşilen bir yerde buldum. Her birinin içinde muhtelif şekillerde beyaz şekerler konulmuş sekiz tane küçük tahta tepsi getirdiler. Bunun biraz uzağında küçük kaplar içinde ve elvan renklerde tatlılar -ama daha çok akide şekerleri- sıralanmış idi. Çeşitli tatlı ve meyvelerle dolu pek çok kap getirdiler. Şah daha önceki sekiz küçük tahta tepsinin onun bunun arasında taksim edilmesi işini kendi üzerine aldı. Ben birinci kişi olduğumdan bir tepsi de bana

ihsan olundu. Her tepsi 4-5 *duka* değerinde idi. Geriye kalanları huzurda bulunanların derece ve makamına göre taksim ettiler.

Ertesi gün Şah'ı reislerinin başında gölgelik bulunan 15 kişilik bir grubun arasında buldum. Beş-altı kişi de Şah'ın karşısına dikilmişti. O: "Falana hil'at veriniz" diye emrediyor, bunun üzerine birkaç adam adı söylenmiş olan kişinin yanına gidip onu yanlarına alarak elbiselerin bulunduğu odaya götürüyorlar, derecesine ve makamına göre bir hil'at giydiriyorlardı. Bir kısmına eyer, bazılarına da at veriyorlardı. Bunlar, sanırım kırk kişiydiler; ama hil'at alanların sayısı iki yüz elliden fazla idi. Bu işlerden sonra kadınlar gelip dans etmeye başladılar. Bir kaçı da saz çaldılar. Daha sonra halının üstüne kelle şekeri şeklinde, tepesinde kıvrımlar ve ponponlar bulunan, *Zubiaur*ların[117] şapkalarına benzeyen bir şapka koydular. Bunun yanına Şah'ın vereceği emirle hareket edecek olan biri durdu. Şah işaret verir vermez, o kişi şapkayı alıp gösterilen kişiye götürüyor, o da sarığını çıkarıp palyaço şapkasını giyiyordu. Şapka o kadar çirkindi ki saygın bir adamı utandırması için yeterliydi. Ama o, şapkayı başına koyduktan sonra ileri çıkıp dans ediyordu. Daha sonra Şah, şapkanın bekçisine, dans eden kişiye bir parça *çelvar*[118] vermesini emrediyordu. O da kumaşı çıkarıyor, dans eden kişinin, diğer erkeklerin ve kadınların başının üstüne yayıyor, Şah'ın övücü sözlerinin ardından şarkıcıların önüne fırlatıyordu. Bu dans etmeler ve kumaş

fırlatmalar akşama bir saat kalana kadar devam etti. Bu zamana kadar, benim hesabıma göre üç yüzden fazla parça şal, ipek, *çelvar* ve buna benzer şeylerle elliden fazla at onabuna bahşiş olarak verilmişti.

Bundan sonra güreş tutma şu şekilde başladı: Yarım pantolonlarıyla ve ayak bileklerine kadar ulaşan deri çoraplarıyla iki çıplak adam şahın karşısında yer alıp güreş tutmaya başladılar. Birbirlerinin belini tutmayıp biri diğerinin boynunu tutmaya çabalıyor, kendilerini sıkıca savunuyorlardı. Güreşçilerden biri diğerinin boynunu tutunca, diğerinin mümkün olduğu kadar eğilip öbürünün sırtını tututarak yerden kaldırmasından, bu suretle kurtulmasından ve onu kaldırıp yere atmasından ve sırtını yere getirmesinden başka çaresi yoktu. Değilse, sadece yere düşmek güreş açısından "yenilgi" sayılmıyordu. Her ne kadar bazen onlardan biri yenilme merhalesine kadar geliyorsa da kurtuluyordu. Bu noktaya gelindiğinde diğeri yenilmeye mecbur bırakıyor ve güreşi kazanıyordu. Nihayet bu çıplak güreşçilerden biri şahın önüne geldi. Dev gibi görünen iri cüsseli bir adamdı. Genç ve uzun boyluydu. Aşağı yukarı otuz yaşlarındaydı. Şah "güreş tutması ve kendisi için bir rakip seçmesini" emretti. Fakat pehlivan diz vurup bir şeyler söyledi. Ben ne söylenildiğini öğrenmek istiyordum: "Geçen defa güreş sırasında rakiplerinden çoğunu ezdiği, yaraladığı ve ölümlerine sebep olduğundan, güreşten muaf tutulmak için Şah'tan ricada bulunduğunu" söylediler. Bu yüzden Şah, onu güreş

tutmaktan muaf eyledi. Bu güreşçiye bahşiş olarak atlar verdiler. Bu oyun benim ayrılmamdan sonra gece yarısını iki saat geçene kadar devam etmiş ve başka pek çok hediye vermişlerdi.

Bu esnada şehri ve özellikle dükkanları süslemişlerdi. Çünkü her esnaf en iyi mallarını satışa sunmuştu, Şah'ın *Şatır*ları[119] için de bir buçuk mil mesafelik bir yolu koşmaları ve yarışmaları için bir armağan belirlemişlerdi. Sadece bütün kuvvetleriyle değil aynı zamanda uzun adımlarla çok hızlı koşmalıydılar. Adamların hepsi çıplak olup kaslarını korumak için baştan ayağa yağlanmışlardı. Her birinin bacağında deriden yarım pantolon vardı. Yarışma başladıktan sonra, yarışma çizgisinin sonuna ulaşan her koşucu, görevlilerden, uzakta duran ve onun hedefe ulaştığını göremeyen kişilere delil olarak göstermeleri için özel bir ok alıyorlar; başka bir yarışma çizgisinin sonuna vardığında, bir ok daha alıyordu. Koşucular meydanın bu tarafından o tarafına koşarak, bacaklarının gücünü tecrübe ediyorlardı. Nihayet onların arasından biri ödülü alıyordu. Onların hepsi Şah'ın şatırlarındandılar -ki kendileri için ödüller belirlenmişti-. Bu grup yarı çıplak ve yalın ayak bazen on günlük yolu, bütün yolu koşmaksızın, birlikte kat ediyorlardı.

Bu şenliklerin sona ermesinden sonra Şah, kendi alayıyla âdetleri üzere göç etmeye başladı. Bana "kendisiyle birlikte yolculuk yapmaya meylimin olup olmadığını veya geride kalıp

rahat olmayı isteyip istemediğimi" sordu. Ben "üzüntü ve eziyet içinde onun hizmetinde yaşamayı, onun arkasında kalıp bolluk içinde yaşamaya tercih ettiğimi" söyledim. Bu cevabı işitince çok memnun olduğu anlaşılıyordu. Sonra, benim için bir miktar *Dirhem* ve *Dinar* ile birlikte bir at ve bir çadır gönderdi. Şehirden dışarı çıkınca, Şah ve alayı, suya ve otlara ulaşmak için en iyi güzerâh olarak bildikleri bir yola saptılar. Yolculuğun birinci günü on-onbeş mil yol kat ettiler. Şahın oğulların üçü de onunla birlikte idi.

Birisi dikkat çekici bütün konuları yazmak istese, belki, yazacağı şeylerin bir kısmı inandırıcı olmayacak. Bu yüzden sadece bir konudan bahsetmenin uygun olacağını düşünüyorum ve geriye kalan konularını yorumunu benden daha zeki olan yazarlara bırakıyorum.

Neyse, bozkırda olduğumuz bir gün, Şah'ın Bağdat'ta -yani Babil'de- oturan oğullarından biri[120], annesi ile birlikte Şah'ı görmeye geldi. Babasına yirmi iyi at, yüz deve ve birkaç top ipek hediye etti. Daha sonra Şah'ın oğlunun hizmetinde olan ayan ve eşraf da çok sayıda at ve deve takdim ettiler. Şah da hemen onları, benim de önümde, her kim istiyorsa bağışladıktan sonra öğle yemeğine gitti. Fakat çok geçmeden, bozkırda olduğumuz sırada, Şah'ın Uğurlu Mehmed[121] adındaki diğer oğlunun büyük ve meşhur şehirlerden olup babasının hakimiyetinde yer alan Şiraz'ı aldığı haberi geldi. Çünkü ona babasının öldüğü haberi ulaşmış, o da şehri (Şiraz'ı) ele geçirmek istemişti. Bu haber

Şah'ın kulağına gelir gelmez hemen kalkıp adamlarıyla birlikte 120 mil uzaklıktaki Şiraz yoluna koyuldu. O kadar süratli hareket ettiler ki gece yarısından ertesi gün akşama kadar geçen zaman içinde 40 mil yol kat ettiler. Bu şekilde üç günde Şiraz'a vardılar. Erkek, kadın, çocuk hattâ bebeklerden oluşan topluluğun bu kadar hızlı yolculuk yapacağına hiç kimse inanamaz. Bu görkem ve büyüklüğe rağmen asla ekmeksiz kalmadılar ve çok az şarap darlığı yaşadılar. (Bu kavmin çoğunluğu şarap içmezler ve bu yüzden şarap kıtlığı da yaşamazlar.) Hepsinin et, meyve ve diğer ihtiyaçları yanlarındaydı. Ben bu duruma şahit oldum. Sadece inanıyor değil aynı zamanda iyice biliyorum ki bundan sonra birileri bu beldelere gelirse ve feleğin bir günü böyle bir olay olursa, bu konuda yazdıklarımın doğruluğu veya yanlışlığı hakkında hakemlik edebilir. Bu beldeleri görme niyetinde olmayan kişiler de bahsettiğim şeyleri okusunlar, beğensinler ve inansınlar.

Şah'ın mülazımlarından olan ayan ve eşraf, kadınlarını, çocuklarını, kadın ve erkeklerden oluşan hizmetkârlarını, keza, elbiselerini ve eşyalarını yanlarında götürüyorlardı. Yaygın olarak pek çok deve ve katıra sahipler. Bunların sayısını biraz sonra sonra söyleyeceğim. Beşiğe koydukları küçük bebekleri, anneleri veya sütanneleri onları emzirebilsin diye eyerin ucunda taşırlar. Bazı beşikler, diğerlerine göre daha güzel olup sahiplerinin mevkiine ve makamına göre üzerleri sırmalı veya ipekli kumaşlarla örtülüdür. Sol el ile

beşiği ve dizgini tutarlar ve sağ el ile atı sürerler ve küçük parmaklarına bağladıkları kırbaçla da vururlar. Diğer çocukları, babalarının makam ve derecesine uygun olarak yapılan ve süslenen iki tarafını örttükleri kafeslerin içinde, atlarla taşırlar. Kadınlar da ata binerler, sahip oldukları mevkiilere göre erkek ve kadın hizmetkârlarını önden gönderirler.

Layık ve müstahak erkekler, Şah'a hizmet ve korumacılık yaparlar. Onların sayısının toplamı o kadar çoktur ki saflarının uzunluğu o taraftan bu tarafa bir günlük yol kadardır. Kadınlar yüzlerini açık havada güneşin yakmasından korusun diye at kılından yapılan bir örtü ile kapatırlar.

Bu esnada askerleri ve hayvanları saymakla meşgul olmaya başlayıp süvarilere ovada geniş bir halka oluşturmaları emrini verdiler. Öyle ki bir atın başı diğer atın başına çarpıyordu. Süvarilerin bazıları silahlı bazıları da silahsız olup bu dairenin çevresi otuz mile ulaşıyordu. Hepsi sabahtan akşama kadar safta durdular. Daha sonra çıkarmak ve saymakla memur olan bir kişi geçti. Ama bizim aramızda âdet olduğunun aksine kişilerin isimlerini kaydetmekle veya atları dağlamakla uğraşmayıp sadece beyleri çağırıyor, onun emri altındaki sipahilerin sayılarının doğru olup olmadığını görmek istiyor, sonra bir başkasının gidiyordu. Ben hizmetkârımı yanımda götürüp onların arasından geçtim. Fasulyelerle askerlerini saymaya başladım. Her elli kişi için bir tane fasulyeyi cebime

koyuyordum. Asker teftişi sona erer-ermez hesap ettim. Askerleri ve hayvanları aşağıdaki şekilde buldum. Sizin için açıklayacağım:

Çadırların adedi	6000 (Altı bin)
Develerin adedi	30000 (Otuz bin)
Katırların adedi	5000 (Beş bin)
Yük atlarının adedi	5000 (Beş bin)
Eşeklerin adedi	2000 (İki bin)
Seyislerin adedi	20000 (Yirmi bin)

Süvari atlarından iki bin tane vardı; demirden veya altın ve gümüşten yapılıp zincirlerle birbirlerine bağlanmış küçük dört köşeli zırhlarla örtülmüşlerdi. Demir zırhların eteği yere kadar uzanıyordu; dipleri ve püskülleri altın idi. Geriye kalan atların bazıları, tıpkı bizim atlarımız gibi deri ile bazıları ipekle bazıları

ise ok geçemeyecek kadar kalın kaba ipekle örtülmüşlerdi. Süvariler de daha önce bahsettiğim türdendiler. Daha önce bahsettiğim bu demir zırhları *Beşköy'de* -yani bizim dilimizde "Beş şehir"- imal ediyorlar. Burasının etrafı iki mil olup bir tepenin üzerinde yer alır. Burada bu işleri yapan zanaatkârlardan başka hiç kimse oturmamaktadır. Eğer yabancı biri bu işi öğrenmek isterse, mesleği öğrendikten sonra oradan başka yere gitmeyeceğine, köyün diğer ahalisiyle birlikte yaşayacağına ve bu mesleği icra etmeye başlayacağına dair taahhüt alındıktan sonra onu kabul ediyorlar. Doğrusu, başka yerlerde de bu tür sanatlar yaygın, ama hiçbir yerde bu kadar güzel zırh ve göğüslük yapılmıyor.

Bundan sonra şöyle şeyler saydım: İki bin iyi katır, yirmi bin küçükbaş hayvan ve iki bin büyükbaş hayvan, toplam yüz tane av kaplanı (Pars), ortalama iki yüz şahin, üç bin tazı, bin adet av köpeği, elli tane doğan.

Kılıçlı sipahi: yaklaşık olarak on beş bin kişi;

Köleler, çobanlar ve ulaklar ve buna benzer kılıç bağlamış kişiler: iki bin kişi;

Okçular: bin kişi.

Ayrıca bunlardan da bahsedilmeli: Yaklaşık yirmi beş bin seçkin süvari, üç bin mızraklı ve okçu piyade, on bin yüksek ve orta tabakadan kadın, beş bin kadın hizmetkâr, altı bin en

az altı yaşından on iki yaşına kadar küçük oğlan ve kız çocuğu ve yaklaşık olarak beş yaşlarında beş bin çocuk.

Süvariler arasında bin kişi mızrakçı, beş bin kişi kalkancı ve yaklaşık on bin kişi okçuydu. Geriye kalanlar ise çeşitli silahlara sahiptiler.

Askerin ardında görülen ve mal satan esnafın izahı ise şu şekildedir: Öncelikle, ordunun ihtiyaç duyduğu şeyleri taşıyan sayısız miktarda terziler, ayakkabıcılar, demirciler, eğerciler ve ok imalatçıları. Daha sonra, ekmek, et, meyve, şarap ve diğer şeyleri satan esnafı anmam gerekiyor. Her yerde uyulan büyük bir düzen ve tertiple hareket ediyorlar. Baharat satan attarları da ordu içinde bulmak imkân dâhilinde. İran'da ekmeğin fiyatı Venedik'teki fiyatlardan daha ucuzdur. Bir küp[122] şarap ise dört *duka*'dır. Bu durum, şarabın bu ülkede sadece az bulunmasından değil aynı zamanda halkın da az içmesinden kaynaklanmaktadır. Etin yarım kilosu[123] bir veya bir buçuk *penny[124]* ve peynir bir çeyrek penny, pirinç bir çeyrek penny, herçeşit meyve bir çeyrek penny, her biri on-oniki kilogram ağırlığındaki karpuz ve kavunun kilosu iki buçuk penny, bir gün yetecek miktarda at yemi üç penny, bir takım nal on iki penny; eyer, dizgin ve diğer at koşumları ise oldukça az bulunuyordu.

Alınıp satılan atlar hakkında söyleneceklere gelince; *pazarda* sadece değeri sekiz ilâ on iki *duka* olan küçük atlar satılıyor. Tataristan'dan tacirlerin getirdiği atların -daha önce

bahsetmiştim- tanesi dört-beş bin *duka* değerinde olup dört bin, beş bin veya altı bin *duka*ya satıyorlar. Bu atlar küçük boylu oldukları için sadece yük taşımada kullanıyorlar. Daha önce de sözünü ettiğim develerin arasında sekiz bin tane çift hörgüçlü deve vardı ve hepsinin yünleri kırkılmıştı. Bu develerin çok güzel örtüleri, boyunlarından asılmış olan çok çeşitli zilleri, çanları ve boncukları var. Herkesin derece ve makamına uygun olarak on devesi var. Bazıları ise yirmi-otuza yakın deveye sahipler ve onları katar yapıp ağızlarından birbirine bağlıyorlar. Herkes, kendi büyüklüğünü ve görkemini göstermek için deve katarlarını kendisi sürüyor, kimsenin onların üzerine oturmasına fırsat vermiyor. Diğer tek hörgüçlü develer çadır, otağ, elbiseler, sandıklar, torbalar ve sahiplerinin denklerini taşıyorlar. Aynı şekilde develerin arasında yaklaşık iki bin baş hiçbir şey taşımayan deve görünüyor ki onlar sadece gösteriş için yola sürülüyorlar. Bunların örtüleri diğer develerin örtülerine göre daha güzel ve daha kalitelidir. Bu cümleden olarak, daha önce bahsettiğim atlar arasında da yaklaşık bin tane atı aynı bu şekilde süslemişler. Bizde de âdet olduğu üzere, eğer gece yol alınıyorsa öndeki namlı ve rütbeli kişiler meşale taşıyorlar. Bu işi onların nökerleri ve cariyeleri yerine getiriyor. Şah ata bindiğinde hemen önünde beş süvari ve bunların ilerisinde keşifçiler, dört köşeli bayraklarla hareket edip: “Hazır ol! Hazır ol!” diye bağırıyorlar. Bütün halk kenara çekilip yol veriyorlar. Şah yaylaya göç ederken yanında bulunanlar tarafından icra edilen gelenek, düzen, tertip, çağrışıp-

bağrışmalar ve gösterişler hakkında benim müşahede ettiklerimin bir bölümü bunlar olup geniş bir şekilde anlatabileceğim hikayelerden bir özetti.

Bu esnada kendimi rahatsız hissettiğim için ordudan ayrılıp, yarım günlük yolu geride bırakarak Sultaniye'ye -bizim dilimizde *İmperial* manasına geliyor - vardım. Burası da zikredilen padişaha ait olup öyle görünüyor ki oldukça sağlam inşa edilmiş. Surları yok ama bir kaleye sahip. Hisarları harap olmaya yüz tutmuş. Çünkü dört sene önce Cihan Şah[125] adlı bey tarafından tahrip edilmiş. Kalenin etrafı bir mil olup içinde dört sıra sandalye uzunluğunda bir kilise var. Bu kilisenin kubbesi, Venedik'teki San Joanni Paulo kilisesinin kubbesinden daha büyük. Kapının parmaklıkları yuvarlak ekmek iriliğinde toplara sahip. Turunç iriliğindeki toplar yapraklarıyla birlikte işlenmiş olan dallara yerleştirilmiş. Hatırladığım kadarıyla hepsi bir yerde bir tahtanın üzerine kakmacılık şeklinde yapılmıştı. Bu altın ve bakır işlemeciliğinde o kadar usta ve hüner sahibi olmuşlar ki bizim ülkemizde harcayacak çok uzun vakitleri olsa bile bu işleri yapabilecek ve sunabilecek adamlar bulunmuyor.

Şehir nisbeten büyüktü. Etrafı dört mil olup oldukça bol suyu var. Başka bir kanıtım olmasa bile Sultaniye adı burasının mühim bir şehir olduğunu gösteriyor. Doğrusu şimdi ahalisi az olup altı ilâ sekiz bin belki biraz daha fazla nüfus sahip.[126]

Şehirde ikamet etmekte iken, daha önce de bahsettiğim gibi, Şah'a oğlunun Şiraz'ı ele geçirdiği haberinin ulaştığını ve Şah'ın da bütün hizmetkârlarıyla birlikte hızlı bir şekilde hareket ettiğini işittim. Bunun üzerine hemen Sultaniye'den ayrılıp Çulper Han'a -bizim dilimizde Şah'ın kölesi manasına geliyor-gittim. Burası küçük bir şehirdir. Harabelerden anlaşıldığına göre eskiden burada iyi binalar varmış. Çevresi iki mil olup beş yüz eve sahip. Bu bölgede iken tercümanım vefat etti. Bu yüzden bundan sonra İran'da kaldığım süre içinde (bu olaydan sonra beş yıl daha kaldım) benim dilimi bilen birini asla bulamadım. Diğer elçilerin aksine kendi kendimin tercümanlığını yaptım.

Oradan çıkıp, Şah'ın alayının tarafına gittim. Hızlı bir şekilde Şiraz'a gidiyorlardı. Bu yolculukta garip bir şiddet gördüm. Şah'ın mülazımları arasında Hoşkadem[127] adlı yetmiş yaşında bir adam vardı. O esnada bile sağlıklı ve sağlam bünyeliydi. Hepsi Şah'ın yakın adamlarından sayılan beş veya altı oğlu vardı. Bu muhteşem adamı Şah'ın fermanı ile tutukladılar. Çünkü Hasan Bey'in Şiraz'ı ele geçiren oğlu Uğurlu Mehmed'in, Hoşkadem'e bir mektup yolladığı ve onun da Şah'a bunu göstermediği dedikodusu yayılmıştı. Şah önce bu yaşlı adamın sakalının tıraş edilmesini, daha sonra öldürüleceği yere götürülmesini emretti. Orada onu soydular. Kasapların et astığı askılardan iki tanesini omuzlarının her birinin arkasından soktular ve onu et astıkları yerde astılar. İki saat geçmesine rağmen hala sağ idi. Öğrenebildiğim

kadarıyla Uğurlu Mehmed, babasının Şiraz'a doğru geldiğini işittikten sonra, şehirden çıkıp yabancı bir ülkeye doğru gidiyor. Amcalarından birine mektup yazarak; kendisi için Şah'tan af dilemesini, teslim olmaya hazır olduğunu, babasının tayin ettiği bir yerde yaşayacağını ve canının emniyette olmasını talep ediyor[128].

Katettiğimiz yola komşu olan İran toprağının bu bölümü, oldukça fakir, kurak, taşlık ve kumluk idi. Su az idi. Her tarafta görülen şehirlerin pek çoğu harabe durumda idi. Bu şehirlerin her biri kerpiçten ve sağlam görünüşlü kalelere sahipti.

Tahıl ve meyveyi su kanalları ile elde ediyorlar. Çünkü su her yerde az olduğu için hayat zordur. Buna rağmen İranlılar suyu ırmağa beş altı günlük yol mesafesinde yerin altından çıkarıyorlar. Irmağa yakın kuyuya benzer bir çukur açıyorlar, oradan yola devam ederek ve yer tabakasını yararak (yani arklar açarak) suyu zeminin yüzeyine ulaştırmak istedikleri noktaya getiriyorlar. Giderek çukurları yayıyorlar ve daha önce bahsettiğim kuyudan daha derin bir su yolu meydana getiriyorlar. Bu kazdıkları yerden iki yüz adım sonra daha öncekine benzer başka bir kuyu kazıyorlar. Böylece suyu, meydana getirdikleri su kanalına oradan da kuyudan kuyuya ve hattâ nereye istiyorlarsa oraya geçiriyorlar. Bu işi sona erdirdikten sonra kuyunun arkını kanal tarafına açıp suyu mecrasına bırakıyorlar ve şehirlerine ulaştırıyorlar. Eğer suyu kendi yatağından akıtmak isterlerse kanallardan akıtıyorlar.

Çünkü böyle yapmazlarsa yaşayacak bir yer bulamazlar. Yağış o kadar az oluyor ki askerlere ülkelerinin oldukça kurak ve verimsiz olduğunu söylediğimde, bana cevaplarında, şaşırmamam gerektiğini geçen yazın sularla dolu bir yola koyulup, daha iyi otlaklara ve köylere ulaştıklarını söylediler.

Bu beldelerde kendilerinin diktiği meyve ağaçlarından başka ağaçtan ve ormandan bir eser yok. Meyve ağaçlarına da kanallarla su getiriyorlar, yoksa büyümüyorlar. Kullandıkları direkleri ve kalasları bol sulu yerlere diktikleri ve ihtiyaçlarının çoğunu karşıladıkları bu ağaçlardan elde ediyorlar. Usta marangozlara sahipler: İki karış genişliğindeki bir kütüğü doğrayarak tahta çıkarmak ve iki adım uzunluğunda güzel bir kapı yapmak zorundalar. Onu doğramak, parlatmak ve parçaları birbirine tutturmak konusunda öyle maharet gösteriyorlar ki bu durumu görmek bile heyecan vesilesidir. Pencereleri ve diğer ev gereçlerini de bu şekilde çok güzel yapıyorlar. Gerçekten, ağaç mafsalları, bağlamaları çok iyi ayırt edilebiliyor ve bu kütüklerden sandıklar da yapıyorlar. Bu diyarda ister dağda ister ovada olsun, ne büyük ne de küçük hiç bir ağaç bulunmadığını ispat etmek için şunu söylemeliyim: Dallarına kumaş parçaları asılmış olan dikenli bir çalıya rastlamıştım; Halk bunu hastanın ateşinin düşürülmesi ve şifa bulunmasının bir nişanesi olarak yapıyordu[129].

Şahın ordusunda büyük bir kalabalık oluşturmasına rağmen

hiç kimse ne sızlanıyor ne de feryat ediyordu. Çünkü hepsi sarhoştu, oynamak ve gülmek istiyorlardı.

Yolumuza devam ederek buralardaki önemli şehirlerden biri olup kerpiçten bir hisara ve hendeğe sahip olan İsfahan'a vardık. Şehrin çevresi dört mil olup varoşlarıyla birlikte on mildi. Varoşların evleri güzellik bakımından hisarın içindeki evlere yetişiyordu. Orada İsfahan halkının oldukça kalabalık olduğuna vakıf oldum. Bunların arasında iyi huylu ve zengin de sayılabilecek pek çok erkek var. Bazen padişahlarına boyun eğmiyorlar. Bundan yirmi yıl önce İran padişahı olan Cihan Şah bu şehre gelmiş halkını itaat etmeye mecbur bırakmış. Onları tâbi kıldıktan sonra buradan ayrılmış, ama kısa zaman sonra halk tekrar ayaklanmış. O da İsfahan'a ordu gönderip şehri yağmalamalarını, yakmalarını ve geri dönen her askerin kestiği başı yanında getirmelerini emretmiş. Askerler bu emri özenle yerine getirmişler. Öyle ki, bu sefere katılan kişilerden işittiğime göre, askerlerin kestikleri başları yanlarında götürmeye güçleri yetmemiş, sultanın emrini yerine getirebilmek için başlarını kestikleri kadınların saçlarını tıraş etmişler ve onları götürmüşlerdi. O askerler Sultan'n emriyle bütün şehri harap etmişler. Bununla birlikte, bugün şehrin altıda biri tekrar meskûndur. İsfahan büyük ve tarihi binalara sahip. Bunlardan en önemli olanlarından biri, suyu tatlı, hoş içimli ve oldukça lezzetli olan dört köşeli sarnıçtır. Bunun etrafı sütunlar, güzel kubbeler, sayısız odalar, mallarını satmak ve akşam olunca bunları

korumak için buraları kilitlemek isteyen tüccarlara özel hücreler ile çevrilmiş durumdadır. Bu şehirde başka şeyler ve güzel binalar da görünüyor fakat onların bahsini geçiyorum. Ancak şunu belirtmeliyim ki, -daha önce de bahsettim- söylediklerine göre bu şehirde on beş bin kişi yaşıyor.

İsfahan'dan sonra kalabalık bir nüfusa sahip olan Kaşan adlı bir şehre vardık. Orada ipekli ve pamuklu kumaşlar o kadar çok üretiliyor ki herkes bir günde on bin *duka*ya bu kumaşları temin edebilir. Şehri etrafı yaklaşık üç mildir. Hisarı vardır. Varoşlarındaki evler geniş ve güzeldir.

Bundan sonra Kum adlı bir şehre ulaştık; kaba ve yontulmamış taşlarla inşa edilmişti. Bu şehir zanaatkârlar şehri değil çünkü halkı ziraatçilikle uğraşıyor. Burası çok sayıda üzüm bağlarına ve bahçelere, çok lezzetli karpuzlara sahiptir. Karpuzları o kadar büyük ki onlardan bir parçasının ağırlığı bir buçuk kiloya varıyor. Onların dışı yeşil, içi beyaz, tatlılığı da şeker gibidir. Kum şehri bin eve sahiptir.

Oradan Yezd şehrine gittik. Bu şehirde ipekli, pamuklu ve yünlü kumaşlar dokuyan zanaatkârlar var. Belki birileri naklettiğim konularla ilgili olarak doğruluk sınırını aştığımı sanıyorlar. Bununla birlikte, Yezd şehrini görenler onun hakkında söylediklerimin bütünüyle doğru olduğunu bilirler. Bu şehrin hisarının çevresi beş mil olup varoşa sahiptir. Halkın hepsi kumaş dokumacılığı ve çeşit çeşit ipek dokumacılığı ile uğraşırlar. İpeği, Esterabad, *Azzi* v e *Bakü*

Denizi[130] yoluyla Çağatay beldelerinden getirirler. İpeğin en iyisi Yezd'den gelir. Yezdliler bu kumaşlardan önemli bir miktarını kendi çabaları ile Hindistan'a, İran'a, Çağatay'a, Çin'e, Maçin'e, Hıtay'ın bir bölümüne, Bursa'ya ve Türkiye'ye[131] gönderirler. Suriye'nın hoş ve güzel dokunmuş ipekli kumaşlarını satın alanlar, sanki giderler ve Yezd'in ipekli kumaşlarını seçerler. Tüccarlar ticarî mallar almak için bu şehre gelip etrafında küçük odalar ve dükkânlar ile ortasında dört köşe küçük bir alan bulunan büyük bir *Fondaco*'ya[132] iniyorlar. atlar aralarından geçmesin diye iki kapısına da zincir çekmişler. Bu tüccarlar ve ortakları, eğer tanıdıkları bir yer varsa orada konaklıyorlar, yoksa her biri bu odalardan birinde kalmak istiyorlar. Her odanın alanı kare şeklinde olmak üzere altı adımdır. Eğer bu sayı her biri mallarını alışveriş ile meşgul olan tüccardan ibaret olursa, bunların her biri özel bir odada konaklıyor. Güneş doğduktan bir saat sonra ipekli kumaşları ve diğer ticaret mallarını ellerine alan kişiler konuşmaksızın oraya buraya gidiyorlar. Eğer tüccarlar bir şey görürlerse ve onu satın almaya rağbet ederlerse satıcıyı yanlarına çağırıyorlar fiyatını kâğıda yazdığı ve üzerine diktiği malına bakıyorlar. Tüccar eğer malı beğenirse onu satın alıp küçük odasına atıyor. Satıcıyı bir şey konuşmadan bırakıyorlar, çünkü malı teslim eden oda sahibini tanıyor, hiçbir soru sormayıp kendi yoluna koyuluyor. Bu alışveriş öğleye kadar sürüyor. Öğle yemeğinden sonra satıcı gelip parasını alıyor. Eğer, satıcı bir gün fiyatını belirlediği malını satacak birini bulamazsa ertesi

gün yine geliyor ve böyle sürüp gidiyor. Şehir her gün iki at yükü ipeğe ihtiyaç duyar diyorlar. Bu bizim hesabımıza göre on bin yüke ulaşıyor[133]. Fakat yünlü ve pamuklu kumaşlar ve buna benzer şeylerin miktarı hakkında bir şey diyemiyorum. Çünkü eğer ipekli kumaşların miktarını kıyas tutarsanız diğer mensucatın oranının ne kadar olduğunu kolaylıkla tahmin edebilirsiniz.

Buraya kadar, güney doğuya doğru yolculuk yaptım. Şimdi doğuya dönüyorum. Bu tarafta indiğimiz ilk şehir Şiraz idi. Oldukça büyük olup varoşuyla birlikte çevresi yirmi mildir.

Şiraz sayısız nüfusa sahiptir ve tüccarlarla doludur. Çünkü kuzey beldelerinden yani Herat'dan, Semerkant'tan, Nesa'dan İran (Fars) yolunu tutan kişilerin hepsi Şiraz'dan geçiyor. Bu şehrin ithalatı, mücevherat, büyük ve küçük ipekli kumaşlar, baharat ve ışgındır. Şiraz Sultan Hasan Bey'in ülkesine dâhildir. Kerpiçten duvarlar, derin hendekler ve uygun kapılar ile çevrilmiştir. Evleri, büyük ve güzel camilerinin çoğu, çini ve diğer güzel şeylerle süslenmiş. Şiraz'ın evlerinin sayısı iki yüz bin veya belki daha fazladır. Bu şehir ikamet etmek için güvenli bir yerdir; ayaklanma ve kargaşalık burada ortaya çıkmaz. Tüccarlar buradan yola koyulup, İran'dan çıkıp, Çağatay beldesinde yer alan Merhum Sultan Ebu Said'in oğlunun şehirlerinden olan Herat yoluna koyuluyorlar. Herat, her ne kadar Şiraz'ın üçte biri kadar yoksa da büyük bir şehirdir. Orada da ipek ve benzeri

şeylerin dokumacılığı revaçtadır. Bu yol üzerinde bulunan şehirlerin, kalelerin ve köylerin adlarını anmadan geçiyorum. Çünkü onlarda hatırlanacak bir şey görünmüyordu. Ama oradan biraz kuzey tarafa doğru kırk günlük yol kat edip susuz çöl ve çorak toprakları geçmek gerekiyor. Burada çok az ağaç ve ot göze çarpıyor. Su temin etmek için bazı yerlere kuyu vurmuşlar. Bu yolu geride bıraktıktan sonra yine Çağatay beldelerinden Semerkant adlı, nüfusu kalabalık ve çok büyük bir şehre vardım. Burası Çin'den, Maçin'den ve Hıtay'dan gelen tüccarların ve yolcuların gelip geçtiği bir yerdir. Semerkant çok sayıda zanaatkâra ve tüccara sahiptir. Bu şehrin hâkimi Cihan Şah'ın oğullardandır. Ben bu yoldan dışarı çıkmadım ama orada başkalarından bazı bilgiler öğrendim. Daha önce sözünü ettiğim Çin ve Maçin, halkı putperest olan iki büyük ülkedir. Orada porselen kaplar ve tabaklar imal ederler. O beldelerden yükleri mücevher, ipekli ve ipekli olmayan kumaşlar olan ticaret kervanları sıklıkla gelip geçiyor, Hıtay ülkesine gidiyorlar. Ben o diyar hakkında her ne biliyorsam söyleyeceğim. Bunlar Tataristan elçisinden -oradan geliyordu- işittiğim şeylerdir.

Tana'da bulunduğum sırada, tesadüfen o elçi ile Hıtay ülkesi hakkında sohbet ettim. O dedi ki, ülkelerden geçiyormuş -onların bahsi gelecek-, Hıtay topraklarına girer girmez onun parasını Hanbalık şehrine varıncaya kadar bir yerden başka bir yere taşıyorlar, orada kendisini izzet ve ikram ile kabul ediyorlar, bir evi ona tahsis ediyorlar.

Söylediğine göre Hıtay halkı, yoldan geçen bütün yabancı tüccarın masraflarını karşılıyorlar. Sonra onu Hakan'ın huzuruna götürüyorlar. Sarayın kapısına varır varmaz, onu dizini yere vurmaya mecbur tutuyorlar. Saray çok fazla yüksekliği olmayan, düz ve geniş imiş. Yukarı bölümünün sonunda taş döşemeli bir yol olup Şah oradaki kapının arkasında oturuyormuş. Onun iki yanında adamlarından dört kişi yüzü kapıya dönük olarak oturuyorlarmış. Kapıdan bu dört kişinin yakınına iki taraflı olarak gümüş çomaklarla nöbetçiler diziliyorlarmış ve ortada bir yol meydana getiriyorlarmış. Bu yolun ortasında bazı tercümanlar -bizim kadınlarımızın misafirlikte yaptığı gibi- oraya buraya bağdaş kurarak oturuyorlarmış. Bu elçiyi sarayın kapısına kadar getiriyorlar, orada her şeyi daha önce söylenen düzen ve tertibe uygun olarak buluyor. Ona getirdiği haberleri vermesini emrediyorlar. O da öyle yapıyor ve tercümanlar Hakan'a varması kulaktan kulağa ulaştırıyorlar. O elçiye cevabında "Hoş geldiniz" deyip diğer cevabı beklemek üzere evine dönmesi için izin veriyor. Ona padişahın huzuruna tekrar dönmesine ihtiyaç olmadığını belki bu işlerle görevli kişilerle görüşmesi gerektiğini söylüyorlar; görevlileri onun evine gönderiyorlar ve bu suretle gelip gitmeler başlıyor. Hızlıca, güzel bir üslupla ve gönül kazanarak elçiyi kendi vatanına doğru yola çıkarıyorlar.

Bu yolculukta elçinin yanında bulunan hizmetkârı, o halkın adaletperverliği hakkında hikâyeler anlatıyordu. Bu cümleden

olarak, bir gün o ve arkadaşları meydana[134] gitmişler. Başının üstünde bir testi süt taşıyan bir kadın görmüşler. Bir adam onun yanına gelmiş, testiyi başının üzerinden almış ve içindeki sütü içmiş. Kadın “Ey aman! Niçin biz dul kadınları malımızı götürmeye ve satmaya bırakmıyorsunuz?” diye bağırmış. Bir anda adamcağızı yakalıyorlar ve kılıçla iki parçaya ayırıyorlar. Siz, göz açıp kapayıncaya kadar süt ve kanın onun bağırsağından döküldüğünü görebilir misiniz? Daha sonra elçi bana bu hikâyenin de doğru olduğunu söyledi ve dedi ki, ip eğirme işi yapan bir kadın bu amaçla kullanılan ince uzun bir boruyu sırtında taşıyordu. Tesadüfen onun yanından gelip geçen biri küçük boruyu çıkardı; alıp gitti. Kadıncağız arkasına bakıp boruyu göremeyince bağırıp çağırmaya başladı. Ona hırsızlığı yapan kişinin hangi yola gittiğini sordular. Çok geçmeden o adamcağızı da yakaladılar ve kılıçla ikiye böldüler. Diyorlar ki, sadece şehirde değil aynı zamanda halkın yolculuk yaptığı şehrin dışındaki yollarda da bir taşın üzerinde veya başka bir yerde, sahibi olmayan bir şey görürlerse veya bulurlarsa hiç kimse onu almaya cesaret edemez. Bundan başka eğer biri yolda giderken bir başkasına nereye gittiğini sorarsa, o kişi eğer soruyu sorandan şüphe ederse veya ona güvenmezse, ondan şikâyetçi olursa, o kişi muhakkak sorduğu soruya kanunî bir gerekçe göstermelidir. Yoksa ceza veriyorlar. Bu nokta da gösteriyor ki, o ülkede özgürlük ve adalet geniş bir şekilde uygulanmaktadır.

Ticarî mallar hakkındaki işittiklerime gelince; o dönemdeki tüccarın hepsi mallarını saray görevlileri gelip görsünler diye kervansaraylarda arz ediyorlar. Onlar eğer hakana layık bir şeyler bulurlar ve beğenirlerse, kıymet bakımından ona eş değerde başka bir mal veriyorlar ve malların geri kalanın tüccarın ihtiyarına bırakıyorlar. O diyarda rayiç olan para kâğıttandır. Her sene paraları yeniden basıyorlar. Yılın sonunda eski kâğıt paraları darphâneye götürüp karşılığında yeni paraları alıyorlar. Bütün bu işlerin mukabilinde yüzde iki halis gümüş veriyorlar. Daha sonra eski paraları ateşe atıyorlar. Fakat altın ve gümüşü ölçü ile satıyorlar ve bu metallerden de büyük sikkeler imal ediyorlar.

Gerçi, oradan gelen Çağataylılar ve bazı kişiler Hıristiyan olduklarını söylüyorlarsa da Hıtaylıların başka bir dine sahip olduklarını sanıyorum. Çünkü “Onların Hıristiyan olduklarını nerden biliyorsunuz?” diye sorduğumda, “Tıpkı siz Hıristiyanlarda olduğu gibi kendi kiliselerinde heykeller ve resimler var.” diye cevap verdiler. Tana’da bulunduğum sırada o bahsettiğim elçi benim yanımda durmuştu. Bu sırada yaşlı bir kadın yanımızdan geçti. Nicolo Diedo adlı Venedikli bir kadın idi. O esnada astarı ipekli kumaştan uzun pamuklu, açık kolları ile eskiden Venedik’te palto veya kürkün üstüne örtülen elbiselerin tarzında bir elbise giymişti. Omuzuna şal atmış ve başına tanesi bir paraya satılan hasır şapka giymişti. Elçi bu kadını görünce şaşırıp, bana: “Bu tarz elbise giymek Hıtaylıların tarzıdır ve bizim ruhanilerimizin

giydikleri elbiseler tıpkı sizin ruhanilerinizin giydiği elbise gibidir.” dedi. Hıtay ülkesi soğuk olduğu için üzüm yetişmiyor. Fakat her türlü yiyecek yeteri miktarda bulunabiliyor. Bu konuyu, Tataristan elçisiyle onun tanıdıklarından Hıtay ülkesi hakkında işittiğim ve zikrettiğim türlü türlü konuları burada bırakıyorum. Ben şahsen oraya gitmeyip Tebriz’e geri döndüm. Bundan önce kuzey ve kuzeydoğu yolları hakkında bilgiler verdiğim için, şimdi, sizin için güneydoğu ve doğu yolundan bahsedeceğim.

Öncelikle yolda görmeye değer bir şeyler bulunmayan bazı şehirlerde gözlerimi kapadım ve onların kenarından geçtim. İlk olarak *Çerç* (Chuerch) adlı bir şehre vardım. Bu şehirde çeşmeye benzer artezyen kuyusu vardır. Burayı onların keşişleri yani *Talaftimanni*leri koruyor. Bu su vücudunda beyaz lekeler[135] olan hastalara derman olması için çok faydalıdır.

Bu esnada Fransalı bir adam birkaç hizmetkârı ve batılı bir kılavuz ile beraber o yoldan geçiyordu. Alaca leke hastalığına yakalanmıştı. Gidip o suda yıkanmak istediğini duydum. Ben orada gecelediğim sırada buranın ileri gelenlerinden önemli pek çok konu öğrendim.

Kızıldeniz tarafına giden bütün yolcular buradan geçtiği için *Çerç* şehri küçük, fakat işlek bir yol üzerindedir. Kızıl Deniz’den amacım Fars Körfezi’dir[136]. Bu denizde, Hürmüz adlı şehrin bulunduğu bir ada vardır. Asıl karaya (İran

tarafına) uzaklığı 18 ilâ 20 mildir.

Hürmüz, büyük ve kalabalık nüfusa sahip bir şehir olup, içme suyu kuyulardan veya sarnıçlardan temin edilmektedir. Halk, kuraklık olduğunda suyu ve tahılı İran'dan getirmektedir. Bu şehrin halkı Hasan Bey'e vergi verirler. Onların en önemli zanaatı ipek dokumacılığıdır. Hindistan'dan İran'a veya İran'dan Hindistan'a yolculuk yapan tacirler, genellikle bu adaya konarlar. Adanın hâkimi Sultan Sabahaddin adlı biridir. Gemilerini balık veya inci sedefleri avlamak için Hindistan tarafına gönderiyor ve onlardan pek çoğunu kaybediyor. Şehirde ikamet ettiğim sırada iki tacir Hindistan'dan inci, mücevher, ipek ve baharat yüküyle geldiler. Fırat ırmağı Fars körfezine dökülüyor. Bu ırmağın yukarısına doğru altı gün yol alırsanız, Babil'in yeri diye söylenen Bağdat şehrine ulaşırsınız. Bu şehir o kadar şöhretlidir ki her ne kadar büyük bir bölümü harabe ve on binden fazla ev yoksa da bütün dünya onu bilir. Bununla birlikte burasının nimeti boldur. Hurma ve fıstık gibi meyve haddinden fazla bulunur. Bunlara benzer şeyler sadece büyük miktarlarda elde edilmiyor, aynı zamanda onlardan her ne görseniz oldukça hoş ve güzeldir. Yeme ve irilik bakımından ayvaları da bizim ayvalarımıza benzer, ama bizimkiler gibi içi sert olmayıp en tatlı armutlarımızdan bile daha tatlıdır. Orada iri olmayan bir tür nar bulunuyor. Hattâ onların çoğu ince bir kabuğa sahip olup tıpkı bizim portakalı soyduğumuz gibi soyuyorlar ve aynen elma yer gibi

dişliyorlar. Çünkü bu narın tohumluk çekirdeği yok ya da çok az. Bu narlar çok az ekşidir. Bazıları da bizim narlarımızın aksine küçük çekirdeklere sahip olmayıp o kadar yumuşak tanelere sahip ki eğer ağzınıza koyarsanız tükrükle dışarı atana kadar hissetmezsiniz; tıpkı nar eti yemiş gibi olursunuz. Bağdatlılar şeker ve tatlıları, bilhassa şerbetleri oldukça mükemmel yapıyorlar, İran'a ve diğer yerlere gönderiyorlar.

Hürmüz'e tekrar dönersek: Şimdi, Hürmüz adasının karşısında, bahsettiğim körfezin öbür tarafında, kuzeyde yani İran sahilinde yer alan yerlerden çok az bahsedeceğim. Bu bölgenin sakini olan halk Müslümandır. Fars körfezinin genişliği üçyüz mildir. Körfezin diğer yakasında yer alan toprakların hepsi üç Müslüman şehzadenin hâkimiyeti altındadır. Eğer karanın güneydoğu tarafına inersek körfezin ucunda Kalikut adlı oldukça meşhur bir şehre ulaşırız. Zira burası, Hıtay körfezi veya diğer yerler gibi çok çeşitli yerlerden gelen tüccarın uğrak merkezlerinden biridir. Bu yüzden burada pek çok gemi görürsünüz, üstelik bunlar oldukça büyüktürler de. Çünkü burada şiddetli fırtınalar nadiren eser. Burası, çok çeşitli ticaret mallarının giriş çıkış yaptığı bir yerde olup büyük ve kalabalık bir şehirdir.

Eğer Hürmüz'ün karşısındaki büyük sahile dönüp yolculuğunuza devam ederseniz Lar adlı büyük, güzel ve ticaret merkezi olan bir şehre ulaşırsınız. Burada iki bine yakın ev vardır. Fars körfezinde yolculuk edenler bu şehirden geçerler ve kolaylıkla burada konaklayabilirler. Daha sonra

Şiraz şehrini anmam gerek ki daha önce ondan bahsetmiştim. Eğer aynı şekilde bu yolda ilerlerseniz, Genave[137] adlı bir şehre ulaşırsınız. Oradan bir günlük yol mesafesinde Bend-i Emir üzerine yapılmış büyük bir köprüye varırsınız. Bend-i Emir büyük ve görmeye değer bir ırmaktır. Genave şehrinde bir köprü yapılmasını Süleyman'ın[138] emrettiğini söylerler. Orada yuvarlak bir tepe görülüyor, sanki, onun bir tarafını kazıp altı adım yüksekliğinde bir cephe meydana getirmişler. Onun tepesinde düzlük yer alır ve etrafında kırka yakın sütun vardır. Bunlara kendi dillerinde kırk sütün anlamında "*Çehel Minar*" derler. Her birinin çapı üç adamın ancak sarabileceği ölçüde olup yükseklikleri 20 *yard*dır. Ancak sütunlardan bazıları harap olmuştur. Buna rağmen, bu harabelerden oldukça güzel bir bina olduğu anlaşılan bir harabe kalmış, bu tepenin üstünde üzerinde insanlara ait devasa resimler bulunan tek parça büyük bir taş vardır. Bütün resimlerin üstünde ve bir dairenin ortasında bizim ilahi babamıza yaptığımıza benzer, heykel vardır. Heykellerin her her biri küre şeklinde bir cisimdir. Heykelin altında daha küçük resimler ve onun karşısında yaya dayanmış şekilde bir adam resmi var. Bu resmin, Süleyman[139] olduğunu söylüyorlar. Onların altında da bol miktarda başka kabartmalar var. Sanki yukarıdaki resimleri koruyorlarmış gibi görünüyorlar. Onların ortasında büyük Papa'nın tacını başına giymiş gibi duran bir resim var. Elini açmış, sanki onun altında yer alan kişiler için dua ediyor ve onu seyreden kişiler de ondan bereket talep ediyorlar

zannedersiniz. Biraz daha önde ata binmiş şekilde iri yarı ve cüsseli bir adam kabartması var. Bu tasvirin Sampson[140] olduğunu söylüyorlar. Bunun çevresinde Fransızların elbiselerine benzer elbiseler içinde, uzun saçlı ve tamamı kabartma şeklinde başka tasvirler de görünüyor. Bu resimlerin hepsi yarı röliyeftir.

Bu bölgeye iki günlük yol mesafesinde Timar adlı bir şehir var. Timar'a iki gün mesafede ise bir başka şehir bulunuyor. Buradaki bir mezarın Süleyman'ın annesine ait olduğunu söylerler. Onun yukarısında üzerinde Arap harfleri kazınmış küçük bir kilise bulunuyor. İranlıların *"Süleyman'ın Annesi"* diye söyledikleri bu binanın yönü batıya dönüktür. Buradan üç günlük yol mesafesinde ahalisi ziraat ve dokumacılık ve uğraşan Dehbid adlı bir şehre varırsınız. Bu bölgeden iki günlük yol mesafesinde ise Zergân adlı bir yere ulaşırsınız. Geçmişte büyük ve güzel bir şehirmiş, ama şimdi bin hâneden fazla ev yok. Burasının halkı da çiftçilik ve dokumacılık ile meşgul oluyor.

Bu yere dört günlük yol mesafesinde Şuşter, yolunuza devam edince üç gün sonra Teft adlı şehirlere varırsınız. Buraya bir günlük mesafede Yezd şehri bulunmaktadır ki daha önce ondan söz ettim. Oradan küçük bir şehir olan Merut'a varırsınız. Bu bölgeden iki günlük yolculuktan sonra Gürd adlı bir şehre inersiniz. Burada İbrahimî adlı bir halk oturmaktadır. Bütün erkekleri uzun sakallı olan bu yerin

ahalisi, tahminime göre, ya İbrahim'in[141] neslindendirler ya da İbrahim'in dininden. Bu şehirden iki günlük yol mesafesinde nüfusu çok az olan ve beş taneden fazla ev bulunmayan Nain adlı bir şehre varırsınız. İki günlük yol mesafesinden sonra ise Neyistan adlı bir şehre ulaşırsınız. Eğer yolunuza iki gün daha devam ederseniz Erdestan adlı küçük ve beş tane ev bulunan bir şehre varırsınız[142].

Erdestan'ı geçip üç günlük yol katederseniz Kaşan adlı bir şehre ulaşırsınız. Daha önce bunun hakkında söz etmiştim. Ondan sonra üç gün yol alınca Kum adlı şehre gelirsiniz. Daha önce bu şehirden de bahsetmiştim. Oradan bir sonraki menzil bir günlük yol mesafesinde olan Save şehridir. Burada yaklaşık bin hâne var. Bütün bu şehirlerde halkın mesleği çiftçilik ve dokumacılıktır. Save'den üç günlük yol mesafesinde Afşar yer alır ve oradan yolunuza devam ederseniz daha önce kendisinden bahsettiğim Sultaniye'ye varırsınız, buradan Tebriz'e kadar olan yol yedi gün sürer.

Şimdi birisi buradan Bakü Denizi'nin doğu tarafına yani Çağatay bölgesine yolculuk yapmak isterse şu beldelerden geçmesi gerekir: Tebriz'den Sultaniye'ye yani Tebriz'den Afşar'a kadar üç gün, Afşar'dan Save'ye kadar dört günlük, Save'den küçük bir şehir olan Hoy'a kadar altı günlük, Hoy'dan yine küçük bir şehir olan Sari'ye kadar üç günlük, Sari'den küçük bir şehir olan Lahican'a[143] kadar dört günlük, Lahican'dan küçük bir şehir olan Termican'a kadar üç günlük, Termican'dan Gilan'a kadar altı günlük yol olup,

oradan doğruca Eseterabad'a gidersiniz. "Esterabad İpeği" adı da buradan gelmektedir. Esterabad, Bakü Denizi'nin yakınındadır. İklimi o kadar da elverişli değildir. Buğday az yetişir. Halk pirinç yer ve ondan ekmek pişirir. Bu şehirde ve buna tâbi su bulunan bütün köylerde ahali, ipekli kumaş dokumacılığı ve ipek ipi eğirme işiyle uğraşır. Kazanlarını ve sergilerini ırmakların uzun sahilleri boyunca yayarlar. Çünkü buralarda çok sayıda dut ağacı olduğundan sayısız miktarda ipek böceği yetiştiriliyor. Bu bölgede sayıya gelmeyecek kadar çok keklik var. Bir şehzade veya ileri gelenlerden biri eğlence veya ziyafet tertip etse keklikleri pişirip herkese pişmiş pirinç ile keklik verirler. Bunlar o kavmin damak tadına göre çok lezzetli olmayıp sıradan yiyecektir.

Deniz kenarı boyunca, isimlerinden de bahsettiğim Esterabad, Lanzibut, Mazenderan[144] ve bunlar gibi -şimdi onlardan söz etmeyeceğim- pek çok şehir bulunmaktadır. Bu bölgelerde elde edilen ipekli kumaşların en güzelleri bu şehirlerde dokunur.

Şimdi Trabzon-Tebriz yolundan bahsetmek yersiz olmayacaktır. Güneybatı tarafına gittiğimizde önce Trabzon'a varırız. Trabzon[145], Karadeniz kıyısında büyük ve güzel bir şehir olup, buranın yöneticisi eski devirlerde *İmparator* unvanına sahipti. Çünkü o, Bizans imparatorunun kardeşi olduğundan kendisini de İmparator sayıyordu. Bu yüzden onun halefleri de -her ne kadar imparatorun kardeşleri

değillerse de- devamlı olarak kendilerine bu unvanı verdiler; daha iyisini söylemek gerekirse gasp ettiler. Trabzon ile ilgili olarak, bunlardan başka bir şey söylenmeye gerek yok, çünkü daha önce bahsedildiği üzere, herkesin bu şehir hakkında yeteri kadar bilgisi var. Trabzon'dan Tebriz'e yani Güneybatı'ya doğru gidince çok sayıda köy ve küçük kaleler görürsünüz. Bundan sonra insan bulunmayan tepelerin ve ormanların arasından geçip bu yoldaki birinci önemli menzil ve kale olan Bayburt'a[146] ulaşırsınız. Burası düz bir derede yer almakta olup etrafı tepelerle çevrilidir. Müstahkem bir yer olup surları vardır ve oldukça verimli topraklara sahiptir. Kalenin altında yer alan şehir beş bin hânedir. Bayburt, Sultan Hasan Bey'in hâkimiyetindir. Oradan beş günlük yol mesafesinde Erzincan[147] şehrine ulaşırsınız. Şehir büyüktür fakat şimdilerde büyük bölümü harabe olmuştur. Oradan iki mil mesafede Güneybatı tarafına doğru sürerseniz görkemli Fırat ırmağına varırsınız. Orada on yedi gözlü, tuğladan yapılmış, güzel ve büyük bir köprüden geçersiniz. Erzincan'dan yola koyulduğunuzda beş gün sonra Harput'a[148] inersiniz. Trabzon imparatorunun kızı olan Sultan Hasan Bey'in eşi bu şehirde oturur. Şehir müstahkem bir yerdedir. Şehrin sakinlerinin çoğu Rum olup Hasan Bey'in eşi olan melikeye hizmet ederler.

Harput'u geçtikten sonra, Muşun'a[149] varıncaya kadar yolunuzun üstünde pek çok kale ve şehir görürsünüz. Oradan *Helle* ve daha sonra *Thene*'ye inersiniz. Her üç kale de

müstahkemdir. Güzel surları ve her birinin dibinde yaklaşık beş bin hâne bulunur. Kenarlarından Harput'a yakın bir yerde doğan büyük bir ırmak akar. Halk bu nehri kayıklarla geçer. Bu bölgenin -adını andığım kalelerin ve bunlara tâbi yerlerin- sakini olan bütün halk *Koyun Eri*[150] diye anılıyorlar ki bu kelime bizim dilimizde çoban manasına gelir. Daha sonra doğu tarafına doğru sürerseniz, kayalık bir tepenin üstünde surlarla çevrili Palu denilen bir kaleye ulaşırsınız. Bunun altında üç yüz hânelik şehir bulunur. Onun altından da bir ırmak akar. Yine doğu tarafına doğru yolculuk ederseniz, dört gün sonra Amos adlı kaleye varırsınız. Bir düzlükte yer alır ve çok az halkı vardır.

Trabzon ülkesinin her yerinde bolca şarap yaparlar. Üzüm asmaları koruma olmaksızın büyür ve bu yüzden bu diyara özgü olarak bir küp şarabı bir *duka*dan daha az paraya satarlar. Onun ormanları Apulia[151] cevizi türünden ceviz ağaçları ile doludur. Burada oldukça iyi meyveler elde edilir. Bazı beldelerde Zamora adlı bir şarap imal ederler.

Buradan Türkmen Ülkesi[152] topraklarına girilir. Buraya Ermenistan denilirdi, ama şimdi orada doğan kişilere Karakoyunlu[153] -yani siyah renkli koyunu olanlar- denilmektedir. Aynı şekilde İran ve Çağatay şehirlerine Akkoyunlu[154] -beyaz koyunlular manasına gelir- denilir. Bunlar bu beldelerdeki boylarının isimleridir. (Nitekim biz de Guelfi, Ghibbellini, Zamberlani ve Mastruccieri gibi isimlerle sülalelere sahibiz.) Büyük bir grup bayrağın altında

göğüslerine vururlar.

Ondan sonra Muş adlı küçük ve sağlam bir kaleye varırsınız. Dağların arasında bir tepenin üstünde yer alır. Onun altında yer alan şehrin etrafı üç mil olup, halkı kalabalıktır. Bu şehirden üç menzil mesafesinde oldukça iyi tahkim edilmiş bir kalenin bulunduğu bir mahalde Ahlat yer alır; uzunlamasına kırk mil ve genişliği elli mile kadar ulaşan bir gölün kenarındadır. Bu gölün kuzeyinde 15 mil mesafede çevresi seksen mil olan başka bir göl daha vardır[155]. Bu gölün etrafında kaleler yer alır. Ahlat'tan daha aşağıda bin hâneye sahip şehir vardır. Her iki gölde de seyreden çok sayıda gemi bulunmaktadır. İkinci gölün kenarında Cevaz[156] adlı bir şehir yer alır. Burası güzel ve hisarı olan bir beldedir. Eğer gölün kıyısı boyunca daha fazla yol kat edersek Erciş şehrine varırız. Burasının suru ve üzerine beş gözlü köprü yaptıkları bir ırmağı vardır. Cevaz ile Erciş arasında ırmaktan geçmek için dört tane daha köprü yapmışlar. İran ve Çağatay'ın hükümdarı olan Cihan Şah'ın annesinin türbesi Erciş'tedir. Buradan beş günlük yol mesafesinde küçük bir tepenin üstünde yer alan müstahkem bir kale olan *Orias'a*[157] varırsınız. Eğer aynı şekilde doğuya doğru ilerlerseniz yarım günlük yol mesafesinde Hoy'a ulaşırsınız. Bu daha önce bahsettiğim Hoy şehri değildir, her halde aynı isimle başka bir şehirdir. Sonra, beş gün yolculuktan sonra bir düzlüğe varırsınız. Burada Timurlenk'in harap ettiği büyük bir şehir yer alır.

Daha sonra, uzunluğu iki yüz mil ve genişliği otuz mil olan bir göle ulaşıncaya kadar çok sayıda köyü geride bırakıyorsunuz. Buradaki adaların iskân edilmiş olduğu görülüyor. Sonunda Tasuc[158] ve Şebster[159] adlı iki şehre varırsınız. İkisini arasındaki mesafe üç fersahtır. Bu beldelerde, halkın genellikle kumaş ve pamuklu elbise dokumacılığı, nakışçılık, halı ve çok az ipekli kumaş dokumacılığı ile meşgul olduğundan başka görülmeye değer bir şey görmedim. Et özellikle kuzu eti oldukça boldur. Şarap ve meyveler yeteri kadar bulunabiliyor ve bu şeyleri Karadeniz yolundan çevredeki şehirlere götürüyorlar.

Dönelim Tebriz'e: Eğer bu şehirden kuzeydoğu -bazen kuzey ve çok az kuzeybatı- tarafına doğru hareket ederseniz, muhtelif yerlerden ve patikalardan geçersiniz ki açıklama yapmaya değmez. Bu şekilde Tebriz'e on iki menzil mesafesinde Şamahı'ya varırsınız. Burası *Media*'da Thezichia bölgesinde bir şehirdir. Bu diyarın yöneticisine Şirvanşah[160] deniliyor. Bu şehrin halkı zaruret halinde dokuz ilâ on bin süvariyi savaş için hazır edebiliyor. Şehir bir taraftan, Şamahı'ya altı mil mesafede bulunan ve sağ tarafta yer alan Bakü Denizi ile sınırlıdır. Sol tarafında ise Karadeniz yönünde Mengrelia ve Kafkas[161] dağlarının etrafında yaşayan Kaytak[162] halkının toprakları ile sınırı vardır. Bu şehirde dört ilâ beş bin civarında oldukça güzel ev bulunmaktadır. Ahalisi kendi tarzlarına göre ipekli ve pamuklu kumaş dokuyarak geçinirler. Bu şehir Büyük Ermenistan'da

yer alır ve sakinlerinin çoğu da Ermeni'dir. Şamahı'yı geçtikten sonra İskender'in inşa ettiğini söyledikleri Derbend[163] şehrine varırsınız. Burası Bakü Denizi'nin kenarında ve dağdan bir mil mesafede yer alır. Dağın üzerinde bir kale bulunmakta olup, bu kalenin iki de hisarı vardır. Sağ taraftaki suya batmış ve duvarı suyun iki adım altında kalmıştır. Şehrin genişliği bu kapıdan öbür kapıya kadar yarım mildir olup duvarları Roma yapılarının tarzında büyük taşlardan inşa edilmiştir.

Derbend bizim dilimizde dar ve ince demektir[164]. Öyle ki bölgenin durumunu bilenler ona Demir Kapı derler. Doğrusu onu böyle isimlendirenlerin de hakkı var. Zira bu şehir Media'yı Saka ülkesinde ayırır. Bu yüzden İran, Osmanlı, Suriye ve aşağıdaki diğer topraklardan Saka ülkesine gitmek isteyen kişiler, Derbend'in kapılarının birinden içeri girip diğer kapısından dışarı çıkmak mecburiyetindedirler. Bu konu bölgeyi tanımayanların nazarında ilginç ve hemen hemen mümkün görünmemektedir. Ama konu şöyledir: Bakü Denizi'nden Karadeniz'e kadar aradaki mesafe düzgün bir çizgi ile beş yüz mildir. Bu toprakların her yeri dağlar ve derelerle doludur. Buranın bazı yerlerine bazı aşiretler yerleşmiştir. Yol kesenlerin korkusundan kimse onların topraklarından geçemez. Ama büyük bölümü meskûn değildir. Eğer bir kimse bu yoldan geçmek isterse, Derbend'den ayrılır-ayrılmaz, mecburen, önce Gürcistan daha sonra Karadeniz kıyısındaki Mengrelia'dan geçmesi,

Aluathi adlı bir kalenin inşa edilmiş olduğu bir mahalde öylesine yüksek bir dağ var ki mecburen attan inmesi ve yaya olarak kayalıklardan yukarı çıkması, yukarı çıkıp- aşağı inmek arasında iki menzil yol kat etmesi ve daha sonra Çerkeslerin topraklarına girmesi gerekiyor. Bu kavimden kitabın başında söz ettim. Buraya yakın yerlerde yaşayan kişilerin menfaat sağladığı bu geçitten başka, geçişin güçlüğü bakımından, ülkenin hiçbir yerinde başka bir geçit yok.

Konumuza tekrar dönelim: Bu doğal durum sebebiyle, deniz dağın göğsüne kadar yani Derbend'in bulunduğu yere kadar uzanmıştır. Derbend'den sonra her yer kayalıktır ve çok az toprak vardır. Bu yüzden bu darlık yaklaşık altmış mil devam eder. Bununla birlikte bütün yol atla yolculuk yapmak için çok az elverişlidir. Buradan dağ, sol tarafta arkaya doğru kıvrılır ve dağlık yollardan yolculuk yapılabilen bir şekil ortaya çıkar. Bu yer aynı zamanda Kafkas[165] dağı diye de anılır. Roma kilisesinin takipçileri olan Gray Freers rahipleri ve keşişleri burayı mesken tutmuşlardır. Burada yaşayan halk ise daha önce kendilerinden bahsettiğim Kaytak[166] adlı topluluktur. Çok çeşitli dillerde konuşurlar; onlardan bazıları Hiristiyan olup bazıları Yunan kilisesine, bir kısmı da Ermeni kilisesine tabidir. Bazıları ise Katolik'tir.

Denizin bu tarafında Bakü adlı bir başka şehir bulunmakta olup Bakü Denizi adını buradan alır. Bu şehrin yakınında

bulunan bir dağdan siyah renkli bir neft[167] çıkar. Çok kötü kokuludur. Bununla birlikte halk bu nefti aydınlanmak için kullanır. Yılda iki kez develerini bu yağ ile yağlarlar. Çünkü böyle yapmazlarsa develeri uyuz hastalığına yakalanır.

Kafkas dağının eteğinde bulunan düzlükte Tümen Bey hüküm sürüyor. Bu kelime bizim dilimizde "lider, bin kişilik asker" anlamındadır. Bu Tümen Bey'in ülkesindeki halk, evlerini tabut şeklinde yapar. Tam olarak bu kitabın birinci bölümünde bahsettiğim evlerin benzeridir. Şöyle ki: Çatının bağlama tahtasını etrafı delik ve bir buçuk adım çapında yuvarlak bir ağaçtan yapıyorlar. Ona eğik tahtaları bağlıyorlar ve bunları tahtanın yukarısına tutturarak küçük bir daire meydana getiriyorlar. Sahiplerinin makam ve mevkilerine göre onları keçe veya kumaşlarla örtüyorlar[168]. Bir yerde oturmaktan usanır usanmaz bu evleri arabaların üzerine yükleyip başka bir yere gidiyorlar[169]. O askerlerin yanına döndüğüm sırada, Tümen Bey'in kızıyla evli bulunan Tataristan imparatorunun oğullarından biri geldi. Çünkü babası onu mülkünden daha yeni sürmüştü. Genç şehzadeyi bu evlerden birine kondurdular. Yere oturdu. Vatandaşlarından ve o memleketin halkından bir kaç kişi onu görmeye geldiler. Şehzadenin huzuruna çıkış şekli şöyleydi: Onun evine bir taş atımlık mesafeye vardıklarında eğer yanlarında silahları varsa yere bırakıyorlar, daha sonra kapı tarafına doğru birkaç adım atıyorlar ve dizlerini yere vuruyorlardı. Bunu iki üç defa tekrar ediyorlar, şehzadeye on

adım yaklaşıncaya kadar bu şekilde ilerliyorlardı. Ne istediklerini söylüyorlar veya arz ediyorlar, cevabı işittikten sonra arkalarını şehzadeye dönmeksizin geri geri geliyorlardı.

Ben birkaç defa bu Emir Tümen Bey'in huzurunda bulundum. Gördüğüm kadarıyla ömürlerini sarhoş olarak geçiriyorlar ve baldan yaptıkları şarabı içiyorlar.

Kafkas dağları hakkında konuşmuş ve o bölgenin ahalisinin durumları hakkında açıklamalar yapmıştım. Sonraları *Siyah Elbiseli*[170] rahiplerin birinden duyduğum bir hikayeyi anlatmak yersiz olmayacak. Kefe'de doğan bu adam bazı işleri yerine getirmek için bu diyara gönderilmiş, on ay önce gideceği yere doğru yola koyulmuş. Onun naklettiği sözler dinimiz ve geleneklerimiz bakımından faydalıdır. Rahip diyor ki, Sultanın topraklarından çıkınca Müslümanlardan bir fırkayla karşılaştım. Yanık bir şekilde ve dinlerinde olan taassubla: "Kâfirlere ölüm!" diye bağırıyorlardı. İran topraklarına yaklaştıkça bu fırkanın mensupları çoğalıyordu. Bu başıbozuk halk Bakü Denizi'nin kıyı yoluna koyuldular; Şamahı, Derbend ve Tümen'e geldiler. Sayıları epey çoğaldı. Her ne kadar bazıları silahlı değilse de Tezechia'nın taşrasında ve Kafkas dağlarının sınırında yer alan Terch adlı yere, yani çoğulukla Katolik Hıristiyanların yaşadığı bölgeye gelince, hepsini -kadın, erkek, çocuk- buldukları yerde öldürdüler. Ondan sonra, Yecüc ve Mecüc[171] topraklarına da girip -her ne kadar Yunan kilisesine bağlılarsa da- Hıristiyan halka diğer

Hıristiyanlara yaptıkları muamelenin aynısını yaptılar. Daha sonra Çerkeslerin topraklarına tekrar döndüler. Her ikisi de Karadeniz sınırında olan *Chipichr* ve *Charbatri*[172] yoluna koyuldular. Orada da insanları öldürdüler. *Titracassa* ve *Chremuch*[173] halkı bunlara karşı bayrak kaldırana, onlarla savaşıp hepsini dağıtana -öyle ki her yüz kişiden yirmisi canını kaybetti- ve kendi ülkelerinin tarafına kaçana kadar bu işten vazgeçmediler. Bu hikâyeden o dönemdeki Hıristiyanların acınacak hallerine vakıf olunabilir. Bu olay 1484 yılında meydana geldi[174].

Sizin için Derbend hakkında heyecan verici bir konuyu anlatacağım. Kapılardan birinden bu bölgeye girer girmez hisara varıncaya kadar her çeşit üzüm, meyve ve özellikle badem bulacaksınız.

Derbend'in diğer tarafında bazı yabani ağaçlardan başka hiçbir meyve bulunmuyor. Bu durum Derbend'in diğer tarafında on, on beş veya yirmi mil mesafeye kadar görülüyor. Bundan başka bir dükkânda her biri 750 belki daha fazla ağırlıkta[175] gemi demirleri gördüm. Bu nokta, buradaki insanların geçmişte büyük gemilere sahip olduklarını gösteriyor. Halbu ki şimdi onların en büyük gemi demirlerinin ağırlığı 150 veya 250 den fazla değil.

Şimdiye kadar bu sahifelerde bazı şeylerden bahsettim. Bunların bir kısmını duydum, çoğunu ise gözlerimle gördüm. Şimdi Tebriz'e dönelim ve Sultan Hasan Bey ve benim

aramda geçen şeylerden söz edeyim. Tebriz'e doğru yol aldığı sıralarda, Osmanlı Sultanı ile savaşacağı sözünü verdi. Fakat çeşitli ipuçlarını gördüğüm için inanmadım. O benim çıkarabildiğim kadarıyla yirmi ilâ yirmi dört bin arasında savaşçı süvariye sahipti. Geri kalanlar -altı bin kişi- ordunun ihtiyaçlarını temin için gelmişlerdi. Fakat kadınlar, çocuklar ve hizmetkârlar hakkında başka şeyler söylememe gerek yok. Çünkü bundan önce onlar hakkında yeteri kadar bahsetmiştim. Sekiz gün yolculuktan sonra sağ tarafa döndük ve Gürcistan yoluna koyulduk[176]. Karadeniz sınırındaki topraklara girdik Şah orayı yağmalamak istediğinden önceden kendi âdetine göre beş bin süvariyi öncü gönderdi. Onlar ilerlemek için en iyi yolu seçtiler; korulukları yakıp yerle bir ettiler. Çünkü askerin güzergâhı yüksek dağların ve oldukça büyük ormanların arasından geçiyordu. Yangın öyle büyüktü ki uzaktan alevleri görebildiğimizden hangi yoldan gitmemiz gerektiğini biliyorduk. Böylece yol Gürcistan topraklarında iki günlük yolculuk için hazır hale getirildi; ve Tiflis'e ulaştık. Burada yaşayanlar tıpkı diğer yerlerin ahalisi gibi kaçıştıklarından hiç bir mukavemetle karşılaşmadan şehri aldık.

Tiflis'ten Guri'ye ve etraftaki diğer yerlere gittik. Hasan Bey'in ordusu oraları da tıpkı bu bölgenin büyük bölümüne yaptıkları gibi yağmaladılar. Sonunda Hasan Bey, Gürcistan kralı Pancratio[177] ve onun komşusu Giurgura[178] kralıyla barış yaptı. Buna göre bu ikisinin Hasan Bey'e yirmi dört bin

duka haraç vermesi ve onun da Tiflis hariç olmak üzere bütün ülkeyi iadesi kararlaştırıldı. Bu yüzden Kral Pancratio ve Giurgura, vergi olarak dört parça Bedehşan yakutunu –nisbeten güzel idiler- ona gönderdiler[179]. Fakat bu mücevherler kaliteli yakutlar değillerdi –genel olarak Venedik'teki Saint Markes kilisesinin mihrabında halkın seyretmesi için konulmuş olan yakutlar gibiydiler-. Mücevherler Hasan Beyin eline ulaşır ulaşmaz bunlara kıymet biçmem için beni çağırdı. Ama onun yanına gitmeden önce, Kral Pancratio ve Giurgura'nın yanından gelen ve mücevherleri getiren elçiler bana adam göndererek, onlar da benim gibi Hıristiyan olduklarından, yakutlara iyi değer biçmem için ricada bulundular. Şah'ın huzuruna varınca, yakutları bana vermelerini emretti. Birini dikkatlice inceledim. Bana: "Ne kadar değer biçtiğimi" sordu. Ben de "Sanırım dört bin *duka.*" diye cevap verdim. Şah katıla katıla gülmeye başladı ve "Yazık! Yakutun değeri sizin ülkenizde oldukça pahalı... Ben mücevher değil, para istiyorum." dedi. Bu söz yayıldı ve hemen 4-5 tane *psons* toplandı. Ele geçirdiğimiz yerler sol tarafta Giurgura bölgesinin devamındaydı. Kral Pancratio'ya bağlı olan Koutais[180] küçük ve bir tepenin üzerinde yer alan bir şehirdi. Onun aşağısından üzerinde taştan köprü bulunan bir ırmak geçiyordu[181]. Bu köprüden geçip *Schender* tarafına gittiğinizde oldukça müstahkem, arasından büyük bir ırmağın geçtiği bir kale vardır. Gori'ye dört menzil mesafede yer almaktadır. Daha sonra başka bir dağdan geçtiğinizde Hasan Bey'in ülkesi olan Büyük

Ermenistan'a ulaşırsınız. Oradan üç günlük yol mesafesinde Loreo isimli bir kaleye ulaşırsınız ve oradan üç günlük yol mesafesinde bir dağa varırsınız ki Nuh[182] büyük tufandan sonra gemisiyle buraya oturdu.[183] Burası, eteğinde yer alan geniş düzlükle yüksek ve heyecan verici bir dağdır. Çevresi iki günlük yol kadardır. Bu dağın zirvesi yaz-kış karla örtülüdür. Bu dağa bitişik olarak küçük bir dağın zirvesi de karla kaplıdır[184]. Bu bölgeden iki günlük yol mesafesinde *Cagri[185]* kalesi yer alır. Bu kalenin etrafında Ermeniler oturmakta olup mezhepleri Katolik'tir. İki manastır vardır. Onların en önemlisi Alıncak[186] diye anılmaktadır. Bu manastırda, ilahî akşam yemeği ayinini bizim yaptığımız gibi ve kendi dillerinde eda eden Saint Benette cemaatinden bin kişi yaşıyor. Onların reisi benim Venedik'e dönmemden sonra vefat etti ve o hânedanın efradından biri buraya geldi (Venedik'teki Saint Giovanni Paolo kilisesinde konakladı). Bu kişi, Saygıdeğer Venedik Cumhurbaşkanı'na ve Roma Papa'sına benden bir tavsiye almak ve bahsettiğim rahiplerin reisi olmaya nail olmak için benim evime geldi. Çünkü o, ölen rahibin kardeşiydi.

Hasan Bey, Kral Pancratio ve yukarıda zikredilen Giurgura ile sulh yaptıktan sonra on dört bin *duka*yı alıp Tebriz'e dönmek için hazırlandı. Orada Şah'ı, Osmanlı Türkleri ile savaşma konusunda kararlı bulunca, Tatar toprakları yoluyla kendi ülkeme dönmek için izin istedim. Hasan Bey'in elçisi ve pek çok Tatar tüccarı ile yola koyuldum. Seyahatnâmenin

başlangıcında yazdığım gibi Tataristan imparatorunun kardeşinin oğlu Edelmugh'un oğlu Hagmeth'in, babasının ölümünden sonra yukarıda bahsedilen imparatorun yanında büyüdüğünü, imparatorun onu oğlu gibi gördüğünü anlattılar. Önce lütuf ve iyilikler göreceğimden emin olduğumdan onun yanına gitmeyi çok istedim. Ama o sıralarda öyle şiddetli savaşlara tutuşmuştu ki yoluma devam etme cesaretini gösteremedim ve mecburen onu görmekten vazgeçtim. Bizim peygamberimizin doğumundan sonra 1478 yılında Tebriz'e döndüm.

Tebriz'e varınca, Sultan Hasan Bey'i hasta bir halde buldum. Ertesi gece -Epiphany günü- vefat etti[187]. Ondan geriye, üçü bir anadan ve biri diğer anadan dört oğul kaldı[188]. Aynı gece o üç kardeş, üvey kardeşleri olan dördüncüyü boğdurdular[189]. O yirmi yaşlarında bir genç idi. Daha sonra ülkeyi kendi aralarında paylaştılar. Bundan sonra ikinci kardeş en büyük olanı öldürüp kendisi padişah oldu. Şimdi padişahlık yapıyor[190]. Ortamın karmakarışık olduğunu görünce -Uzun Hasan Bey'den ve oğullarından gitmek için izin istemiştim ve onlar da güzel işlerin hatırına rıza göstermişlerdi- Erzincan'a giden ve aynı zamanda orada oturan bir Ermeni ile yola koyuldum. İran'a götürdüğüm yardımcılarımdan sadece Scalvonie halkından bir oğlan benimle kalmıştı; Bu yolculukta da yine benim yanımdaydı. Eski, yırtık pırtık bir elbise giydim. Karışıklıkların ve çatışmaların korkusundan -genellikle padişahların ölümünden

sonra ortaya çıkar- gece-gündüz hızlı bir şekilde sürekli at sürdüm. 31 Nisan'da Erzincan'a vardım. Bir ay orada kalıp Haleb'e gitmek için Haleb kervanını bekledim. Erzincan'dan yola koyulduktan sonra *Cymis, Arapgir ve Casseg'den*[191] *geçtim.* Bunlar küçük şehirlerdi. Daha sonra Malatya[192] adlı, ticaret merkezi durumunda ve Mısır Sultanı'nın ülkesinin sınırında olan güzel bir şehre vardık. Erzincan'dan bu şehre kadar çok fazla dağlar ve dereler vardır. Yolları bütünüyle taşlıktır. Yolda, ahalisi çok fazla olmayan beldelere ve evlere rastladık. Malatya'ya vardığımızda, gümrük memuru benim de içinde bulunduğum kervanın arasında aşağı yukarı dolaşıyor ve vergi vermesi gereken kişileri dikkatlice teftiş ediyordu. Bu esnada ben bir köşeye oturmuş, kervanın hareket etmesini bekliyordum. Kervancılardan biri yanıma gelip "Senin mesleğin nedir? Senin Kudüs'e -bizim dilimizde Hierusalem- gittiğini söyledikleri için gümrük memuru senden beş *duka* isteyecek. Şimdi onun yanına git kendini muaf eyle." dedi. Ben de o memurun yanına gittim. Bir torbanın üstüne oturmuştu. "Benden ne istiyorsun?" diye sordum. Beş *duka* ödemem gerektiğini söyledi. Bütün kervancıların şahitlik etmesine (onlara daha önce oğlumu aramak için *Siyo*'ya gittiğimi söylemiştim) ve ben de türlü bahâneler iler sürmeme rağmen bu parayı muhakkak ödemem gerektiğini söylüyordu. Siyo, İran'da ve etrafındaki ülkelerde hakkında çok şey söylenen bir şehirdir. Bizim dilimizde ….[193] manasına gelen sakız denilen şeyin ticareti oldukça revaçtadır. Neyse, bu tartışma esnasında, gümrük memuru ile

tanış olan bir adam beni işaret edip ona: “Bırak gitsin.” dedi. Ama o sürekli “Her hâlükârda paranı vereceksin.” diyor, inat ediyordu. Bunun üzerine öbür kişi onun burnunun üzerine yumruğunu bindirdi ve “Cehennem ol!” dedi. Bu arada onun burnundan kan akmaya başladı: ”Ey ahmak, Ey cahil deli!” diye bağırdı. İyi kalpli kişi beni kavgadan dışarı çıkarıp vedalaştı. Sonra bir ata binip kervana katıldım. Yine yolculukta idim. Türlü güzellikteki memleketleri, kaleleri, şehirleri geçtim. Nihayet Fırat’tan geçip Haleb’e ulaştım.

Halep hakkında bir şey söylemeyeceğim. Çünkü herkes onun hakkında yeteri kadar bilgiye sahip. Şu kadarını diyeyim ki büyük ve mühim bir şehir olup ticaret revaçtadır. Halep’den ayrılma zamanı gelince bizim tüccarlarımız bana bir mekkâri[194] yani bir kılavuz verdiler. Onunla ve hizmetkârımla birlikte deniz kıyısına doğru yani Beyrut[195] tarafına hareket ettik Trablusşam’ın[196] tam karşısında deniz kenarına ulaşınca, avlanmakta olan kalabalık bir Memlük[197] topluluğu gördük. Onlardan bazıları benim kılavuzumu gördüler ve yolumu kesmek için dizginlerini çektiler. Ben onların bize eziyet etmek niyetinde olduklarını görünce hizmetkârıma, kendisinin ve kılavuzun önden gitmelerini, benden biraz uzaklaşmalarını, sonra onlara kavuşmak için yavaşça arkalarından geleceğimi söyledim. Onlar iki ok atımlık mesafe kadar benden uzaklaştılar. Yolun kenarında biraz gittikten sonra Memlüklerden biri “A-hay! Baba duyuyor musun?” diye bağırdı. Süklüm-püklüm bir

şekilde onun yanına varıp: “Ne istiyorsun?” dedim. “Nereye gidiyorsun?” diye sordu. “Kötü kader nereye sürüklerse, kısmet…” dedim. Bu sözlerden neyi kastettiğimi sordu. “Hazret-i Meryem’e yemin olsun ki on iki ay önce bir tüccara bir yük ipek satmıştım. Paramı almak için onu Halep’te aradım ama bulamadım. Şimdi Beyrut’a gittiğini duydum. Şu anda kendi çaresizliğimin arkasına gidiyorum.” dedim. Bu sözler onun gönlünde öylesine tesir yarattı ki bana acıdı. “Git ey yoksul adam, Allah sana yardım etsin.” dedi. Yoluma devam edip kılavuza yetiştim. Beni görünce gülüp: “Hey! Hey! Hey!” dedi. Ona göre Memlüklerin pençesinden kurtulmak için iyi bir tedbir almıştım. Çünkü o ne Türkçe biliyordu ne de Fas dili[198]. Böylelikle Beyrut’a vardık. Birkaç gün sonra bir gemi Kandiye’den Beyrut’a geldi. Dönüşünde ona binip Kıbrıs’a gittim. Oradan Tanrı’nın yardımıyla Venedik’e geldim.

Şimdi, o beldelerin yolları ile ilgili şeylerden feragat edeyim. Dünyanın o bölümündeki insanların Hıristiyanlarla birlikte yaptıkları hurafeler hakkında, birazcık da dinî iki yüzlülükleri ve kötü davranışları hususunda birkaç söz söylemek uygun olacaktır.

Şamahı’ya vardığımda hastalanıp küçük bir hastahânede yattım. Orada eyvanın altında bir mezar gördüm. Sakallı ve uzun saçlı bir ihtiyar oturmuştu. Baştan ayağa çıplak idi. Sadece ayıp yerlerini önden ve arkadan küçük bir parça ile örtmüş ve yere serilmiş olan hasırların üstüne oturmuştu. Ona

selam verip “Ne yapıyorsun?” diye sordum. Babasını koruduğunu söyledi. Babasının kim olduğunu sordum. “Bu mezarda uyuyan kişinin yaptığı gibi komşusuna iyilik yapan kişidir.” cevabını verdi. Daha sonra “Otuz yıl yani bütün ömrüm boyunca onun komşusu idim. Şimdi o öldü. Aynı şekilde onun arkadaşı olmak için yanındayım. Ben ölünce beni de hemen buraya gömecekler. Bundan başka dünyayı yeteri kadar gördüm. Şimdi ölüm zamanına kadar onun yanında bu şekilde kalayım.” dedi.

Başka bir gün Tebriz’de idim. Ölülerin hayırları günüydü ve halk ogün bir merasim yerine getiriyordu. Bu tür günler sadece onlar arasında yaygın değil aynı zamanda Hıristiyanlar arasında da tesadüf ediliyordu. Mezarlığa gitmiştim ve uzaktan seyrediyordum. Bir mezarın yanına oturmuş bir adam gördüm. Çok sayıda kuş, özellikle kargalar ve çaylaklar onun etrafında sıçrayıp oynaşıyorlardı. Bir ölünün cesedi sandım. Orada bulunan kişilerden “Bu nedir?” diye sordum. “Yaşayan azizlerden ve pirlerden biridir. Onun gibi bir adam hiçbir ülkede bulunmuyor.” diye cevap verdiler. Sonra “Bu kuşları görüyor musun? Her gün buraya gelip taneleri topluyorlar. Bu adam onlardan birini çağırdığında o kuş hemen onun yanına gidiyor, çünkü o adam Allah’ın evliyasıdır.” dediler. Sonra benden gidip onu yakından görmem için ricada bulundular. Daha yakına gittik. Bir taş atımlık mesafe kadar vardık. İhtiyar adam et ve diğer yiyecekler bulunan bir kap ile görülüyordu. Kuşlar, ondan

tane almak için ihtiyarın suratının yakınından bile uçuyorlardı. Ama o, kuşları eliyle yere bırakıyor, bazen onlara bir parça et veriyordu. Halk, kendi tasavvuruna göre onun kerametleri hakkında hikâyeler anlatıyordu. Bütün bunlarla birlikte bu konuşmaların akıllı insanların yanında, delilik ve hezeyan belirtilerinden başka bir şey göstermeyeceği mümkündür.

Bir başka zaman Şah'ın yardımcılarından olup sarayda sofraya oturan bu dervişlerden birini gördüm. Bu sıralarda Sultan Hasan Bey, şimdi Türkmen Ülkesi diye anılan Büyük Ermenistan'da idi. İran'a gelip o sıralarda İran ve Çağatay hükümdarı olan Cihan Şah ile savaşmak istiyordu. Bu derviş gelip şah ve saray ileri gelenlerinin sofrada olduğu sırada elindeki asayı kapların ortasına fırlattı. Bazı şeyler söyleyip bütün kapları kırdı. Bu eblehi herkes iyi bir ebleh sanıyordu. Şah, dervişin ne söylediğini sordu. Dervişin söylediklerini anlamış olanlar: "Diyor ki şah muhakkak zafer kazanır ve düşmanlarını tıpkı kırılmış olan tabaklar gibi mağlup eder." dediler. Şah "Doğru mu söylüyorsunuz?" diye sordu. Herkes dervişin böyle şeyler söylediğini tasdik edince, Şah, savaştan dönünceye kadar onu koruyup kollamalarını emredip onu yüceltme ve saygı gösterme sözü verdi. Şah savaşa gidip düşmanını yenip öldürdü, bütün İran'ı hattâ Herat'ı aldı. Bütün ülkeyi kendisine tâbi kıldı. Sonraları sözünü unutmadı O eblehi yanına getirmelerini ve ona saygılı davranmalarını emretti.

Bu zaferden sekiz ay sonra ben de oradaydım onun

diğerleriyle olan davranış tarzını gördüm. Bu kişi, her gün belli saatlerde onun tekkesine giden kişilere yemek veriyordu. Önce herkesin oturmasını ve halka oluşturmasını emrediyordu. Onların sayıları hiç bir zaman iki yüz kişiden az ve beş yüz kişiden fazla değildi. İyi yaşıyor, güzel elbiseler giyiyordu. Şah göç ettiğinde, bozkıra veya ovaya gittiğinde derviş de bir cübbe giyiyor, onu bir katıra bindiriyorlar, ellerini ön taraftan cübbenin altından bağlıyorlardı. Bazı kereler tehlikeli delilikler gösteriyordu. Bunun gibi dervişlerden pek çoğu yaya olarak onun yanında gidiyorlardı.

Birgün, benimle arkadaş olan bir Türk'ün çadırında oturmuştum ki bu dervişlerden biri girdi. Benim Türk arkadaşım ona "O deli dervişin durumu nasıl, acaba delilik yapıyor mu, sohbet ediyor mu ve yemek yiyor mu?" diye sordu. "Her ay dönüşümlü deliliği var. Bazen iki üç gün bir şey yemiyor ve öyle delilikler yapıyor ki mecburen onu zincire bağlıyorlar. Güzel konuşuyor ama hepsi manasız ve amaçsız sözler. Ona her ne verirlerse yiyor. Ama bazen elbisesini diğer başka şeyleri parçalıyor." dedi. Asanın fırlatılması ve tabakların kırılması hikâyesini bu kişiden duymuş idim. Bu hikâyeyi gülümseyerek bana izah etti. Türk arkadaşım ona : "Bütün bu harcamalar için parayı nereden temin ediyorsunuz?" diye sordu. "Bu iş için belli bir miktar ayrılmıştır. Eğer onlar Divan'dan daha çok para isterlerse tekrar ödenir." diye cevap verdi. Böylece şu neticeye ulaşıldı: O dmemleketlerdeki delilerinin işleri iyidir, dervişler daha az

zahmet ve çalışma ile para kazanabiliyorlar.

Şimdi ölülerin hatırlanması konusundan bahsedeyim. O diyarın halkı ölmüşlerini anmak isterlerse çok sayıda erkek, kadın, yaşlı ve çocuk mezarlıkta toplanıyorlar. Toplu olarak hocalarla oturuyorlar ve yanan mumları ellerine alıyorlar. Hocalar dua ediyorlar veya sessizce bir şeyler okuyorlar. Duadan sonra etleri bu mezarların bulunduğu yere getirmelerini emrediyorlar. Öyle ki sokaklar mezarlığa geliş-gidiş yapan halk yüzünden dolup taşıyor. Bu mezarlığın alanı dört beş mildir. Yoksullar mezarlık yoluna uzanıyorıp sadaka talep ediyorlar. Bazıları ise kendilerine sadaka verilmesi karşılığında işlerinin iyi gitmesi için dua etmeyi öneriyorlar. Taşları, mezarların üzerine dik olarak yerleştirmişler, levhaların üzerine de mezarda yatan kişinin adını yazmışlar. Bu kabirlerin bir kısmı küçük bir namaz yeri olarak çevrilmiş. Onların hurafelerini göstermek için bu kadarı kâfidir.

Şimdi onların din ve imandaki iki yüzlülüklerini açıklamak için bir hikâye anlatacağım. Umarım Tanrı biz Hıristiyanlara nasip etmez. Yani ya biz bu ikiyüzlülüğü yapmayız veya eğer yaparsak şimdi hikâyesini dinleyeceğiniz o kişinin tutulduğu gibi ilahi sona düçar oluruz. Bana göre birinci şık bizim için iyidir; ama ikinci şık da kötü değil.

Dindaşlarının nazarında Allah'ın kölesi sayılan Müslüman bir kişi vahşi yaratıklar gibi çıplak yaşıyordu. Din ve gelenek hakkında çok konuşmuş, vaazlar vermiş ve iyi bir şöhret

meydana getirmişti. Cahil insanları kendi taraftarı yapmakla birlikte buna kanaat göstermedi. Kendi etrafını duvarla çevirmek istedi. Kırk gün oruç tutacak ve bir şey yemeyecek gibi görünüyordu. Bu çileyi sağlıklı bir şekilde sona ulaştıracağından ve vücuduna bir hastalığın girmeyeceğinden emindi. Ustalığın ve güçlülüğünü ispatlamak için hazırlanıp, bu niyetle bir miktar kerpiçi kendisi için koruluğa götürmelerini emretti. İhtiyar bu kerpiçle çamur ve tuğla -bu diyarda kullanılıyor- kullanarak dairesel bir kulübe yaptı. Kendini buraya hapsetti. Kırk gün sonra onu sağ salim buldular. Halk şaşkınlıktan parmaklarını ısırdı. Ama diğerlerinden daha akıllı olan bir adam kulübede çok az da olsa et kokusu aldı. Bu durum toprağı kazmalarına sebep oldu ve böylece ihtiyarın sihiri ortaya çıktı. Bu olay padişahın kulağına gitti. Padişah, onun müridlerinden birini ve Kazaskeri yakalamalarını emretti. Onlar, çok az bir işkenceden sonra açıkladılar: O, duvarda bir delik açmış, kadı da geceleyin bir boruyu oradan sokmuş, çorba, et ve diğer gıda maddelerini ihtiyara ulaştırmıştı. Sonra kazaskeri ve müridini öldürdüler.

O memleketlerin halkının Hıristiyanlara karşı benim de tanık olduğum kötü davranışlarını açıklamak için, 1487 Aralık'ında İran'da *Pietro di Guasco* adlı bir adamdan dinlediğim bir hikâye anlatacağım.

O, Ceneviz ahalisinden olup Kefe'de dünyaya gelmişti. Ben İran'da bulunduğum sırada oraya gelip üç ay müddetle

yanımda kaldı. O, bu diyarların haberlerini topluyordu. Şöyle anlattı: “Bir gün Tebriz’de idim. Her yerde zengin bir tüccar sayılan Choza Mirech[199] adlı bir Ermeni sarraf dükkânında oturmuştu. “Hacı” denilen yaşlı dervişlerden biri onun yanına gelip onun Hıristiyanlıktan vazgeçip Müslümanlığa girmesini istedi. Choza edepli bir şekilde cevap verip yakasını bırakması ricasında bulundu. Ama öbürü aynı şekilde dinini terk etmesi için ısrar etti. Choza *dirhem* ve bir *dinan* ona gösterip adamı yumuşatmak istedi. Ama Hacı *dirhem* ve *dinan* almayıp onu dininden döndürmekte ısrar etti. Sonunda Choza Mirech “Kendi dininden vazgeçmeyeceğini ve bu güne kadar olduğu gibi yine İsa Mesih’in dininde kalacağını.” söyledi.

Bundan sonra o aşağılık adam diğer adamın kılıcını çekip Choza’nın kafasının ortasına öyle bir indirdi ki adamcağız öldü. Sonra ihtiyar hemen kaçtı. Choza’nın otuz yaşlarında bir oğlu vardı. O sıralarda dükkânda veya etrafta bir yerde idi. Babasını öldürülmüş bulunca, ağladı, dükkândan dışarı çıktı, saraya gidip haberi Padişah’a ulaştırdı. Padişah bu hadiseden dolayı çok kızıp Hacı’yı yakalamaları emrini verdi. Bir kişiyi onu getirmeleri için derhal etrafa gönderdi. Sonunda adamı iki gün sonra Tebriz’e iki günlük yol mesafesinde olan Merend’de yakalayıp Şah’ın huzuruna getirdiler. Şah bir hançer istedi ve onu kendi elleriyle öldürdü. Cesedini sokağa atmalarını, köpeklerin yemesi için bırakmalarını emretti: “Acaba Muhammed’in dinini yaymanın

töresi ve yolu bunun o adamı öldürmesi midir?” diye sordu. Gece olunca, onun dininde sıkı taassubu bulunan halktan bir grup, Derviş Kasım’ın yanına gittiler. Bu adam şimdiki Padişah’ın babası Uzun Hasan’ın türbesinin mütevellisi ve bizim tabirimize göre hastahânenin de yöneticisi olup, eski şahın hazinedarlığını uhdesine almış saygın ve tanınmış biriydi. Halk ondan, Hacı’nın naaşını köpekler yemesin diye kaldırmak için izin istediler. O işin sonunu düşünmeyip kaldırmaları için rıza gösterdi. Halk cesedi kaldırıp defnetti.

Bu haber hızlı bir şekilde Şah’ın kulağına ulaştı. (Çünkü adamın cesedini attıkları sokak sultanın sarayına yakındı). Şah, Derviş Kasım’ı yakalayıp yanına getirmelerini emretti. Onu görünce: “Benim emrime aykırı hükmetmeye nasıl cesaret ediyorsun? Çok iyi, bırakınız ölsün.” dedi. Hemen onu da öldürdüler. Ondan sonra “Halk benim emrimden dışarı çıktığı için, şehrin bütün halkına layık olduğu şeyi vermeli ve yağma yapmalı.” dedi. Bunun üzerine şahın adamları yağmaya girişip ahaliye korku saldılar. Bu iş üç-dört saat sürdü. Daha sonra Şah “Yağmadan vazgeçmeleri” emrini verdi. Fakat şehir halkına altın para ile ödemeleri şartıyla düşük bir meblağ vergi saldı. Nihayet bir kişiyi Choza Mirech’in oğluna gönderip ona baş sağlığı diledi. Oldukça güzel ve cömertçe bir konuşma yapıp onu okşadı. Çünkü maktul Choza Mirech saygın, oldukça meşhur ve zengin bir tüccar idi. Bu anlattıklarım, o memleketlerde Hıristiyanların nasıl kötü davranışa maruz kaldıklarını göstermeye

yeter[200].

Seyahatnâmem burada sona eriyor. Ben konuları, en güzel tertibe ve düzene riayet ederek, büyük şeylerin, mekanların ve zamanların zıtlıklarına dikkat çekerek açıkladım. Tanrı'mıza ve İsa Mesih'e şükürler olsun ki biz Hıristiyanların, özellikle çok değerli ve saygın Venedik şehrinde doğmuş olanların, hepsinden çok onun lütfunun ve yardımının kefili oldukları doğrudur. Ondan daha doğru olan ise vahşi halkların bütün terbiye ve güzel geleneklerden yoksun, yollarının ve törelerinin kötülük olduğudur.

JOSAPHAT BARBARO'NUN SEYAHATNAMESİ'NİN EKİ

Müellif'in Padova şehrinin Kardinali Piero Baroci'ye Baltracan bitkisinin vasıflarını anlatmak için yazdığı mektuptur.

Benim Önderim,

Çoğu günler o saygın kişi ile Padova dağlarında vaktini geçirme saadetinde olan Anzolo kardeşimden, bitkilerin, özellikle herkes tarafından tanınmayan bitkilerin vasıflarını duymaktan ne kadar zevk aldığınızı işittim. Bu yüzden istedim ki o hazret karşısında bir vazifeyi aklımdan çıkarmayayım. Bu cümleden Tataristan ve Tana'da ikamet ettiğim sıralarda bazı bitkiler gördüm. Bunların birinden bahsedeyim.

Tataristan topraklarında adına *Baltracan* dedikleri bir bitki vardır. Eğer onu elde edemezlerse oldukça sıkıntı çekerler; özellikle yemek için bir şey yetişmeyen uzun ve geniş bozkırda bir yerden bir yere gidemezler. Sadece bu bitki onların yemek ve güç kaynağıdır. Bu yüzden bu bitkinin kökleri yeşerir yeşermez tüccarlar, uzun ve uzak yolculuğa çıkmak isteyen kişiler emin bir şekilde yola koyulurlar. "Geliniz gidelim, çünkü Baltracan yeşermiştir." derler. Eğer onların kölelerinden biri bu bitkinin yeşerdiği mevsimde

kaçarsa onu takip etmekten vazgeçiyorlar. Çünkü o nereye giderse kuvvetini temin edeceğini biliyorlar.

Tatarların ordusu hareket ettiğinde bu bitkiden atların terkisine veya kendi sırtlarına çok miktarda yükleyerek taşıyorlar. Hoş kokulu olduğundan ağırlığından şikâyet etmiyorlar.

Bu bitkiden Tana'ya her getirdiklerinde biz tüccarlar hemen ondan yiyorduk. Söylenmemiş olmasın, ben Venedik'e döndükten sonra elçi sıfatıyla Arnavutluk'a gittim. Beş yüz kişi ile Kirvasi'den geçerken yolun kenarında Baltracan'ı buldum ve yemeye başladım. Diğerleri ondan tatmak istediler ve onu damak tatlarına uygun buldular. Herkes bu bitkiden birkaç deste alıp atlarının terkisine veya kendi sırtlarına yüklediler. Sadece yeme için değil aynı zamanda yemek ve kokusu yönüyle ihtiyaç duymuşlardı. Arnavutlar: "Baltracan! Baltracan!" diye bağırıyorlardı. Sonraları bu bitkiyi Padovana'daki Terrarsa'da da buldum. Bu, o dağlarda Baltracanları aradığım sıralarda idi. Şimdi birkaç kelime de onun vasıflarını anlatmak için sarf edeyim. Bu bitkinin yaprağı lahana veya yağ şalgamına (rape) benzemektedir. Kökü bir adamın parmağından daha kalındır. Tohuma ulaştığında uzunluğu bir buçuk metreden[201] fazladır. Her bir yaprağın kök ile arası yaklaşık çeyrek metredir. Bu bitkinin tohumu *rezene* tohumuna benzer ama daha büyüktür. Yemeği acı ve lezzetlidir. Bu bitkinin yeşerdiği mevsimde taneleri yumuşak kısmına kadar gevrektir. Yemeği kepeklenmiş turunç yemeği

gibidir. Tadını değiştirmek için başka bir şeye gerek yoktur. Bu yüzden tuzsuz yenilebilir. Sanırım bu bitkinin tohumları diğer bitkiler gibi özellikle ılıman yerlere ve iyi topraklara ekilebilir. Her sap kendine mahsus bir kökte durur. Bu bitkinin kabuğu sarıya çalan yeşildir.

Eğer bir kişi onu onun özelliklerini bilirse tohumlarını da bileceğini sanıyorum. Tatarlar ve bu bitkiyi tanıyan diğer milletler yapraklarını bir kazanda pişirip, şurubu soğur soğumaz şarap gibi içerler ve çok lezzetlidir derler. Ben de tecrübeme dayanarak bunu tasdik ediyorum. O hazrete arz ve bağlılıkla.

Aciz Kul Josaphat Barbaro.

Venedik, 23 Mayıs 1491.

[1] Tana, Yunanlıların Tanias, Türklerin Ten adını verdikleri Don Irmağı'nın mansıbında yer alan Azak şehridir. XIII.-XV. Yüzyıllarda burası Venedik ve Cenevizlilerin önemli ticaret kolonilerinin bulunduğu bir yerdi. Aynı zamanda her iki cumhuriyet de burada konsolos bulunduruyordu.

[2] Tatar adı İdil boyu Türklerine verilen umumî bir ad olup, Moğol istilası sırasında askerî teşkilatın, istilâdan sonra Altınordu Devleti kurulduğunda idarî teşkilatın başında bulunan Tatarlara izafeten verilen bir isim idi. Bundan dolayı, gerek Ruslar gerekse İslâm dünyası tarafından Moğolların

hakim olduğu sahalardaki ahaliye denilmiştir. Bu cümleden olarak Tatar adı etnik değil, daha çok siyasî anlam ifade etmektedir. Barbaro'nun temas ettiği Tatarlar, İdil boylarında bulunan ve Kazan Türkleridir.

[3] Metinde Ledil. Türkler bu ırmağa Etil veya İdil, Ruslar ise Volga diyorlardı.

[4] Azak Denizi, Zabachi, İschaback Denghissi veya The Palus Maeotis diye de anılmaktaydı.

[5] Akkerman şehri. Cenevizliler buraya Moncastro derlerdi.

[6] İran menşeli olduğu öne sürülen bir kavimdir. Çinliler "An-tsi", Romalılar "Alani", Müslüman coğrafyacılar ise "el-Lan", "Lan" veya "As" diye isimlendirmişlerdir. Bkz. Akdes Nimet Kurat, *IV.–XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, s. 15. Ayrıca bkz. R.Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1985.

[7] Metinde Contepe

[8] Metinde Gulbedin

[9] Kandiye.

[10] Metinde her ne kadar sekizinci kişi olarak kendisinden bahsetmişse de görüldüğü gibi sadece yedi kişinin ismini zikretmektedir.

[11] Metinde Miglio olarak verilmişse de ilerleyen sahifelerde bunun Darı olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden darı diye tercüme edilmiştir.

[12] İtalya'da bir yer adı.

[13] Hıristiyanların baharın ilk günlerine tesadüf eden yortuları.

[14] Errân veya Arrân, Kür ile Aras nehirleri arasında kalan bölgenin adı olup, İslâm coğrafyacılarının eserlerinde bazan Arapça kaidelere uydurulmaya çalışılarak "el-Ran" diye de geçer.

[15] I. Seyyid Ahmed Han, 1433?-1465?

[16] Metinde Hedighi

[17] Metinde Navrus

[18] A. N. Kurat'a göre, Uluğ Muhammed Han Çingiz soyundan olup, Tuka-Timur budağına mensuptur. Babası İçkili Hasan'dır. Altınordu devletinde meydana gelen iç savaşlara katılmış ve 1419'da Saray'ı ele geçirdiyse de

karışıklıkların önünü bir türlü alamamış, 1427'den sonra Kırım ve Taht İli'ni bırakmak zorunda kalmıştır. 1436 sonları veya 1437 başlarında Kırım'ın kuzeyinde bulunan Moskova knezliğinden arazilerinde bir müddet kalma talebinde bulunmuş, ancak onların izin vermek yerine büyük bir ordu ile saldırıya geçmeleri üzerine onları Belev şehri yakınlarında ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Akdes Nimet Kurat, *IV.–XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, s. 154-155.

[19] Metinde Hedighi'nin oğlu Navrus

[20] Bu bilgi elbette bütünüyle doğru değildir. Karadenizin Kuzeyinde bulunan Türklerin İslâmiyete girmeye başlamaları Bulgar Türkleri zamanında, daha X. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Müellif, Kıpçak bozkırlarında bulunan ve Altınordu Devleti'nin varisleri olan bütün toplulukları Tatar olarak adlandırdığından bu ikincilerin müslümanlaşmalarını yeni bir olgu gibi takdim etmektedir.

[21] Kiçi Muhammed.

[22] Uluğ Muhammed'in Altınordu tahtını ele geçirdiği sıralarda ona karşı isyan eden Timur oğlu Küçük Muhammed Han.

[23] Metinde Tabacche. Azak Denizi.

[24] Bakır veya gümüşten eski Venedik parası.

[25] Çerkes?

[26] Bir batman sekiz kilodur.

[27] Ordu tabiri konar-göçer grupların topluca bir mahalde bulundukları durum için, mahsusen ahali, halk anlamına gelmektedir. Ordu kelimesini karşılamak için günümüz Türkçesinde “kamp” kelimesi kullanılmaktadır. Öte yandan “Ordu” kelimesi anlam kaymasına da uğrayarak sadece silahlı kuvvetler anlamında kullanmaktadır. Metinde sık sık geçen “ordu” tabiri ilk anlamı ile “ahalinin topluca bulunduğu yer” ifade edilmektedir.

[28] Bahadır kelimesi yiğit, cesur anlamına gelmektedir. Yazar elbette bu manayı öğrenmiştir. Ancak, bahsettiği kişilerin davranışlarından hareketle onların gözünü budaktan sakınmayışını tasvir etmeye çalışmaktadır.

[29] Metine “Noi mahe torna!” ifadesi yer almakta olup, eserin Farsça ve İngilizce tercümelerinde metnin akışına bakarak “Asla geri dönemezsin!” diye anlamlandırılmıştır.

[30] Johannes Shiltberger de Tatarlar arasında bulunduğu dönemleri anlatırken atların küçüklüğüne dikkat çekmiştir. Bkz. *Türkler ve Tatarlar Arasında*, çev. Turgut Akpınar, İstanbul 1995, s. 91.

[31] Anlamlandırılamadı.

[32] Venedik'te tüccarların toplandığı yer.

[33] Gece Bekçisi.

[34] Belki Çaputçu?

[35] Josaphat veya İtalyanca'da yaygın kullanım şekliyle Giosafa, Yusuf isminin Batı dillerindeki telaffuz şekli olduğundan Türkler'in ona Yusuf dediğini hatırlatıyor.

[36] Belki Beyverdi, ki eserin Farsça tercümesinde de aynı kanaat dile getirilmiştir.

[37] Chippiche veya Kippike?

[38] Kabarday?

[39] Kaytaklar bir Kafkas kavmidir.

[40] Metinde Seuostopoli.

[41] Yukarıda Tetari diye geçmiştir.

[42] Azak Denizi ile Volga/İdil Irmağı arasında kalan bölge kast edilmektedir. Bölge Müslüman coğrafyacılar tarafından yüzyıllar boyu Deşt-i Kıpçak diye anılmıştır.

[43] Kırım sahil bölgesi Osmanlı hâkimiyetine geçinceye kadar Hazar Türklerinin bir hatırası olarak Hazaria adını taşımaya devam etmiştir.

[44] Vlubi, Uluğ Bey ya da Uluğ Muhammed Bey olmalıdır.

[45] İnkirman olmalıdır.

[46] Solhati ya da Eski Kırım.

[47] Kerç.

[48] Balıklava.

[49] Soğdak

[50] Bu sıralarda Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmed idi.

[51] Eminachbi.

[52] Menglieri.

[53] Ottomuo.

[54] Azak (Tana) şehrinin Timur tarafından tahrip edilmesinden sonra Kırım'ın güney sahilinde yer alan Kefe şehri hızla gelişmeye ve önemli bir ticaret merkezi haline gelmeye başladı. Burası kısa süre içinden Karadeniz ve

Akdeniz sahalarından gelen tüccar ve ticaret emitası ile Kırım, Rusya, Kıpçak bozkırları, İdil boyu ve Kafkaslardan hattâ daha uzaklardan gelen eşya, emtia, esir ve bilhassa balık ticaretinin (ya da değiş tokuşunun) yapıldığı bir merkez durumuna yükseldi. Şehir daha sonra Osmanlı hâkimiyetine girdi. Osmanlıların Kefe'yi ele geçirmesi ve bölgedeki olaylar için bkz. Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, Ankara 2000; Akdes Nimet Kurat, *Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri*, s. 212 ve devamı.

[55] Yani at koştururken geriye doğru dönerek ok atma usulü. Bu usül Türklere mahsustur.

[56] Eski Kırım.

[57] Metinde Kitcherhan.

[58] Seyyid Ahmed'in Kardeşi Murtaza Han olmalıdır.

[59] Astarhan, Astrahan, Estirhan, Eçtirhan, Ecderhan, Ejderhan, Hacitarhan, Tsitarhan gibi isimlerle de annılan ve İdil ırmağının Hazar Denizi'ne döküldüğü yerde yer alan şehrin adıdır. XV. yüzyılda Küçük Muhammed'in torunu, Mahmud'un oğlu Kasım Han tarafından burada Astrahan Hanlığı kurulmuştur. Şehir mühim bir ticaret merkezi olması yüzünden sık sık istilâlara uğramış ve dahilî istikrarsızlıklar yaşamıştır. Barbaro'nun bölgede bulunduğu sıralarda da benzeri kargaşalıklar yaşanmaktaydı. *İslâm Ansiklopedisi*,

I/682.

[60] Eserin Farsça tercümesinde “marchetto”nun birbuçuk “penny”den daha az değerde olduğu belirtilmiştir.

[61] Kazan şehri İdil ırmağı boyunda yer alan en eski Türk şehirlerinden olup, burası bölgenin en önemli ticaret ve kültür merkezlerinden biri idi. Barbaro’nun buradaki tespiti Kazan Hanlığı ile ilgilidir. Kazan Türklerine Tatar denilmesi de Altınordu hâkimiyetinin mirasıdır.

[62] Hazar Denizi.

[63] Litvanya’da bir şehir.

[64] Varşova.

[65] Zifilis.

[66] Venedik doju.

[67] Osmanlıların Eğriboz’u almalarından sonra Osmanlı-Venedik savaşları kızışmış, Venedikliler, Osmanlılara doğu tarafından cephe açmak gayesiyle Karamanoğulları ve Akkoyunlular ile ittifak yolları aramaya başlamışlardı. Öte yandan hem Karamanoğulları’nın hem de Akkoyunluların böyle bir ittifaka çoktan hazır oldukları da Venedik nezdine gönderdikleri elçilerden anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak

Venedik, Quirini, Zeno ve bu seyahatnamenin sahibi Barbaro'yu Akkoyunlu sarayına göndermiştir.

[68] Kaynaklarda Uzun Hasan'ın elçisi olarak Hacı Mehmad'ın adı geçmektedir. Bunun görevi Barbaro'nun bahsettiği gibi Akkoyunlu-Venedik ittifakını tesis etmek Venediklileri, Osmanlılara karşı kışkırtmak ve ateşli silahlar temin etmekti. *İslâm Ansiklopedisi*, "Akkoyunlular", XIII/92. Barbaro'nun kast ettiği kişi Hacı Mehmad olmalıdır.

[69] Gazi Magosa.

[70] Napoli Kralı.

[71] Karamanoğlu Kasım Bey'i işaret ediyor.

[72] Osmanlılar Karaman topraklarını ele geçirince Karamanoğlu Pir Ahmed Bey Akkoyunlu Uzun Hasan Bey'e sığınmıştı.

[73] Osmanlılara karşı Papalığın organize ettiği bu Haçlı ittifakı, İzmir'den Antalya'ya kadar Osmanlı kıyılarını tahrip etmiştir. Bu hususta bkz. J. Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, III, İstanbul, 1984, s. 753 ve devamı.

[74] Stradiotte, Pietro Mocenico'nun emri altında bulunan ve yağmacılık ve savaşçılıkları ile meşhur olan Epirlilere denilmektedir. Bkz. J. Hammer, *Aynı eser*, III, 755.

[75] Metinde Theminga. Bu isim ile kast edilen kişinin Karamanoğlu İshak Bey olması dolayısıyla tercümede İshak Bey'i kullandık.

[76] Silepica.

[77] Korikos hakkında Texier: "Bu gün Korgos adı verilen Corycos şehri, iki küçük koy meydana getiren bir dağ çıkıntısı üzerindedir. Herdönemin ve özellikle Bizans eserlerini içerir. Ermeni hükümdarlarının tamir ettiği bir hisar ile çok sayıda Bizans kiliseleri harabei, eski şehre aittir" demektedir. Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat (Latin harflerine aktaranlar ve sadeleştirenler: K.Y.Kopraman-M. Yıldız), Ankara 2002, s. 479.

[78] İtalya'da bir yer adı.

[79] Metinde Selutia. Burası hakkında Texier şöyle demektedir: "… Calycadnus adındaki gemilerin geçişine elverişli küçük nehrin kenarına Selaucia şehri kurulunca Holmi adındaki şehir halkı burayı terk ederek yeni şehre geldiler. Bu terk edilen şehrin harabesi Silifke'nin güney tarafındadır. Harabeleri yerlilerce Viranşehir adıyla bilinmektedir. Küçük Holmi limanı bugün Ağa limanı adıyla ünlüdür. Ortaçağa ait müstahkem bir kalesi ile bunun etrafında birkaç ev vardır. Burası Silifke'nin iskelesidir. Eski Selucie şehri koyun 120 stade yani 22 kilometre kuzeyinde

eski Calycadnus suyu olan Göksu çayı üzerindedir. Bu sudan altı gözlü bir köprü ile geçilir. Seleucus Nicanor tarafından milattan önce 300 yıllarında kurulmuş olan Seleucie şehri, bu adda diğer şehirlerden Trachaea, yani dağlık unvanı ile ayırt edilirdi. Harabesi, ne olduğu tanınmaz halde enkaz yığınından ibaret olup yalnızca tamamının Roma dönemine ait olduğu söylenebilir. Şimdiki Silifke köyü eski şehrin hisarının bulunduğu tepenin yamacına kurulmuştur... Tepedeki kale, XI. yüzyıldan daha eski değildir ve bir Bizans eseridir. Dağın yamacında bir tiyatro harabesi ile çok sayıda kemer altı enkazı ve eski enkaz ile yapılmış Bizans tarzı bir kilise harabesi görülür. En önemli eser dağa oyulmuş ve içine merdivenle inilen sarnıçtır" Texier, *Aynı eser.*, s. 478-479.

[80] Brenta, Kuzey İtalya'da bir ırmak.

[81] Göksu çayına işaret edilmektedir.

[82] İtalya'da bir şehir.

[83] Bushel= kile, Osmanlı Devrinde 1 kile yaklaşık 25,656 kg idi. Bu ölçü unda değişmez iken arpada 22,25 kg. idi. XVII. Yüzyılda 1 kile pirinç 12,828 kg. idi. Bk. Walter Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, İstanbul 1990.

[84] Müellif ilerideki sahifelerde Kürdistan bölgesini Zağros dağlarının bulunduğu bölge olarak tarif etmektedir. Bu yüzden burada bir eksik hatırlama yahut karıştırma olduğu

anlaşılmaktadır.

[85] Barbaro, Tarsus'u Dulkadir şehri diye kaydetse de aslında burası Ramazanoğullarının toprakları idi.

[86] Burada bahsedilen kişi Dulkadir beylerinden Şah Budak bey olmalıdır

[87] Metinde Sessuar. Ancak, Barbaro'nun bölgeden geçtiği sıralarda Şehsuvar Bey hayatta değildi. Şehsuvar Bey'e dair duyduğu hikâyeler dolayısıyla yanlış hatırlıyor olmalıdır.

[88] Mısırda hüküm süren Memlük Devleti kast edilmektedir.

[89] Bertrandon de la Broquiere'nin seyahatnâmesinde "Adana güzel bir çevrede ve denize yakın bir yerde kurulmuş, her yanı surlarla çevrilmiş, çok iyi durumda bir ticaret şehriydi. Adana adı verilen ve yüksek dağlardan inen büyük bir ırmak surlar boyunca akmakta ve üzerinde şimdiye kadar gördüğüm köprülerden daha geniş oldukça uzun bir köprü bulunmaktadır. Bu şehrin Türkmen bir komutanı vardı ve şehir ahalisi de Türkmendi" denilmektedir. Köprü, Hadrianus tarafından yaptırılmıştır. *Bertrandon de la Broquiere'in Deniz Aşırı Seyahati*, Editör Ch. Schefer, Çev. İlhan Arda, İstanbul, 2000.

[90] Hac yolcuları veya şehirden şehire dolaşan dervişler olabilir.

[91] Bertrandon de la Broquiere de benzer bir zikr ayinine şahit olmuştu: “Bir halka oluşturacak şekilde yere oturuyorlar, vücutlarını ve başlarını sallayarak kendi tarzlarında kaba saba bir biçimde ilahiler okuyorlardı.” *Aynı eser,* s. 174.

[92] Çukurova bölgesi Batılı kaynaklarca, bölgede Küçük Ermeni Krallığı’nın bulunmasından dolayı Küçük Ermenistan olarak tarif olunmaktadır. Ancak, Türklerin bölgeye hâkimiyetinden sonra bu isimlendirme yavaş yavaş unutulmuştur. Bertrandon de la Broquiere, seyahatnâmesinde Çukurova bahsinde şöyle demektedir: “Suriye’den çıkınca bizim Ermenistan adını verdiğimiz Türkmen ülkesine girdim; bu diyarın başkenti, Onların Antakiyye adını verdiği büyük bir şehirdi. Biz ona Antakya diyorduk.” *Aynı eser*, s. 164.

[93] Her ne kadar Veli Bey (Valibech) diye kaydedilmişse de bu kişinin Üveys Bey olması gerekir. Üveys Bey Urfa hakimi iken Akkoyunlu ümerası arasında çıkan anlaşmazlıklar sırasında Uzun Hasan’ın kuvvetleri tarafından 1475’de öldürülmüştür.

[94] Bugünkü Urfa iline bağlı Birecik kazası.

[95] Metinde Carandolo

[96] Asanchef: Hısn-ı Keyfa.

[97] Metinde Bettalis, Bidlis/Bitlis adına atfen verilmişş olmalıdır.

[98] Metinde İsan. Hısn-ı Keyfa/Hasan Keyf adına atfen olmalıdır.

[99] Bahsedilen yer aslında Zağros dağlarıdır. Seyyah, Zağros ile Toros dağlarının isimlerini karıştırmış olmalıdır.

[100] Metinde Chesan.

[101] Hac yolcuları olsa gerek.

[102] Califfo.

[103] Metinde Toros diye kaydedilmiştir. Ancak Zagros olacaktır.

[104] Thauris.

[105] Otel.

[106] Çinileri kasdediyor.

[107] Bombasine veya bombazine, yünlü ve ipekli bir kumaş.

[108] Metinde “tarafuccio”. Gezinti ve dinlenme.

[109] Aslında Farsça’da Zürafa diye söylenmektedir. Elçi anılarını anlatırken takdim hatası yaparak İngilizce’deki Giraffe ile benzeştiğini söylemek istemiştir.

[110] Farsça çeviride burada bahsedilen hayvanın kedi değil ceylan olması gerektiği notu düşülmüştür.

[111] Sandali, sandalo. Hind kıyılarında yetişen bir tür ağaç.

[112] Bir baharat türü.

[113] İkibuçuk ons.

[114] Burada siyah diye tanımlamasına rağmen daha aşağıdaki satırlarda Yakut’u tarif ettiği anlaşılmaktadır.

[115] Anlamlandırılamamıştır. Farsça tercümede “Aferin, Hıtaî Hıtaî” diye okumanın doğru olabileceği kaydı bulunmaktadır. Takip eden satırlarda bu yakıştırmanın uygun olabileceği görülmektedir.

[116] Bir merkep yükü yaklaşık 300 kg.

[117] Basque bölgesinde bir yer adı olup, burada üstü kıvrımlı büyük şapkalar giyilmesi yaygındır.

[118] İnce dokunmuş pamuklu kumaş.

[119] Şatır, Şah'ın süvarilerinin önünde giden koruma görevli çevik adamlar.

[120] Bu sıralarda Bağdat hâkimi Maksud Mirza idi.

[121] Uğurlu Mehmed 1474 yazı başlarında, Uzun Hasan Tebriz yakınlarında yaylakta iken, Şiraz'ı ele geçirerek bir tür gövde gösterisinde bulunmak istedi. Ancak, Uzun Hasan hızla üzerine gelince Suriye taraflarına kaçtı. Fakat tahta oturmaya namzet olduğu anlamına gelen bu olay Akkoyunlu tahtının diğer varisleri tarafından hiç unutulmadı. Uzun Hasan'ın 1478 kışında hastalığının ilerlediği sıralarda onu Erzincan yakınlarında öldürdüler.

[122] 63 galon veya 238,5 litre.

[123] İngilizce metinde pound olarak kaydedilmiştir. 1 pound 454 grama tekabül etmektedir. Bu yüzden Türk okuyucu için "yarım kilo" diye tercüme edildi.

[124] Eserin Farsça tercümesindeki dip nota 12 penny= 1 Shilling, 20 Shilling 1 pound veya 1 İngiliz lirası olup, seyahatnamenin yazıldığı tarihte 1 pound'un 220 riyal'e eşit olduğu kaydı düşülmüştür.

[125] Karakoyunlu Cihan Şah.

[126] Farsça çevirideki nota göre Sultaniye bugün harabe

durumdadır.

[127] Akkoyunluların önemli beylerinden biridir. Kitab-ı Diyarrbekriyye'nin indeksine bakınız.

[128] Mektup yazılan bu kişi Uzun Hasan'ın kardeşi ve Urfa valisi olan Üveys Bey olmalıdır. Bununla birlikte Üveys aslında Uğurlu Muhammed'i desteklemiş olup, 1475 yılında Uzun Hasan'ın kuvvetleriyle giriştiği savaşta ölmüştür.

[129] Bu gelenek sadece İran'da değil aynı zamanda Anadolu'daki Türkmenler arasında da yaygındır. Yazar muhtemelen bir adak ağacına tesadüf etmiştir.

[130] Mazenderan Denizi

[131] Metin'de Turchie. Eserin Farsça tercümesinde "galip kanaat Türkistan" notu ile Türkistan diye kaydolunmuştur.

[132] Bedesten olmalıdır.

[133] Metinde "weight" kelimesi kullanılmış. Farsça tercümede "yük" anlamına gelen "bar" kelimesine yer verilmiş. Burada kıyaslama yapılırken fazlaca abartıldığı kanaati ortaya çıkmaktadır.

[134] Pazar yeri olmalıdır.

[135] Sedef hastalığını tarif ettiği anlaşılmaktadır.

[136] Müellif burada Kızıl Deniz ile Fars Körfezi'ni (Basra Körfezi) aynı coğrafî mekân olarak kaydetmiştir. Bu elbette yanlıştır.

[137] Metinde Camara, dipnotlarda Kinara.

[138] Hz. Süleyman'a işaret ediliyor.

[139] Hazreti Süleyman.

[140] Şemşun.

[141] Hazret-i İbrahim.

[142] Nüfusu hakkında verdiği beş hâne bilgisi bir şehri tarif etmekten çok halkı dağılmış bir köyü çağrıştırmaktadır. Ancak Erdestan, o dönemlerde büyük sayılabilecek bir şehir idi.

[143] Metinde Lindan, İngilizce çevirisinin notlarında Sindan kaydı bulunmaktadır. Farsça tercümesinin notlarında ise Lahican olması muhtemel kaydı düşülmüştür. Tarif edilen güzergâha bakılırsa her halde Lahican olmalıdır.

[144] Metinde Madernedani.

[145] Clavijo, Trabzon bahsinde:"Trabzon şehri denizin kıyısındadır. Surları gerilerdeki dağ eteklerine kadar varıyor. Bu tarafında küçük bir nehir akıyor.Bu şekilde, Trabzon bu

tarftan son derece müstahkem durumda. Diğer taraflar hep ova olmakla beraber, sur gayet sağlamdır. Şehrin etrafı bağ ve bahçe doludur. Deniz kıyısı boyunca uzanan cadde şehrin diğer bir mahallesine ulaşıyor. Şehre gelen bütün mallar burada satılıyor" Diye bahsetmektedir. Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, çev. Ö.R.Doğrul, İstanbul1993, s. 70

[146] Metinde Baiburt.

[147] Clavijo, Erzincan hakkında, "Erzincan nehir kenarında olan bir ova üzerindedir. Bu nehir herkesin bildiği gibi cennetten kaynayan Fırat nehridir. Şehrin bulunduğu ova geriden bir dağ silsilesi ile çevrilmiştir... Bütün ova üzüm bağları ve buğday bahçeleriyle doludur. Pek geniş olamaya şehir, kuleli bir duvarla çevrilidir... Şehrin içi kalabalıktır ve bi çok cadde ve meydan vardır." diye bahsetmektedir. *Aynı eser*, s. 81.

[148] Harpurt.

[149] Metinde Moschone.

[150] Metinde Coinari. Koyun Eri tabiri konar-göçer Türkmenler için kullanılan bir tabirdir.

[151] Güney İtalya'da bir bölge.

[152] Turcomania.

[153] Caracoilu.

[154] Accoilu.

[155] J. Barbaro, Van gölünü iki farlklı yerden görmüş olmalıdır. Bu yüzden burada iki ayrı gölün bulunduğunu zannetmiştir.

[156] Adilcevaz. Metinde Ceus diye kayıtlıdır. Bu kelime eserin Farsça tercümesinde Sivas olarak anlamlandırılmışsa da yanlıştır.

[157] Metinde Orias. Nereye işaret ettiği anlaşılamamıştır.

[158] Tessu.

[159] Zerister.

[160] Hazar Denizi'nin batı kıyısında Kür ırmağının doğusunda bulunan ve merkez şehri Şamahı olan bölgenin adına Şirvan denilmekteydi. Bu bölgenin hâkimlerine de bu ada nisbeten Şirvan Şah adı veriliyordu. Barbaro'nun bölgeden geçtiği sırada Şirvan Şah Halil'in oğlu Ferruh Yesar hüküm sürüyordu.

[161] Metinde Caspio.

[162] Metinde Caitacchi.

[163] Hazar Denizi'nin kuzeybatı sahilinde bulunan bir şehirdir. Derbend kelimesi Farsça'da Geçit, Kapalı Kapı, Karakol anlamına gelmektedir. Bu şehrin adı Farsça'daki anlamına yakın olarak Araplar tarafından el-Bab, el-Ebvab, Babü'l-Ebvab ve Babü'l-Hadîd (Demir Kapı) gibi isimlerle anılmıştır. Bu sonuncusu şehre Türkler tarafından verilen Demir Kapı adının Arapça tercümesinden ibarettir.

[164] Müellif, şehrin iki sur arasında yaklaşık üç kilometreden fazla uzanmasından ilhamla Derbend kelimesini kendi dilinde dar ve ince manasında ifade etmeye çalışmıştır.

[165] Caspio

[166] Caitacchi

[167] Petrol.

[168] Bu tarif, Türklerin "Topak Ev" diye isimlendirdikleri çadırın kurma şeklidir. Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar gelmiştir. Birbirine iplerle tutturulan ve hiç bir suretle çivi veya benzeri şeyler kullanılmayan bu çadırları kurmak, sökmek ve taşımak çok kolay idi. Ağaçlardan oluşan iskeletin üzere, kilim, keçe veya benzer şeyler örtülerek sıcaktan veya soğuktan korunuluyordu. Barbaro göçebe çadırlarını

mütemadiyen “ev” olarak tavsif etmektedir.

[169] Bu yer değiştirmeler elbette konar-göçer hayat tarzı ile ilgilidir.

[170] Saint Dominic’e bağlı olarak 1215 yılında kurulan Dominican mezhebinin rahibi. Clavijo’da bunlara Makü şehrinde tesadüf etmişti. Clavijo, *Aynı eser*, s . 91.

[171] Yecüc ve Mecüc: Ortaçağlarda Ermenistan ve Azerbaycan dağlarının arkasında oturduğuna inanılan efsanevî bir kavim. Bu husuta özet bilgiler için bkz. İslâm Ansiklopedisi, c.XIII.

[172] Çalpert olmalı.

[173] Kremuk veya Kromuk olmalı.

[174] Burada anlatılanlar Safevî Devleti’nin kurucusu Şah İsmail’in babası Şeyh Haydar’ın Kafkas seferi ile benzeşmektedir. O, müslüman hükümdarların gazayı terk ettikleri gerekçesiyle Çerkes ülkesine iki seferde bulunmuş ve çok sayıda esirle dönmüştür. Fazlullah Ruzbihan Huncî, Şeyh Haydar’ın Çerkesler üzerine sefere çıktığını ve Çalpert’i yağmaladığını kaydetmektedir. Bu şehir metinde geçen *Charbatri* olmalıdır. Şeyh Haydar’ın faaliyetleri hususunda Safevî kaynaklarında aydınlatıcı bilgilerin bulunmayışı, Barbaro’nun anlattıklarını çok kısa da olsa oldukça değerli

kılmaktadır.

[175] Ağırlık ölçüsü belirtilmemiş.

[176] Uzun Hasan Bey, Otlukbeli Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti ile çatışmalardan uzak kalmış, Gürcistan üzerine sefere çıkmaktan başka sakin bir hayat sürmüştür. Burada bahsedilen sefer 1476 veya 1477'de vukubulmuştur.

[177] İmereti Bagrat.

[178] Kware ya da Korkora.

[179] Müneccimbaşı bu vergi ödeme şeklini naklederken: "Anlatıldığına göre Gürcü ülkesinden çıkarken Kral Bagrati'nin elçisi yanına geldi. Elçinin elinde 19 Miskal ağırlığında bir yakut ve 12 Miskal ağırlığında bir lal parçası vardı. Bagrati onu hediye edip karşılığında saltanatını geri istedi. Hasan Bey onu kabul etmeyip iki taşı ona geri gönderdi" demektedir. Bu not için *Kitab-ı Diyarbekriyye*'nin Türkçe tercümesinin (Ebubekr Tihranî, Kitab-ı Diyarbekriyye, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2001) ekler kısmına bakınız.

[180] Cothatis.

[181] Fasis ya da Fasso Irmağı olmalıdır.

[182] Hazreti Nuh Peygamber.

[183] Ağrı Dağı'nı kasd ediyor. Hazret-i Nuh'un gemisinin Ağrı dağına oturması ile ilgili aynı inanışı Clavijo'da nakletmektedir. Bkz. Clavijo, Anadolu, *Orta Asya ve Timur*, s. 91.

[184] Küçük Ağrı Dağı.

[185] Çegri Kalesi?

[186] Metinde Alengia.

[187] Uzun Hasan Bey, 5 Ocak 1478'de Ramazan Bayramı arafesinde Tebriz'de vefat etti. Bunun zamanında Akkoyunlular mahalli bir beylikten İran, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'yu egemenliği antında bulunduran büyük bir devlet durumuna yükselmişti. Ancak onun ölümünden sonra kısa süre içinde devlet iç karşıklıklara ve taht mücadelelerine düçar oldu. Hızlı bir parçalanma ve yıkılma sürecine girdi. Bkz. J. E. Woods, *300 Yıllık Bir Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, çev. Sibel Özbudun, İstanbul 1993.

[188] Burada Halil, Zeynel, Maksud ve Yakup kasdedilmektedir. Uğurlu Mehmed ise Uzun Hasan'ın vefatından az önce öldürülmüştür.

[189] Uzun Hasan'ın ölümünden sonra yerine oğullarından Sultan Halil geçti ve kısa süre sonra kardeşi Maksud'u öldürttü. Maksud Trabzon Rum İmparatoru'nun kızı Despina

Hatun'un oğluydu.

[190] Uzun Hasan'dan sonra Akkoyunlu tahtına geçen Sultan Halil'in hükümdarlığı sekiz ay kadar sürdü. Daha sonra yerine kardeşi Yakup geçti.

[191] Cymis ve Casseg, şimdiki Çemişkezek olmalıdır. Müellif muhtemelen eksik hatırlamıştır.

[192] Malathea.

[193] Bu kelime eksik.

[194] Mekkâri, yük taşımak için hayvanların kiraya verilmesi. Osmanlı Devleti'nde de oldukça yaygın olan bir taşımacılık kolu idi.

[195] Baruto.

[196] Tripoli

[197] Memlük Devleti'nin hizmetinde bulunan askerler için kullanılmıştır.

[198] Metinde Moresco. Farsça tercümede Merakeşî yani Fas dili ifadesine yer verilmiştir. Ancak bunun Arapça olması icap ediyor.

[199] Farsça tercümede eserin İngilizce neşrindeki dipnota

dayanarak Hoca Mirek diye okunmuştur.

[200] Barbaro burada her ne kadar Müslümanların Hıristiyanlara kötü davrandığı meselesini örneklendirmeye çalışmışsa da aslında bilmeden Müslüman hükümdarların Hıristiyanların haklarını koruma hususunda ne kadar dikkatli olduklarını, ihlal vuku bulduğunda ise ne kadar acımasız olabildiklerini göstermiştir.

[201] İtalyan ölçüsü olarak Broxieo verilmiş olup eserin Farsça tercümesinde bu ölçü bir Gez'e eşdeğer olarak verilmiştir. Bir Gez ise yaklaşık bir metredir. Walter Hinz, *Aynı eser,* s. 76.